

teológia

A TARTALOMBÓL

MŰVÉSZET A LELKIPÁSZTORKODÁS SZOLGÁLATÁBAN

Művészet és hit — Lelkiség és művészet — Szép szakrális környezet — Az egyház szentsége és a szent zene — Hit és művészet párbeszéde — Luther Márton öröksége — Szakrális tér — Művészet és igehirdetés — A művészetek és a liturgia — Képmeditáció az isenheimi oltárról — Művészetek Nagy Lajos korában — Két egyházzenei dokumentum — Lelkipásztori gondolatok a művészetről — Lelkipásztorkodás és a művészet találkozása — Egyházi zene és lelkipásztori feladatok — A hívő közösség erői.

Arató Miklós — Bánhegyi B. Miksa — Bellér Béla — Borsos Miklós — Cselényi István Gábor — Gál Ferenc — Gúthy Andor — Gyulay Endre — Pálos Frigyes — Sólymos Szilveszter — Soóky István — Sulyok Elemér — Széll Margit — Tardy László — Vasadi Péter — Zsirai Szabó Zoltán írása.

XVII. évf. 1983. 3. sz.

Teológia

NEGYEDEVI FOLYÓIRAT

XVII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1983. SZEPTEMBER

A művészet a hit kifejezője (*Borsos Miklós*) – – – – – 130

TANULMÁNYOK

BANHEGYI B. MIKSA: Lelkiség és művészet – – – – – 131

ARATÓ MIKLÓS: A szép szakrális környezet – – – – – 134

TARDY LÁSZLÓ: Az egyház szentsége és a szent zene – – – – – 141

* * *

Két egyházzenei dokumentum (*Gyulay Endre*) – – – – – 145

TÁVLATOK

A hit és művészet új párbeszéde (*Széll Margit*) – – – – – 149

KÖRKÉP

Luther Márton időszerű öröksége (*Sulyok Elemér*) – – – – – 154

Szagrális tér (*Pálos Frigyes*) – – – – – 159

Művészet és igehirdetés (*Vasadi Péter*) – – – – – 162

A szó, az ének, a kép, a mozgás liturgiája (*Cselényi István Gábor*) – – 164

A megváltás gyötrelmes gyönyörűsége (*Gúthy Andor*) – – – – – 168

Művészetek Nagy Lajos korában (*Bellér Béla*) – – – – – 171

TEOLÓGIAI-LELKIPÁSZTORI KÉRDÉSEK

Lelkipásztori gondolatok a művészetről (*Sólymos Szilveszter*) – – – 177

Lelkipásztorokodás és a művészet találkozása (*Zsirai Szabó Zoltán*) – – 180

Az egyházi zene és a lelkipásztor (*Soóky István*) – – – – – 184

A hívő közösség erői (Lelkipásztori reflexió) (*Gál Ferenc*) – – – – 187

„Egy műalkotás többet mondhat Istenről, mint sok elvont ismeret; világosabbá teheti az értelem számára az evangéliumi tanítást, és azt úgy képes bemutatni, mint ami hozzátartozik az élethez.”

(Az egyház a mai világban, 62.)

Amikor jelen számunkat megterveztük, a szerkesztés munkájában a II. Vatikáni zsinatnak fent idézett gondolata vezetett. Sajnos, az elmúlt mintegy félv század során arra a meggyőződésre kellett jutnunk, hogy az egyházi vonatkozású, általában „szakrálisnak” nevezhető művészetekkel való foglalkozás hazánkban még jobbra „fehér hollóként” jelentkezik csupán. Sem papságunk, sem híveink túlnyomó többsége nem mérte még fel, illetőleg nem tudatosította: milyen nagy igazságot, milyen fontos következményeket rejt magában az idézett zsinati megfogalmazás. A kisszámú közreműködő is – mindegyikük segítségével, igyekezetéért hálásak vagyunk – amikor vállalkozott rá, hogy kijelölt témakörünkben írást készítsen, és még inkább, amikor azt meg is tette – saját megvallása szerint maga is érezte, hogy sajátosan „szent föld” az, amelyre itt lépnie kell, hogy „le kell oldania saruját”, mert erre az útra lépve – az Isten felé veszi önmaga is, de afelé kell vezetnie mások lépéseit is. Külföldi szakirodalom ugyan mindenkinek rendelkezésére állt, de a hazai vonatkozásokban, felmérésekben, a kritika alkalmazásánál – valóban „úttörő munkát” kellett végeznie.

Nem volt véletlen, hogy már mintegy húsz esztendeje figyelemztetett a zsinat: „Arra kell törekedni, hogy a művészek érezzék: az egyház elismeri munkásságukat és, hogy megfelelő szabadságot élvezve, könnyebben teremtsenek kapcsolatot a keresztény közösséggel. Az egyháznak el kell ismernie az új művészeti irányokat is, amelyek az egyes nemzetek és vidékek sajátosságának megfelelően tolmácsolják kortársaink ízlését. A szent helyen is találjanak otthonukra, amikor méltó kifejezőmódjukkal és a liturgia követelményeinek megfelelően Istenhez emelik lelküket” (uo. 62.).

Folyóiratunk – mint az elmúlt években egyéb területeken is – jelen számával is igyekezett a hazai „úttörő” munkánál segítséget nyújtani. Igaz, több szerző véleménye egy-egy adott probléma, feladat tárgyalásánál nem fedi egymást, sőt ellene is mond egymásnak, – úgy véljük azonban, hogy az ilyen írásos „párbeszéd”, a vélemények felsorakoztatása, sőt olykor szembandállásuk is – szolgálni fogja a közös ügy előbbre vitelét. Világi híveinknek, papságunknak és ihletett, hívő művészeinknek közös munkával, dialógussal kell elérniük, hogy a művészetek is Isten szépségét, igazságát közvetítsék számunkra. – Miatán végigolvastam e szám kéziratait, a közölt anyag és a hiányzó, „fehér foltok” alapján a következőben foglalhatom össze a lehetséges feladatokat, következtetéseket:

– Az egyházi istentisztelet – a legáltalánosabb értelmében véve azt – ne csupán „titokzatos cselekmény”, misztérium, hanem rámutató, felhívó, érzelmelhető, művészileg is értékes JEL legyen híveink és papságunk számára. Utat mutató jel, mely Isten felé irányítja figyelmünket. Ennél a figyelem-felkeltő, ráirányító munkánál nagyon fontos szerep jut a művészeteknek, illetőleg a művészeknek. Sem a művészek nem válhatnak „előkelő idegenekké” a hit világában, sem a hívők – világiak és papok – ne ragadjanak meg a sekélyes giccs szintjén. Szükség van a kölcsönös kapcsolatra, párbeszédre. Az egyház – közösség. A szakrális művészet is a közösség által ihletett, Isten hívő népének lelkületét kifejező jel lehet és legyen is egyházi életünkben.

– Nem elég csak igényelni a párbeszédet, azon részt is kell venni. Sőt: kötelességünk, hogy aktív részeseivé váljunk. Világi hívők és papok, művészek és művészi szinten dolgozó kézművesek kell, hogy akár „hivatalos” konferenciákon, akár meghittebb beszélgetések alkalmával kicseréljék gondolataikat. Vegyenek részt ezeken a „laikusok” is, akiknek van „szemük a látásra”, akik jó ízlésűek és, akik joggal elmondhatják a Zsoltárossal: Domine dilexi decorem domus tuae – Uram, szeretem házatad (házaid ékességét) (Zsolt 25,8).

– Megfelelő eredményekre csakis akkor és ott számíthatunk, ahol az együttműködő papok, világiak és művészek a szükséges lelki „háttérrel” rendelkeznek. A felszínes spiritualitás és a hit világától távol élő magatartás nem képes keresztény szellemben fogant, „Istenről beszélő” művészeti értékeket létrehozni. Természetesen a lelkiesség megfelelő alkotó erő híján, a szükséges tehetség nélkül képtelen a „szentből” bármit is kifejezésre juttatni.

– Hazánkban sajnos még „hiánycikk” a kielégítő nevelő munka. Szükség lenne ízlést formáló előadásokra, vetítésekre, továbbá – szakemberek által összeállított – bemutatókra, esetleg „vándorkiállításokra”.

– Pályázatok kiírása nem óv meg a gyatra művészeti alkotások (ha egyáltalán azok?!) elburjánzásától. Nagy szükség lenne a szakértők objektív ítéletére is. Az sem lenne szerencsés, ha egy-egy „mecénás” határozná meg akár a művész személyét, akár a létesítendő munkák formáját, részleteit.

Günter Romboldnak, a neves osztrák szakembernek (akit számunk több írója is idéz) megállapításával zárom e bevezető sorokat: „...nem visszafelé kell lépnünk, hanem megfelelő szellemben előre. Így válhat lehetségessé, hogy egyesült erővel sokmindent jóvá tegyünk és, hogy a művészeknek és művészi kézműveseknek az egyháztól való eltávolodását áthidalva, elidegenedésüket megszüntessük.”

Sz. A.

A MŰVÉSZET A HIT KIFEJEZŐJE

Sajnos – ezzel kell kezdenem – a teológusoktatásból hiányzik az egyházművészet érdembeli ismertetése. Jó művészet és a kontár, vagy, ami még veszélyesebb, az ügyes, rutinos giccs között a papság nagy része egészen magasrangúig, különbséget tud tenni, de sajnos, a giccs javára. Ez a folyamat az 1870-es vatikáni zsinat után alakult ki, mégpedig a kritikai álláspont az egyházon belül, illetve annak megszűnése. Az alázat helytelen értelmezése, ami a szellemi ellanyúlásba vezetett. Ezt pedig a gyáripar, az üzlet, a kereskedelem mai napig is jól kihasználta és kihasználja. Az olasz „novocentisták” kezdeményezték, hogy az egyházművészet nem giccs, hanem egyenrangú lehet az élő törekvésekkel. Ebből remekművek is születtek úgy, mint a S. Pietro kapuja, és még sok, vitát kiváltó remekmű.

Ami az én munkáimat illeti, azok mind egyéni kezdeményezés, remény valamiben, nem a hozzáértésből, hanem a lelki bizalomból kezdeményezett és sokszor gonosz gátakat, akadályokat legyőző szívós energiákba került. Természetesen nem az én részemről, hanem a megbízó, akár katolikus, akár protestáns részről. Nem részletezhetem a megvalósult munkák körüli alantas jelenségeket, sajnos, – pedig mint valóságosság a vallásban, „egyházhűség”, mint bűn és ártalom alcímeiken tanulságos olvasmány lenne.

„A művészet a lelkipásztorkodás szolgálatában” címre érdemileg nehezen tudok válaszolni. A művészet és így az egyházművészet is nem történelmi események ábrázolására való, amint azt sokan hiszik.

A hit kifejeződése, még akkor is, ha egy Dante, vagy Michelangelo hite nagyon is elvegyül, Danténál az arisztotelészi filozófiával, vagy Michelangelóé a platonistákéval. De hittek, tehát belső lelki életükből fakadtak műveik, és ez a hit átsüt műveiken a mai napig is és találkozik Bach vagy más „világiasabb” mint Vivaldi zenéjében a keresztény hittel.

Az Isten-hitet vagy a Krisztus-fogalmat nehéz igazi mélységében átadni, de kiírta-ni sem lehet. Ellenben lehet hígítani, ami a „vallásos” életben ugyanazt jelenti, amit a művészetben a giccs.

A kép nem szemelt szórakoztató valami, hanem az ember lelki, szellemi műveltségének egyik legrégebb és legjelentősebb megnyilvánulása. Gondoljunk a zenére. Ha évezredek óta nem ábrázolták volna a festők a kultikus hangszereket, vagy később a világi hangszereket, ma nem tudnánk már a tizenötödik század hangszereiről sem, milyenek voltak. A hangszerek nagy része az idők folyamán eltűnt, megsemmisült, de a képek őrzik, úgyannyira, hogy újra megindulhatott a középkori és reneszánsz vagy barokk-kori hangszerek készítése.

Semmilyen művészettörténet önmagában, annak oktatása sem segít, csak ha párhuzamos a művek tapasztalati megismerésével. Fra Angelico valóban vallásos, gyönyörű freskóival csak a San Marco celláiban lehet találkozni. A hit, ami a kor vallásos alapját képezte, a legnagyobb ellenségeskedés dacára is hit volt (Guelf-Ghibelin-ekre gondolok). Dantét száműzték, máglyára ítélték, a hitbeli harcok alapján. Ő maga teológus, filozófus volt, de a Commediában mégis az Isten-hit legszebb, legnagyobb letéteményese.

Lehet-e nagyobb Isten-hit, mint a Commedia befejező sorai, ahol „csüggedten” bevallja, hogy az isteni magasságot nem érte föl szavakkal.

No de egy szobrász „imádkozom és dolgozom” és, ha olyant tud létrehozni, ami az emberek egy részéből áhítatot, megindultságot vált ki, akkor már eleget tett Isten által kijelölt rendeltetésének.

Borsos Miklós

TANULMÁNYOK

Bánhegyi B. Miksa

LELKISÉG ÉS MŰVÉSZET

1. Az egyház életében az utóbbi évtizedek egyik jellemző vonása a párbeszéd. A sokirányú dialógusban azonban háttérbe szorult a művészetekkel, pontosabban a művészi alkotókkal való párbeszéd. Ennek a lehetséges és szükséges együttműködésnek néhány alapelvét szeretnénk a következőkben megfogalmazni.

Egyházunk kezdettől fogva főhasználta a legkülönbébb művészeti ágak alkotásait szent épületeiben, azaz templomaiban, de szent cselekményeiben, vagyis liturgiájában is. A templomok művészetében az építőművészet és a képzőművészetek kaptak nagy szerepet, a liturgiában pedig az irodalom, a zene és a mozgás művészete.

Azonban – és ezt a tényt felesleges és káros lenne tagadni – nagyon korán kialakult egy szinte véglegesnek tekintett formavilág, amelyet azután a Tridentinum négy évszázadra szigorú megkötések és előírások béklyóiba szorított.

Amikor századunk ötvenes éveitől kezdve a nagyhét liturgiájának reformjával egy hihetetlen méretű átalakulás kezdődött, ez már csak törvényesítése volt annak a liturgikus megújulási folyamatnak, amit világméretben Pius Parsch, Magyarországon pedig Szunyogh Xavér Ferenc liturgikus mozgalma indított el. Ebben a reformban mindenképpen meg kell látnunk az alulról, a bázis irányából történő ösztönzést, amely azt mutatta, hogy Isten szent népe mélyebb lelkiségre törekszik, s azt közösségben, méltóbb keretek között kívánja megélni.

Annál meglepőbb, hogy mind az egyháziak, mind pedig a világiak körében nagy ellenállásba ütközött az új lelkiség új művészeti eszközökkel való kifejezésének a lehetősége. A „modern” sokak szemében egyenlő volt a profánnal; egy-egy új vonásokat mutató alkotást nemegyszer a szent épület vagy a szent cselekmény profanizálásának, megszenteltségtelenségének minősítették.

Ennél a megújulásnál néhány évtizeddel korábban indult, majd azzal párhuzamosan és nagyon rohamosan fejlődött, alakult és állandóan változott a művészetek formavilága. Az „izmusok” ma már szinte áttekinthetetlen sokfélesége, az avantgardisták merészsége, forradalmisága, a régít lerombolni akarása a konzervatív tömegek ellenállásába ütközött. Az új művészeti irányzatok – néhány kevésbé erős és lényegében hatástalanul maradt indítástól eltekintve – nem az egyházi művészetpártolók megrendeléseinek köszönhetik létüket, sőt forradalmiságuk következtében már eleve ellene fordultak annak, amit a köztudat „vallásosnak”, vagy éppen „egyházinak” minősített.

A művészetek szekularizálódásának a folyamata olyannyira elmélyítette ezt a szakadékot, hogy az egyházművészetet az elméleti írók is szinte teljesen leválasztották az egyetemes művészet testéről. A „profán” művészetekkel foglalkozók az egyházművészetet sokszor szinte a giccsel egyenlőnek minősítették; az egyházművészettel foglalkozók viszont óhatatlanul az előre lépni nem tudó és nem akaró rétegek szócsoveivé váltak.

Ez a különválás hátrányos lett a művészetek számára, hiszen alkotásaikból kimaradt egy nagyon lényeges rész, a spiritualitás; de káros lett – s ezt nagyon nyomasztóan érezzük – az egyház számára is, hiszen nem tudta elfogadni és magáévá tenni az új irányzatokat, nem tudott nekik otthont adni templomaiban és szent cselekményeiben.

A nagy sokára elkezdődött párbeszéd problematikájára itt most nem térhetünk ki, csak két jelentősebb pozitív mozzanatra szeretnénk rámutatni. Az egyik az 1977. évi müncheni „Exempla” kiállítás és a hozzá kapcsolódó kongresszus, amelynek témája „Handwerk und Kirche” (Kézműipar és egyház) volt – s ez legyen példája a bázison végigmenő párbeszédnek –, a másik pedig II. János Pál pápa találkozása a művészekkel az NSZK-ban tett látogatása alkalmával – mint a felülről induló kezdeményezés parádés mintája.

Ezt az egyház és a művészetek között végbement elszakadást kísérté és kíséri még ma is a másik, ugyanilyen tragikusan káros elszakadás: a lelkiség elszakadása testi és anyagi

megjelenési formáitól. Sokszor hirdetik, vagy gyakorlatukkal vallják hívő emberek, hogy lényegtelen az imádság közben fölvert testtartás vagy gesztus milyensége, hogy különböző az istentiszteletet, a szent cselekményeket körülvevő tér alakítása, a liturgiában használt eszközök anyaga, művészi formája, vagy éppen mindezeknek minden művészi jelleget nélkülöző megjelenése.

Gondolataink során a közösség lelkiségét tartjuk szem előtt, bár ugyanígy szükség volna a szubjektív lelkiséget körülvevő, annak megnyilvánulásait kísérő és jelző szövegek, szentképek vizsgálatára, vagy az ezekben a gyakorlatokban részt vevő test méltó helyének a kijelölésére. A művészetek részéről viszont a képzőművészeteket tartjuk elsősorban szem előtt – ide sorolva az építőművészetet is – bár itt is szükséges lenne a többi művészeti ág vizsgálata is, mind az alkotó, mind pedig az előadó művészetek területén.

2. „Menjetek hozzá, az élő köhöz” – olvassuk Szent Péter első levelében – „... és mint élők kövek épüljétek fölé lelki házzá.”¹ „Nem tudjátok, hogy testetek a bennetek lakó Szentlélek temploma?” – kérdezi Szent Pál a korintusiakat.² Krisztus a szegletkő, mi vagyunk testünkkel a rá épülő kövek, amelyek egy templomot alkotnak. Az újszövetségi Szentírás számos helyét idézhetnénk, de helyettük álljon itt az egyház hitét kifejező prefáció: Krisztus „a pap, az áldozat és az oltár.”³

Amikor Krisztusban testet öltött a második isteni Személy, emberi érzékekkel megközelíthetővé és egyben ábrázolhatóvá is vált. Krisztus az egyedüli, aki az ember irányában átlépte az isteni és az emberi szféra határát, s így mindazt, amit Istenről, egyáltalán természet-földről, örök életről el akarunk mondani, csupán Krisztus alakjában tudjuk kimondani. Pontosan úgy, ahogy az Atya is mindent benne mondott ki. Elkerülve minden művészetből-cselelti vagy ismeretelméleti fejtegetést: az ábrázolt Krisztus nem azonos sem a valóságos testben megszülető, sem az eukarisztikus testben jelenlévő, sem pedig a misztikus testben tovább élő Krisztussal, csak jele annak. Krisztus ábrázolása is, mint minden más ábrázolás, csupán jelek által történhetik. Az már lényegtelen különbség, hogy a művész Krisztust egy elképzelt, s éppen ezért szükségképpen idealizált ember alakjában akarja ábrázolni; vagy olyan szimbolikus jelet alkalmaz, amely általánosan elfogadott módon jelenti Krisztust (kereszt, bárány); vagy esetleg egy nem általánosan elfogadott Krisztus-jelet, hanem egy közérthető, általános emberi szimbólumot (fény).

De Krisztus megtestesülésében nemcsak ábrázolhatóvá vált az „isten”, a szakrális, hanem ábrázolt Személye ugyanúgy sarkkővé lett minden „lelki épületnek”, ugyanúgy középpontja és oltára lett minden szent cselekménynek, ahogy az az apostoli tanításból az egyházra nézve kiviláglik. Ha ezt a Krisztus-alapú és Krisztus-középpontú lelkiséget megfelelő szinten kívánja a művészet ábrázolni, akkor az sem kereshet más alapot és más középpontot, csak Krisztust, ha ezt a lelkiséget akarja szolgálni.

3. A kifejezés ne legyen riasztó egyetlen művész számára sem. Mai egyházunk és a mai keresztény lelkiség nem kívánja egyik művészeti ágat sem az „ancilla” szerepébe kárhoztatni: sem a hit, sem a lelkiség, sem az egyház, sem az egyháziak szolgálatába. A spirituális csupán egyetlen szolgálatot kíván a művésztől: a fogyasztás napi igyénjein túlmenő, az anyagi világ fölé emelkedő, minden rosszal szemben a Jó győzelmét hirdető reménység szolgálatát. Ezt pedig nem tagadhatja meg egyetlen művészet sem.

A művész számára éppen ez az első feladat: fölismereni ennek a speciális művészetnek – amit nem volna szabad sem egyházi, sem vallásos, sem templomi művészetnek nevezni –, ennek a lelki tartalmakat hordozó művészetnek a közösségi és jövőbe mutató tartalmát.

Itt minden alkotó művész olyan közösséget tarthat szem előtt, amelyiket sohasem a véletlen, még csak nem is a közös érdeklődés, hanem a legmélyebb értékek keresése, a közös áldozatbemutatós élménye, az egy „test” tudata kapcsol és tart össze. Eddig a pontig el tud jutni minden művész, a nem hívő vagy nem keresztény művész is, amikor az egy Isten hitét, az örök élet reményét, a szentmise titokzatos áldozatát vagy Krisztus titokzatos testét kell megközelítenie alkotásában.

Ehhez a főntebb vázolt tartalomhoz adja a művész korának anyagát, formavilágát, általános emberi élményét. Itt a művésznak teljes szabadságot kell kapnia ahhoz, hogy elérhesse azt a művészi szintet, amely az „egyházművészetet” képes megszabadítani a ráakódott vádaktól.

Szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy, amikor a fentiekben művészcsoportról és művészcsoportokról beszéltünk, mindig szem előtt tartottuk az iparművészeti alkotásokat, sőt az egyszerű, művészinek egyáltalán nem tartott iparos munkát is. A művészi terv szerint épülő templom tényleges felépítése, a berendezés és az eszközök elkészítése kevés kivételtől eltekintve már nem magának a tervező művésznak a feladata lesz, hanem a mestereké, szakmunkásoké, esetleg a társadalmi munkában dolgozó híveké.

Az elmondottak rájuk is vonatkoznak. Hogy a későbbiekben bővebben tárgyalt példánkra

mutassunk rá: a kőművesnek is tudnia kell, hogy az általa rakott templomfalban a kövek, téglák vagy betonelemek „egybeilleszkedése” többet jelent egy közönséges épület statikai biztonságánál, hiszen „imádságaink háza ez, Isten háza, mi magunk.”⁴ Az asztalosnak és az ötvösnek is tudnia kell, hogy az oltáron nem közönséges étkezés zajlik le, hanem áldozati lakoma, amely méltó, nemes anyagú és formájú keret kíván.

4. A továbbiakban egyetlen példában kísérjük meg kimutatni a lelkiség és annak művészi megvalósulása között fennálló nagyon sokrétű összefüggést. Ez a példa a templomban bemutatott szentmiseáldozat, tehát a hívő közösségnek a legméltóbb helyen létrejött és legmagasabb rendű együttléte és cselekménye.

A szentmise áldozatát nem kell szükségképpen templomban bemutatni. Minden hely lehet „Isten háza és az ég kapuja”⁵, minden tér lehet szent. A templom maga a rómaiaktól örökölt formájából kiindulva hol Isten szilárd városát, hol a magasba törő spiritualitást, máskor meg éppen az emberközponúságot vagy a mennyország illúzióját igyekezett közvetíteni. Bizonyos koroknak a templomai is banálisan semmitmondók. A mai templomnak – véleményünk szerint – ki kell fejeznie Isten népének egységét, testvériségét, az egy égi cél felé történő földi zarándokságát. De ugyanakkor ki kell fejeznie a benne naponta lejátszódó szent dráma egyetlen voltát, amely csak a tér középpontjában kaphat méltó helyet.

Ebbe a templomba, szent térbe jön össze a hívő közösség ünnepelni. Ünnepelni egyet közülünk, az Emberfiát, aki a világmindenség értelme és célja; úgy ünnepelni őt, mint aki meghalt, de föltámadt, az égben van, de megjelenik köztünk. Ugy ünnepelni, hogy bemutatjuk őt magát, megismételve parancsa szerint az egyetlen és örök áldozatot.

Ezt a tartalmat a templomnak mint jelnek jeleznie kell. A templom belső tere nemcsak akkor lesz szent hely, amikor valamely liturgikus cselekmény játszódik le benne: hiszen jelvolta minden időben szentnek mutatja az utcán elmenő emberek, de a betérők számára is. Szent viszont csak akkor lehet, ha valamiképpen elkülönül, ha valamiképpen más, mint a többi lakó- vagy középület.

A betérő először a templom kapujával találkozik. Ez egyrészt elválasztja a szent teret a profán tértől, másrészt viszont magába fogadja a profán térből érkező, spiritualitást kereső embert. A belépőnek a templom belsejében is jellel kell találkoznia. Ez lehet egyszerűen a csend, a tér nyugalma, vagy lehet az ablakokon beeső fény játéka; de mindenképpen olyan erős jelnek kell lennie, hogy magával vigye-sodorja az embert a központ, az oltár felé: a szentmise idején kívül, a „magánimádságra” betérő embert is. Templom nem lehetséges oltárközponúság nélkül.⁶

A hívő közösség együttlétének legszentebb perceiben ezt a középpontot veszi körül. Ez nem jelenti természetesen azt, hogy az oltárnak a templom geometriai középpontjában kellene lennie. Az alkotó művész feladata meghatározni az általa létrehozott tér művészi, azaz szellemi-lelki középpontját és oda helyezni el az oltárt.

A második középpont Isten ígéje hirdetésének a helye. Ezt sokszor nehezebb meghatározni, mint az oltár helyét. Ezért a legtöbb templomban csak szükségmegoldással találkozunk: valahonnét az oltár közeléből olvasnak, beszélnek, esetleg ugyanonnan vezetik az éneket. A felolvasás helye második „oltárnak” tekinthető, hiszen onnét kapjuk az Ige táplálékát, de nevezhetjük hitünk forrásának is, s úgy kell odamennünk, mint magához Jézushoz: „Aki szomjazik, jöjjön hozzám és igyék!”⁷

Végül kell lennie egy harmadik, teljesen láthatatlan középpontnak is a templomban, amelyik különösen akkor lép erőteljesen az előtérbe, amikor egy kisebb közösség gyülekezik össze meditációra, zsolozsmára stb. Ez a középpont lehet teljesen eszmei, semmivel sem jelzett; de lehet maga az oltár vagy a kereszt, esetleg egy kép vagy szobor olyan helyen, amely középpontja tud lenni annak a térnek, amelyben az imádság vagy a meditáció folyik.

Ezek a középpontok nemcsak vonzanak, hanem küldenek is. A „Menjetek!” parancsa a helyi egyház minden együttléte után elhangzik vagy odaértődik. Mindenkinek, aki részt vett az áldozatban, hallgatta Isten ígését vagy együtt imádkozott az egyházzal, küldetése van. S ezt a küldetést ismét ki kell fejeznie annak a viszonyoknak, amely az oltár, az ambó és a zsolozsma helye, valamint az ajtó között van. Ezekről a központokról egyenes útnak kell kifelé vezetnie.

5. Talán kissé hosszabban foglalkoztunk egyetlen kérdéssel: a tér többközponúságának és a bejáratnak a problematikájával. De talán ez példa lehet arra, hogy mennyi mindent kell megbeszélnie az építető vagy új liturgikus teret kialakítani kívánó lekipásztornak egyrészt a tervezővel, másrészt híveivel. Ez talán hosszadalmasabb lesz mint maga a munka, de el kell jutniok arra a fokra, amire egy osztrák templomtervező jutott, aki betegágyáról írta a következőket az építető plébánosnak: „Önök megnyitják a hazai földet és beleszűlyeszti új templomuk alapfalait, . . . bízza abban, hogy Isten kegyelme templomot növeszt belőle, mely sok nemzedék imádságának lehet a helye . . . Isten újra meg újra be fog térni

ebbe a házba és benne fog lakni... Építő ember számára nincs nagyobb dolog, mint létrehozni egy teret, amelyben Isten és az ő népe egy test lesznek."⁸

A teret, amelyben ez a nagy egyesülés végbemehet, esetleg létre tudja hozni az alkotó; azonban az egy „test” misztikus-valóságos tényét csupán maga Isten népe valósíthatja meg. S ezen a téren legalább annyi tennivalója van minden lelképíztornak, mint az építetőnek: megértetni az egyházközség aprajával-nagyjával, hogy amit testi szemünkkel látunk a templom terében, annak kell lejátszódnia a lelkünkben; s a művészileg megformált kőben, fában vagy bármilyen anyagban megtapasztalható szentségnek és egységnek kell megvalósulnia testünkben is.⁹ A spirituális életre való nevelésnek találkoznia kell a megformált tér egybekapcsoló erejével, hogy a templomban összegyűlt nép testtartása, gesztusai, együttes mozgása, együtt imádkozása és éneklése egy megkomponált „koreográfia” szerint legyen része szükségképpen annak az igazi „Gesamtkunstwerknek”, amit szent liturgiának nevezünk. Mindenkinek, aki maga lelkiségre törekszik vagy spiritualitásra nevel, művészetre tanít vagy Isten népét szolgáló műveket hoz létre, tudatában kell lennie annak, hogy Isten – a Jelenések Könyve leírása szerint – mérővesszejével föl fogja mérteni „az Isten templomát az oltárral és a benne mádkozókkal együtt.”

Jegyzetek: 1. 1Pt 2,4. – 2. 1Kor 6,19. – 3. Vö.: Ötödik húsvéti prefáció – 4. Szent Ágoston 336. beszéde (PL 38, 147). – 5. Ter 28,17. – 6. Tragikus látvány a nappalra „félreállított” szembemiséző oltár. – 7. Jn 7,37. – 8. *Erich Widder, Zeichen des Heils – Kirchenkunst der Gegenwart in Österreich – Oberösterreichischer Landesverlag (Linz, 1963) 20–23. l.* – 9. Vö.: Szent Ágoston i. m. – 10. Jel 11,1.

Arató Miklós

A SZÉP SZAKRÁLIS KÖRNYEZET

A kép varázsa

Az ember a maga szellemi-testi adottságánál fogva, belső szükségyszerűség indítására elsősorban kifejezi önmagát, másrészt értelmesen reagál környezetére, melyet a maga testi és szellemi igényei szerint szüntelenül alakít.

Az ember önkifejezésének eszköze elsősorban saját teste: mimikája, gesztusai, mozdulatai jelentéshordozók, még teljesebben beszéde, éneke. Az ősi kultúrájú emberre a ritmikus beszéd, a zene, az ének, a tánc valósággal mágikus hatást gyakorolt, úgy érezte, mindez kiemeli a profán világ köréből, képes kapcsolatba hozni a természetfeletti hatalmakkal – és ez már a kultusz, az istenség előtti megnyilvánulás világa.

A ruha is szellemi tartalom hordozója. Az ember helyét kifejezi a társadalomban, hogy milyen ruhát hord, arra milyen „ékszereket” tesz fel. A fejdísz különösen alkalmas társadalmi szerepének kifejezésére és hamar kialakul a kultuszt végző személyek (sámánok, papok) sajátos és mások számára eltiltott viselete.

Az ember azonban nemcsak saját testét használja fel szellemi gazdagsága kifejezésére, hanem környezetét is annak megfelelően alakítja. Nemcsak barlangot, odut keres ahol meghúzza magát, hanem azokat olyan rajzokkal, jelekkel, tárgyakkal díszíti, melyeknek mágikus hatást tulajdonít. Mestersége révén szüntelenül alakítja természeti környezetét, de ebbe az alakításba a közvetlen hasznosságon túl önkéntelenül is belevisz a praktikus értelem mellett a szellem esztétikai igényeit, s lakóhelyét, településeit, kultuszhelyeit jellegüknek megfelelően díszíti. Ez utóbbiak lehetnek ligetek, felállított kövek, emlékjelek, áldozati oltárok, s hosszú fejlődés során megjelennek a kizárólagosan kultusz végzésének célját szolgáló épületek is.

A kőkorszakból kilépő ember már tudatosan kiemelkedő építménynek készíti el kultusz-helyét, melyet hallatlan áldozatok árán akar olyan értékes anyagokkal díszíteni, hogy az istenségnek emelt templom messze kiváljon a család vagy a közösség más, profán célú építményei közül. E díszítmények sorából különös jelentőséggel bírnak a képek és a szobrok. A primitív ember, amikor barlangjaiban mágikus szándékkal, meglepően magas esztétikai értéket képviselő, elejtendő állatfiguráit lerajzolta vagy kultuszhelyeit ékesítette növényi, állati és később emberi figurákkal, akkor a szemlélőből számunkra ma már érthetetlen intenzitást váltott ki, míg az alkotó szinte extatikus állapotban hozta létre a csodát: a természet mellett egy új létdimenziót, az esztétikai műalkotást. Nem csodálkoz-

hatunk azon, hogy az istenség bálványkép ábrázolása imádást, elragadtatást váltott ki a szemlélőből. Számára a kép vagy szobor olyan magasabbrendű valósággá válik, mely mindent feláldozó odaadást, imádást kíván és ezt az ember önként cselekszi, nem tudván ki-vonni magát a kép vagy szobor hatása alól. Egészen az ember- és állatáldozatokig, öncsonkító rítusokig, mindenre kész az általa természetfeletinek tartott és képileg megjelenő istenség színe előtt.

Ezért teljesen érthető az Ószövetség képtilalma, a láthatatlan Isten bármiféle, akár szimbolikus ábrázolása is, mert az igaz Isten természetfeletti láthatatlanságát ellenállhatatlanul a természetábrázolás mágikus hatást gyakorló szintjére vonná le. Az egész Ószövetség története bizonyítja, hogy Isten választott férfiaknak milyen állhatatos küzdelmet kellett vívniuk az újra meg újra visszatérő kísértéssel, hogy Jahvét szoborban vagy képen ábrázolják. S amint Salamon után Jeroboám elszakítja az északi országrészt a Jeruzsálemi templomtól, első dolga, hogy aranyborjút csináltasson s azt mondja: „Nézd, Izrael, itt az istened, aki kivezetett Egyiptom földjéről!” (1Kir 12,28)

A Jahvéval kötött szövetség lényeges jele volt, hogy az Isten nem ábrázolható, de a salomoni templom minden díszét, értékes cédrusgerendáit, arany és bronz felszerelését a Királyok 1. Könyve 7. fejezete részletesen leírja. Salamon imájából kitűnik, milyen mély teológiai hittel tudta, hogy akármilyen értékes építmény is a jeruzsálemi templom, de az mégsem más, mint az a hely, amelyen Isten állandóan „rajta tartja szemét”, hisz „az egek ege sem képes téged befogadni, nem is szólva erről a templomról, melyet építettem” (1Kir 8,27).

Már itt kitűnik gondolatmenetünk alap tétele, hogy *amikor az ember kultuszhelyeit megépíti, abban a rendelkezésére álló anyagokkal és azok esztétikai megformálásával annak a közösségnek a hitét fejezi ki, amelyet vall.* – Az antik templomok mind az istenség lakóhelyei, csak a kultuszt végző papság léphet be az épületbe, a nép a templom udvarán áldozati adományaival csak szemlélője, énekével, imájával kísérője a papság kultikus cselekedeteinek. Ebben a jeruzsálemi Jahve templom sem különbözött a pogány szentélyektől, hisz a jeruzsálemi templomba sem léphetett be más, mint a papok, a nép a templomtérrel csak nézője volt az áldozat bemutatásának. Abban volt sokkal fejlettebb az ószövetségi kultusz, hogy annak az Istennek áldozott, aki ábrázolhatatlan és aki bár kegyelmi jelenlétével betölti a templomot, de az nem képes Őt befogadni.

Az Újszövetség kultuszhelyei

Az újszövetségi ember hozza magával testi-szellemi valóját, de a megváltás a világ mágikus hatásától megszabadította. A kereszténység szekularizálta a világot, mely Isten alkotása, de nem azonos sem egészében, sem részeiben az istenséggel. Új értelmet kap a templom fogalma is. Ebben döntő jelentőségű Jn 2,19–21 fordulata, Jézus így válaszolt a templom megtisztítása után: „Bontsátok le azt a templomot és harmadnapra fölépítem azt...” *De Ő saját teste templomáról beszélt.* Jézus Krisztussal megszűnik az ószövetségi és antik templomépület, mint kultuszhely – és helyére lép az Istenember teste, melyben az istenség egész teljessége lakozik. Ezt a gondolatot folytatja az Efezusi levél 2,19–20 verse és ezt fejtegeti Szent Péter első levele 2,3–5 is: „Ha Hozzá, az eleven kőhöz járultok... eleven kövek módjára ti is lelki templomná, szent papsággá épültök, hogy Jézus Krisztus által Istennek kedves lelki áldozatokat mutassatok be.” A régi, a kőből épült templom ideje lejárt, az ószövetségi papság megszűnt. Isten új temploma Jézus Krisztus és a hozzá kapcsolódó keresztény közösség, mely egyben az új és örök áldozat bemutatását is végzi, Istennek egyedül tetsző tökéletes áldozatot, mely nem más, mint Krisztus keresztáldozatának eukarisztikus megjelenítése a hívek közösségében (ld. még 1Kor 6,19–20; 3,16–17).

Az első keresztény közösségek „a kenyértörést házanként végezték és örvendezve, tiszta szívvel fogyasztották el eledelüket” (ApCsel 2,46). Az első három században az üldözések miatt alig volt lehetőség keresztény kultuszhelyek építésére, de különben is, élő módon átjárta a közösséget annak tudata, hogy „Isten temploma szent és ti vagytok az” (1Kor 3,17).

Az első kultuszhelyek a temetők, a katakombák voltak. Itt találkozunk a keresztény hittudat első képi megjelenéseivel. Bár kétségtelen, hogy az ősegyháznak századokig kemény elvi tusakodása volt az ószövetségi képtilalom feloldásáért, de a római-hellénista világ képszerűete áttöri ezt a tilalmat a katakombafestészetben. Természetesnek tartották, hogy a láthatatlan Isten nem ábrázolható, de évszázadokig a Krisztusban láthatóvá lett Isten ábrázolásától is tartózkodtak. Krisztust csak szimbólumokban jelzik, a Jópásztor, a kenyér és halak képében, ószövetségi előképekben (vizetfakasztó Mózes, három napig a hal gyomrában tartózkodó Jónás stb.). A kereszt is díszített, növényi mintákkal körülvett győzelmi szimbólum-jel, s nem a kivégzés fája.

Arra is van példánk, hogy a fiatal egyház gyülekező helyein is kezdi a képzőművészet eszközeit használni hite kifejezésére. Az elmúlt évtizedekben a régészek feltárták a síriai

Dura Europosz város romjait, melyet 265-ben partusok foglaltak el a római helyőrségtől. Ezek a város falait feltöltve eltemettek többek között egy házat, mely meglehetősen épségben maradt. A föltárás megállapította, hogy a közönséges lakóháznak tűnő épület keresztény gyülekezeti hely volt. A középső nagyobb szobában az eukarisztikus lakomát tartották, egy mellette lévő helyiségben keresztelő medencét találtak, a legnagyobb meglepetést azonban a ház falának festményei okozták. Ádám és Éva, Dávid és Góliáth az ószövetségi előképeket ábrázolja, a Jópásztor Jézus szimbolikus ábrázolása, de itt találjuk az első újszövetségi képeket: a három Mária gyertyákkal vonul Jézus üres sírjához (a feltámadás hite!), sőt itt szerepel első alkalommal magának Jézusnak ábrázolása is, amint a bénát gyógyítja és a vízen jár. A Décius-féle nagy keresztényüldözések utáni kor ez, a domus ecclesiae pedig valószínűleg a 250-ben indult nagy üldözés előtti negyven, aránylag békés évben kialakult keresztény gyülekezeti hely, melyet ó- és újszövetségi jelenetekkel díszítettek. Nyilván nem ez volt az egyetlen ebben a korban. De a további üldözések, a Diokleciánusz-féle radikális szándék a kereszténység teljes felszámolására, számtalan hasonló helyiség elpusztításával, lerombolásával járhatott.

Itt ugyanazt a lényeges vonást ragadjuk meg, mely végül is 2000 év egyházművészetére és korunkra is érvényes: az egyház, bár önmagát tartja Isten élő templomának, gyülekező- és kultuszhelyének az adott kor és kultúra nyelvén igyekszik hitének kifejezésére és identitás-tudatának értelmezésére. Teszi ezt elsősorban liturgiája kialakításával, a keresztség, a vasárnapi eukarisztikus lakoma megünneplésével, a megváltás nagy ünnepeiről való megemlékezéssel. Az esti-éjszakai-hajnali összejöveteleken nagy szerepet játszik a fényszimbólika, a víz, a kenyér és bor, mint a szentségek anyaga, ezek díszített tartó edénye, majd lassan megjelennek az első szimbolikus, tipologikus képábrázolások, nem a művészi alkotások igényével, de mégis az önkifejezés biztonságával, s ez már tudatosságot s ösztönöséget egyesítve, a szakrális környezet alakítását jelenti.

E külső jelekkel a keresztény ember kifejezi belső lelki-szellemi magatartását, hitét s ugyanakkor legyenek azok akár hagyományos gesztusok, testtartások, akár a gyülekezetet körülvevő anyagi világ alakítása, díszítése, jelképi értelmezése – bár egyáltalán nem akarnak „egyházművészetet” alkotni, de lényegében mégis ezt teszik. A művészet ugyanis az ember ünnepi, emelkedett, a profánról eltérő, szellemi lényegét kiemelő magatartás-kifejeződése. És a keresztény közösség hite, miközben gazdag természetfeletti tartalmat hordoz, eleinte talán tétován, a képkultusz tilalmainak gátlásaival küszködve, de mégis keresi e szellemi tartalom esztétikai jellegű kifejezését. *A környezetalakítás viszont visszahat a helyiségben összegyülekezők hitére, magatartásformájára, ünnepi lelkületére. Így Isten megszentelt népe kialakítja szakrális környezetét, mely akarva-akaratlan visszahat az egyház gyülekezetének hitelményére.*

A konstantinuszi fordulat után

A kereszténység kezdeti évszázadai még csak halvány vonásokkal rajzolják ki az előzőekben kifejtett kölcsönhatást. A konstantinuszi fordulat viszont teljes egészében bontakoztatja ki a csírákat. A nagyszabású bazilikák az egyre gazdagodó liturgikus szertartásokkal, változatos paramentikával, a felszabaduló és gazdagan áradó képi ábrázolások bőségével megteremtik azt a szakrális teret, mely a koraközépkor egyházának önértelmezését, hittudatát fejezte ki.

Itt most nincs alkalom, hogy a koraközépkortól kezdve részleteiben is bemutassuk, hogyan valósította meg az egyház önértelmezését és hitét templomépületeiben. De hogy azt tudatosan tette, utal rá Szent Ágoston: *Ecclesia materialis significat ecclesiam spiritualem*. Tény, hogy a kereszténység gyülekezeti helyeit nem „templom”-nak tartotta a szó ószövetségi és antik értelmében. Hiszen az egyházzól, mint a választottak gyülekezetéről, az ecclesiáról nevezte el azt az épületet is, melyben Isten élő temploma gyülekezik. Így maradt ez meg a legtöbb nyugati nyelvben, ahol azonos szó jelzi az egyházat és a templomot (Kirche, l'église, church, chiesa stb.). A magyar nyelv is a reneszánszkorig *egyháznak* nevezte a templomépületet és egy teológiai indokolatlan antikizálás hatására jött csak használatba a templom szó.

A középkor romantikája egyrészt az egyre gazdagodó szerzetes-templomokban, másrészt a szaporodó püspöki és plébániai templomokban bensőséges tereket alkot, melyekben a szabadon áradó fantázia freskóiban, fa- és kőfaragásokban az „első naivság” lelkületével gazdagon – ma már sokszor meg sem fejthető szimbólikával – ábrázol mindent, amit a Szentírás és az apokrifek elbeszélnek. Nagy Szent Gergely pápa ezt mondja erről: „Amit az olvasni nem tudó ember a szent könyvekből megismerni nem tud, azt a szent ábrákból leolvassa és megtanulja.” – Technikai fejlődés, de ugyanakkor a középkori lelkület és társadalom változása fejleszti ki a román után a gót stílust, melynél mélyen át-

élhető az ember magasságok felé törő vágya. Nem is annyira mérnöki számítás, mint inkább a közösségi összefogás tapasztalata fejlesztette ki annak felismerését, hogy milyen magasra lehet emelni a tornyot, falakat, hogyan lehet a súlyt a támpillérekre helyezni, de e technikai tapasztalat végül is eszköze lesz a középkori egyházi lelkület kifejeződésének, melyben együtt van a szerzetesség és misztika, a feudalizmus és a kifejlődő szabad városi polgárság képlete. Új szerepet kap a színes üveg, mely az egyre nagyobb ablakfelületek kitöltésére szolgál. A színes üvegek, a freskók és a gazdag plasztikus ábrázolások ismét óriási vizuális hatást gyakorolnak a szemlélőre.

Ne gondoljuk azonban, hogy a kép keresztény elfogadása minden zökkenő nélkül alakul ki. Keleten a képrombolás százada 726–842 között pusztított el tömegével képeket, melynek lélektani gyökere az ikonban megjelenő, tévesen mágiikusnak tartott erő megfékezése volt. Hatással volt még erre a mohamedizmus képellenessége is.

A középkorban a ciszterci építészlet a maga monumentális templom- és monostormegformálásával fejezte ki életformáját, melyből származtak a képeket és szobrokat, mint olyan díszeket, melyek magukhoz kötik a szemlélődő lelkeket. – A középkor alkonya az egyház elvilágiasodásával jár. A reneszánsz életérzés az egyház szellemi világát éppúgy átjárja, mint e korban épült templomait. Szimbólumok helyett megjelennek az allegóriák a festményeken, s a keresztény, bibliai témájú képek is sokkal inkább a világi társadalmi életet jelentik meg, mint az evangéliumi eseményeket ábrázolják a maguk hitet tanúsító egyszerűségében (pl. Veronese: Kánai mennyegző c. képe).

A reformáció a nyugati egyház legnagyobb válságát hozta napfényre. Bekövetkezik a második nagy képrombolás korszaka, mely visszanyúlt az ószövetségi képtilalomra, s egyben a szentek tiszteletének visszaéléseit kívánta megszüntetni. A vizuális kultúrával szemben az ige auditív prioritását emeli ki. Különösen a református puritánus száműz minden ábrázolást a templomból, ugyanakkor a katolikus megújulás a triumfalizmus gondolatvilágában, a barokk templomok kialakításában a hit győzelmét, a szentségek jelentőségét, a szentek felmagasztalását ábrázolja mozgalmas pompában. A reformációban megrendült katolicizmus a tridenti zsinat hittanításával, a mozgalmas szertartásokkal, zárandoklatokkal és pompás templomépületek emelésével keresi egyensúlyának visszanyerését.

Hazánkban a török pusztítás kevés román és gótikus emléket hagyott meg. A százával épülő templomok már az új, barokk stílus képviselői. S a vallásháborúk, török harcok után megnyugodott kor bensőséges áhitattal tudta megtölteni azokat a díszítésekkel, képekkel és szobrokkal gazdagon ábrázolt világot, mely a templomokba hozta a megnyílt eget. A Szentháromság tekint le az egybegyűlt hívekre, előtte a barokk retablo mozgalmas emelvénye, középpontjában a tabernákulummal. A katolikus eukarisztiahit kifejezői a gazdag díszítésű tabernákulumok. Ezek alkotják az egész templomtér eszmei középpontját, ezt fejezik ki a szentségkítételhez használt monstanciák, szentségi körmenetek, szentséges misék. Ez a pompázatos és imádásra készítő környezet azonban a szentmise „kenyértörés”, lakoma jellegét csaknem teljesen háttérbe szorítja. Az erősen hierarchikusan tagozódó egyházi közösség úgy jelenik meg a barokk templomban, mint Isten királyi kihallgatási csarnokában (le salon du bon Dieu) a hallgató egyház, melyet a klerikus tanító egyház kormányoz.

A barokk aszimmetriába hajló változata a rokokó, melyre ellenhatás a hideg klasszicista stílus. A barokk és rokokó érzelmi túltengése után a felvilágosodás és liberalizmus racionalista szellemi megnyilvánulásai lesznek jellemzők. Ez elmúlt korok egyházi épületei és azok korabeli berendezései – ha különböző értékkel is –, de mindig művészi igényvel lépnek fel. Az *egyházkép teológiai változásai évszázadokon keresztül hitelesen tükröződnek a különböző stílusú templomokban*. S ez természetesen jó, hisz az egyház misztériuma oly gazdag, hogy amint biblikus is a hasonlatok sokasága próbálja megközelíteni lényegét, annak művészi kifejeződése is sokrétű. S amíg hiteles, nincs is baj.

A XIX. században egy mély belső válság nyilvánul meg az egyházi lelkiségben, mely a szakrális miliő válságában is tükröződik. Egyre inkább háttérbe szorul az egyház közösségi tudata s az egyéni, individualista lelkiség jelentkezik. E korban erősödik meg az a jogi egyházfogalom, mely háttérbe szorítja a kegyelmi közösséget. A liberalizmus szelleme elszegényíti a közösségi és egyéni devotiot és a XIX. század közepétől eljön egy korszak, mely először a történelemben, nem tud eredeti stílus kifejlesztésével korának megfelelő egyházi identitástudatot sugározni. Visszanyúl a múltba, elmúlt korok stílusát utánozza (neogót, neoromán, neobarokk), s bár ezek a templomok nemegyszer kiváló felkészültségű építésszek művei, de éppen azt nélkülözik, amit a korábbi templomok a maguk és az utánuk következő koroknak üzeni tudtak: tanúságot az egyházzól, a hitről, az Isten és ember üdvösségrendi kapcsolatának tudatáról.

Ezek a templomok, melyekből 1850–1950 között igen sok épült hazánkban, lelki teher-tételei jelenkori egyházi életünknek. Az anyag a művészet révén szellemi értékek sugár-

zására és hordozására hivatott. A csupán technikailag jól megformált anyag a művészet szellemi többlete nélkül csak tárgy marad. Ugyanígy, a technikailag kitűnően, de lelki gazdagság, a hit ereje nélkül felépített templomok csak reprezentatív épületek. Nincs olyan lelki kisugárzásuk, amelyet ellenállhatatlanul megérezünk, ha belépünk valamelyik ravennai bazilikába, francia román templomba, német gótikus katedrálisba, osztrák barokk templomba vagy a XX. századi ronchampi zárandokkápolnába. – Mindehhez hozzájárult a XIX. század műemléki felfogása is, mely a régi templomokat is megfosztotta stílusuk eredeti jeleitől, és valamely „neo” stílus szellemi képmására formálta át. Sok helyett csak két példa: a pécsi székesegyház neoromán, a Mátyás-templom neogót helyreállítása.

A XIX. század kiteremtett egy új jelenséget, melyet a korábbi korok nem ismertek: a giccset. Az industrializmussal együtt fellép a kegyseripar, mely szériában kezdi gyártani a templomberendezési tárgyakat, szobrokat, keresztúti stációkat, kegyzsereket, devocionális tárgyakat. A giccset a műalkotástól az különbözteti meg, hogy a megrendelő és a művész egyéni hitelménye helyett, az üzleti hasznot kereső széria, lelketlen sorozatok kerülnek előtérbe. Az értékes terméskövet, fát, legtöbbször a gipsz, korunkban a műanyag váltja fel. Festése édeskés, hazug. Huysmans, francia író, a katedrálisok hatására tért meg. A gregorián ének és egy trappista kolostorban eltöltött hónap vezette vissza az egyházba. „A giccs vizuális káromkodás” – írja egy helyen, amikor észleli a múlt század végén a templomokba belopakodó hazug álművészetet.

Veszélyes jelenség a giccs: sekélyes, kufárlelkület hozza létre, izlés és hiteles lelkület nélküli közösség alkalmazza s ugyanakkor a szakrális környezetben elhelyezett giccses alkotás a maga torz kisugárzásával rongja a hittartalom hitelességét.

„Krisztusom,
én levezem képedet falamról. Torz
hamisítványnak érzem vonalait, színeit, sohase
tudlak ilyennek elképzelni, amilyen itt vagy.
Ilyen ragyogó kékszeműnek, ilyen jóllakottnak
derűsnek, ilyen kitélt arcúnak, ilyen
enyhe pirosnak, mint a tejbeesett rózsá.

.....

Én sok éjszakán láttalak már, hallgattalak is
számtalanszor, én tudom, hogy te egyszerű
völtál, szürke, fáradt és hozzánk hasonló...
Megtépett és színehagyott
ruhádon vastagon ült a nagy út pora,
sovány, széltől-naptól cserzett arcodon
bronzvörösré gyúlt a sárgaság s két
parázsló szemedből sísterege hullottak
borzas szakálladra az Isten könnyei...”

(Dsida Jenő: Krisztus)

A költő e verse mindennél érzékletesebben fejezi ki a romantikus, akadémikus, szentimentalista művészeti irányok kispolgári szintre lesüllyesztett termékeit, melyek hazug hordozójelek, „tejbeesett rózsák”. – Jelenkori egyházunk hívei a „szentkép”-ektől kezdve a templomi „műalkotások”-ig ilyen látványokon nőttek fel és mélyen megbotránkoznak olyan hiteles ábrázolásokon, amelyek nem „szépek”, hanem igazak.

A „modern” egyházművészet

A „modern” szó a latin „modo” – most kifejezésből az V. században merül fel először, szembeállítva az antiquus-szal. A XIX. századig az antik példaképpel szemben mindig elítélő, elmarasztaló jellege volt e kifejezésnek. Az antik művészi forma volt mindig az ideál, különösen a román stílusban (neve is erre utal), a reneszánszban és a klasszicizmusban, ahol az antik minta s követendő példakép. A román után a „gót” stílus elnevezés valami barbárt akar kifejezni, mely eltér az antik ideáltól. Ugyancsak a reneszánsz utáni „barokk” elnevezés is eredetileg pejoratív jelleggel bírt. A XIX. század második felének, de különösen a XX. századnak művészete vállalta tudatosan, pozitív értelemben, a „modern művészet” jelszavát – s ez egyben az a kor volt, melyben az egyház és a művészet a legjobban elszakadt egymástól. Igaz, hogy a modern művészet rendkívül sok irányú szellemi áramlat, sokkal kevésbé lehet stílusjegyeit összefoglalni, mint bármely megelőző stílusorszakét, de kétségtelenül legkiválóbb művelői alkotásaiban, minden művészi ágban

hatalatlan intenzitással tükrözi a XX. század kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai átalakulásait, válságait és régi béklyóktól való felszabadulását. XXIII. János pápa zseniálisan érezte meg, hogy az egyház önmaga múltját gondosan őrizve, egyre jobban kima-rad e robbanásszerűen átalakuló világból.

A II. Vatikáni zsinat összehívásának célja az volt, hogy az egyházat a jelenkor szituációjába helyezze, és hatékonyan felkészítse sajátos feladatának végzésére egy olyan korban, mely alapvetően eltér a korábbiaktól. Úgy gondolom, nincs itt most szükség és sokat elemzett korjelenségek felsorolására, inkább azt kell keresnünk, hogy Krisztus egyháza – identitásának megőrzésével – hogyan tud önmagáról és hitéről szakrális tereivel a világnak jelet felmutatni. A templomba belépő hívő vagy hitetlen, istenkereső vagy kíváncsi turista, a templomon keresztül kap benyomást a helyi egyház szellemi-lelki képéről, kultúrájáról, a világnak adott válaszárol.

Korunk szakrális környezete

Templomaink többsége „örökölt”, múlt korok művészi értékeit hordozó műemlék, de ekkor sem múzeum, hanem minden érték megőrzésével, az egyház történelmének és folyamatos hitének tanúsítója, de ugyanakkor a liturgikus reform kívánta újítások vagy új műtárgyak révén korunk közösségi érzésvilágának, hittudatának a kifejezője is. És ez így van rendjén, hisz alig van olyan régi templomépület, melyet a különböző korok a maguk egyház-tudata vagy liturgikus igénye szerint át meg át ne építettek volna. S ha ezekhez hozzá-tesszük korunk jeleit, csak az egyház képe teljeseedik ki általa.

Kikristályosodott alapelv: minden igazi érték megőrzése. Lehetőleg a helyszínen, vagy ha a templomszerkezet megsértése nélkül lehet: egyházi gyűjteményben. Az elmúlt 25–30 év műemléki helyreállítási templomainkban is nagyszabásban ragyogtatták fel az ősi értékeket, építészetiileg is feltárták és bemutatták a templom eredeti szerkezetét, műtárgyait pedig szakszerűen restaurálták. Ma már az Országos Műemléki Felügyelőség szakemberei számára is természetes, hogy a műemléki felújításoknál figyelembe kell venni az új liturgia követelményeit. Az új, szembefordított oltárt, az ambót, a papi szedest soha-sem lehet a templom eredeti szerkezetének szétszedésével felállítani, nem lehet stílusának neoutánzata sem, hanem mai, modern alkotás legyen. Az új presbitériumot (ún. liturgikus tér) úgy kell beilleszteni a meglévő környezetbe, hogy annak épiségét megőrizve, az új együttes alkalmas helyet adjon a mai liturgia szép végzésére. Lényeges követelmény, hogy „háziilag” készített barkácsolások helyett színvonalas építész, iparművész, belsőépítész tervezze meg az új berendezést és kivitelezése is igényes legyen.

Éppen a régi, értékes templomokba került az idők folyamán, de különösen az elmúlt 100 évben, sok olyan táblakép, gipsz szobor vagy egyéb felszerelési tárgy, mely nem képvisel művészi értéket és zavarja a templom összbenyomását. Ezeket a tárgyakat terszerzővel el kell távolítani, és ha szükséges, valódi műértékkel felcserélni. Legjobb alkalom erre a műemléki felújítás, s ezután a meg nem felelő tárgyakat már nem szabad visszahelyezni. Rengeteg olyan apróság van, mint a különféle virágtartók, dőlványok, templomba nem illő szőnyegek, villanygyertyák, terítők, perselyek s egyéb tárgyak, melyek megzavarják egy szép műemléki belső templomképet, és kulturálatlaná teszik azt. Pedig éppen ezek a templomok azok, melyeket a helyi hívőközösségen kívül nagyszabásban keresnek fel idegenek is. *A templomépület is prédikál!* S ha beszéde nemcsak a múlt nagy és gazdag lelki, egyházi kultúrájáról, teológiájáról tanúskodik, hanem a jelen izléstelenségéről is, akkor ez visszavonhatatlanul azt a benyomást kelti, hogy annak az egyházi közösségnek csak múltja volt nagy, jelene silány.

A legproblématisabb feladatot jelentik az elmúlt száz év eklektikus, neostílusokban épült templomai. Ezek már megformálásukkal is „reprezentálni” akarnak, s nem az evangéliumi egyszerűség tolmácsolói. Az egyháznak azonban a múltját is mindenestül kell vállalnia. Ezekben a templomokban – melyek többségükben nem állnak műemléki védettség alatt – egy tehetséges tervező (belsőépítész) a festés és a berendezési tárgyak felújításával az adott szakrális teret úgy foghatja új művészi egységbe, hogy az nem áll ellentétben a meglévő adottságokkal, hanem magasabb művészi szintre emeli azokat. Itt is az az elv, hogy addig ne távolítsunk el semmit, amíg nem tehetünk valóban értékesebbet helyébe. A kegyesipar értéktelen termékeitől azonban helyes lenne mielőbb megszabadulni, még akkor is, ha azok „kegyes” adományok. Ilyen templomokban sem lehet helye annak, amit Huysmans „vizuális káromkodás”-nak nevezett (Lourdes-i barlangutánzatok, édeskés kis Terézke-szobrok, villanyfűzők...)

Egy, 1980-ban történt felmérés szerint a második világháború óta hazánkban 173 új katolikus templom épült, s ez a szám azóta 6–7 épülettel növekedett. Annál sajnálatosabb, hogy e magas szám alig 5–10%-ban képvisel olyan templomépületet, amely megfelel

a modern építészet művészi követelményeinek és így aligha lesz az egyház zsinati önértelmezésének hordozója. S ha emögött van is anyagi kérdés, tapasztalataink szerint döntően nem elsősorban az anyagiak, hanem a szellemiek hiánya okozza, hogy oly nagyszámúban épültek fel misézőhelyek, kisebb-nagyobb templomok, melyeknél a lelkipásztor vagy a nép, vagy a tervező nem tudott megszabadulni az üressé vált templomsémák gondolatától, és olyan térformálást keresett, mely nem a mai „Isten népe” zsinati teológia képét hirdeti.

Nyugaton is 1945 óta ezrével épültek fel modern templomok, s ezek nagyrésze szintén nem problémamentes. Teológusnak, építésznek mélyen átgondolt, elvi kérdéseket kell együtt megoldania, s aztán formába önteni, hogy a felépülő templom az összes liturgikus funkciónak megfelelő helyet biztosítson, s Isten népét összegyűjtse az áldozati lakoma oltára és az ígehirdetés ambója köré. Teológiai szemléletváltozás kérdése, hogy miért kerül a tabernákulum helyett az áldozati lakoma nép felé fordított oltára (asztala) a középpontba, ahol az eukarisztia tevékeny megünneplése, a húsvéti misztérium megjelenítése az a „csúcs, amelyre az egyház tevékenysége irányul, ugyanakkor a forrás is, melyből fakad minden ereje” (Liturgikus konstitúció 10.). Ezzel párhuzamosan méltó helyet kell biztosítani az eukarisztia őrzésének is, mely alkalmat ad a zavartalan magánáhitat számára is.

Az oltár körül gyülekező Isten népe inkább a centrális jellegű tereket igényli, ahol a nép, a celebráns és a segédkezők körülveszik az oltárt. Fontos, hogy jól látható és hallható legyen a liturgikus ténykedés, melybe tudatosan és tevékenyen kapcsolódjanak be a résztvevők. Az orgona és a kórus is olyan elhelyezést nyerjen, hogy ne válják elkülönített résszé a templomban, hanem legyenek az énekesek szerves részei a liturgiát ünneplő közösségnek.

A műalkotások kérdése

A templomépület térbeni és belső berendezésénél is nagyobb probléma a képzőművészeti alkotások alkalmazása és szerepük a szakrális térben. Ez a kérdés legélesebben a templomok figurális kifestésénél, a szobroknál és az üvegablakoknál merül fel. Sikeres kivitelezésük elé rengeteg akadály, elvi, teológiai és esztétikai kérdések tisztázatlansága tornyosul, mely egyaránt érinti a művészt, a lelkipásztort, a híveket és az ordináriust, aki végül is jóváhagy egy munkát.

Nem térhetünk ki annak megállapításától, hogy az egyházművészet *alkalmazott művészet*. Tehát nem arra hivatott, hogy a művész egyéni, szubjektív élményeit mutassa be, hanem a keresztény közösség hitét kell kifejeznie. Ugyanakkor azt is tudomásul kell venni, hogy híveink és lelkipásztoraink látáskultúrája jóval elmaradt korunk vizuális kultúrájától.

A mai képzőművészet nem tekinti hivatásának a személyek és tárgyak „valóságű” bemutatását – ezt egyébként az igazi művészet sohasem tette. Csak a mélyebb lényeket feltáró, és így értelmezett valóság tarthat igényt művészi jellegre. A művésznek a hit valóságát korunk formanyelvén, egyéni művészi alkatának kifejezőmódjával kell bemutatnia. Titáni küzdelem az Isten láthatatlan világát vagy a természetfeletti világ jeleit hordozó üdvörténeti személyeket és eseményeket érzékeltetni a művészet kifejező eszközeivel. Hasonlít ez Jákob birkózására az angyallal. A művésznek a teológiailag pontosan megfogalmazott eszmei programot (sokszor ezt nem kapja meg) a maga művészi eszközeivel kell kifejeznie. A keresztény közösség pedig ezt a hiteles művészi élményt kell, hogy feldolgozza. A probléma mentes, narratív elbeszélő ábrázolás, a felszínesen „szép”, inkább csinos kivitelezés elkerülhetetlenül a problémák elől való kitérés jelent. A felületen marad, nincs mondanivalója, mert meg sem próbálja megközelíteni a misztériumot. Nem megy közel az égő csipkebokorhoz, hogy találkozzék az isteni lét, a szeretet misztériumával, hanem beleilleszti egy szép tájképbe a kecsesen lobogó lángokat (ez most sok mindenre vonatkoztatható példa).

S ha a művészt, mint a misztikust, megérinti az isteni misztérium, annak kifejezésével épp oly nehezen boldogul, mint amikor a misztikusok írásban próbálták kifejezni a kifejezhetlent. Mindkettőből, szükségszerűen, nehezen felfogható, de állandó meditációra sarkalló műalkotás születik. Ennek befogadásához nyitott szellem szükséges, egy olyan lelkipásztor, aki fel tudja tárni a művésznak a misztériumot, a híveknek pedig értelmezi az ábrázolhatatlan valóság képi megjelenítését. Korunk zsinati egyháztudata igényli a krisztocentrikus elrendezést, a paschale mysterium megjelenítését. A templom védőszentje méltó, de ne központi helyre kerüljön.

A Képzőművészeti Főiskolán nincs tanszéke az egyházművészetnek, a teológiai főiskolán és az Akadémián alig készítik fel a jövő lelkipásztorait arra, hogy kezükbe kapva egy sokmillió forint és felmérhetetlen szellemi értékű templomépületet, hogyan tudják azt

következetes munkával, kulturált ízléssel olyanná alakítani, hogy az a XX. századvégi hité-
les egyházképet sugározza. Nem készítik fel a fiatal lelképásztorokat úgy, hogy az e téren
amúgy is hiányosan képzett művészek alkotó partnerei lehessenek. E kölcsönös képzet-
lenség miatt, az élelmes és az elismert képzőművészet területeiről kiszorult ügyeskedők
gazdagodnak meg, miközben az általuk tervezett vagy kivitelezett szaporodó „műtárgyak-
kal” egyre inkább rontják az amúgy sem kedvező helyzetet.

A keresztény közösség liturgiája a szakrális térben

Maga a szépen kialakított szakrális környezet, templomépület, és annak belső tere már
sok mindenről beszél: milyen a létrehozó közösség hite, szellemi, lelki színvonala. De
igazán eleven akkor lesz a kép, amikor Isten népe összegyűlekezik, hogy a szakrális térben
liturgiájával ünnepeljen. A liturgia a szent szövegek, énekek és cselekmények rendje,
melyek a megváltás misztériumát vannak hivatva az egyház közösségében megjeleníteni.
– Úgy vélem, hogy eddigi gondolatmenetünkbe szervesen beleilleszkedik, ha felhívjuk a
figyelmet a liturgiát vezető és abban részt vevő közösség mozdulatainak szépségére, a
gesztusok kifejezőerejére, a mozgások olyan rendjére, mely ellenállhatatlanul megérezheti,
hogy itt nem üres „ceremónia” folyik, hanem a látható egyház a szavak, énekek, mozgások
és gesztusok révén kifejezi hitét és tanúsítja létének belső értelmét. Nem kívánunk „litur-
gikus show”-t, hanem a készületlenül, át nem gondoltan, vagy éppen lélektelenül végzett
liturgiát kifogásoljuk, mert ez éppúgy tartalmatlan, felszínes ceremóniává válhat, mint
a képzőművészeti giccs.

S ha az ember ruhája is lehet szellemi tartalom hordozója, teljesen jogos, hogy a li-
turgiát végző személyek ne profán, hanem szakrális öltözetet viseljenek, amint ezt liturgi-
kus törvényeink is előírják. A paramentika is elkerülhetetlenül tükrözi kora kultúráját.
Korunk textilművészete olyan anyagokat és azok olyan művészi díszíthetőségét hozta létre,
melynek felhasználása nagyon kívánatos lenne a szent ruháknál. Templomainkban még
mindig sok a lélektelen, kegyesruhai ruhatermék vagy a talán kegyes szándékkal készített,
és sok munkát felemésztő hímzés és csipke, melyek nem a ma egyházának szellemét hor-
dozzák (vagy talán sohasem hordozták). Úgy érezzük, végleg lejárt az ún. „liturgikus
szimbólumok” tömeges alkalmazásának kora az egyházi ruhákon. Nem attól lesz szakrá-
lis a paramentum, hogy keresztet, halak, Krisztus-monogramok díszítik, hanem anyagának
nemessége, szabásának méltósága, az ősi hiteles ruhaformákhoz való visszatérés teszi
azt azzá. Ebben példamutató a Szentatya új liturgikus ruhakészlete.

S amit mondtunk a paramentikáról, ugyanaz áll a baldachinokra, templomi zászlókra,
szőnyegekre.

Végül egy szóval említsük még meg a templom rendezett környezetét. Vegyük figyelembe
a mai kertművészet törekvéseit, amikor a templom környezetét kialakítjuk vagy tovább-
fejlesztjük. A már meglévő régi fák, ősi növényzet, tervszerű új ültetéssel gazdagítva, már
a belépés előtt felhívják figyelmünket: az élő növényzet gazdag környezetet veszi körül
a kőből épült egyházat, mely harmonikus összbenyomással hirdeti a lelki egyház tartalmi
gazdagságát és kegyelmi életét.

Tardy László

AZ EGYHÁZ SZENTSÉGE ÉS A SZENT ZENE

A II. Vatikáni zsinat a hagyományos egyházképet módosítva, az egyház és Krisztus kap-
csolatát alapul véve, az egyházat úgy határozza meg, mint amely „Krisztusban mintegy
szakramentuma, vagyis jele és eszköze az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az
egész emberi nem egységének” (Lumen Gent. 1.). Az egyesülés és egység szolgálata so-
rán az egyház kultusszal veszi körül Jézus Krisztus életmisztériumait, a szentségeket, –
ezek közül is elsősorban az eukarisztiát –, valamint a dicséret áldozatát, a szent zsolozs-
mát. Mindezt azért teszi, mert „Krisztus, amikor feltámadott a halálból, elküldte tanítványai-
ra az életető Lelket, és általa az üdvösség egyetemes szakramentumává tette saját testét,
ami az egyház; az Atya jobbán ül, de folytonosan munkálkodik a világban, hogy elve-
zesse az egyházba az embereket s általa szorosabban kapcsolja őket magához” (LG. 48).
Így az „egyháznak már eleve Krisztustól nyert szentségi struktúrája van, nemcsak felépi-

tettségében, hanem tevékenységében is. Isten népe már az isteni emberré levésben szent-ségi tevékenységre rendelt közösség. És mint ilyen, az egyház folytatása, állandó jelen-léte Isten megkegyelmezésének, amely Krisztusban eszkatologikus végérvényességgel és győzelmi erővel történelmi jelenvalósággá lett e világban. Ilyen értelemben is az egyház valóban „ős-szentség” (Karl Rahner: Kirche und Sakrament, idézi dr. Cserhádi József: Egyház és szentség c. műve 141–142. lap). Ezért az egyháznak, mint szentségnek minden cselekedete és tevékenysége, mely az Istennel való bensőséges egyesülésnek és az egész emberiség egységének munkálásáért, szolgálataért történik, egyben liturgia is.

Az egység és közösség megvalósítására és megjelenítésére az egyház már léte első pillanatától szolgálatába fogadta a zenét, amely „a beszéd után a legfontosabb, amivel a legtöbb ember ki tudja önmagát fejezni, kapcsolatba tud lépni a többiekkel. A zene sokkal inkább feltételezi a személyes kapcsolatot, emberek jelenlétét, mint bármely más művészet. A zene minden formája emberektől ered, emberi közvetítéssel jut el a következő emberig, emberi hangok, zenei cselekedetek sora juttatja tovább, tehát emberek találko-zása, cselekvő kapcsolat sajátos láncreakciója közvetíti. A zenét így a közösség terem-ti és a zene maga is közösségteremtő” (Losonczy Ágnes: A zene életének szociológiája). – Az egyház történelme kezdeten azt is hamar megtapasztalja, hogy a zene nemcsak az emberi közösség kialakulását segíti, hanem hathatósan szolgálja az Istennel való bensőséges egyesülést is: „Nem tudtam azokban a napokban betelni a csodálatos édességgel, melyet akkor élveztem, ha mély bölcsességeden elmélkedtem, amellyel az emberi nemet üdvére kormányzod. Mennyit sírtam himnuszaid és énekeid közben, zengő templomok hangjaitól mélyen megindítva! E hangok fülembé ömlöttek, az Igazság szétáradt szíve-men, kegyes érzés szökött elő belőle, könnyeim folytak s boldog érzés fogott el sírásom közepette” (Szent Ágoston: Vallomások könyve 9. VII.).

A Liturgikus konstitúció 113. pontja a szent ének és zene jelentőségéről így ír: „A litur-gikus cselekmény nemesebb kifejezést kap, amikor az istentiszteletet ünnepélyesen, ének-vel tartják meg.” A zene egyik feladata tehát, hogy jelezze azt a fényt, mely a népek világosságára Krisztusban felragyogott. Miként az istentisztelet fényét jelző jelek és esz-közök, a mécses, a gyertya lángja, a húsvéti gyertya fénye egyaránt Krisztus világosságát hirdetik, úgy a zene is, mely a fülön, mint érzékszerven át lopakodik vagy tör be a lélek mélyébe, és elviszi oda a krisztusi fény szelíd melegét és tüzes forróságát. „Vannak a léleknek régiói, melyekbe csak a zene világít be” – hirdette Kodály Zoltán. Krisztusnak, az Örök Napnak fénye adja minden sollemnitas, ünnep ragyogását, és a Krisztus-misz-térium sokszínű fénye, mely szétoszlatja a halál és a bűn éjének sötétségét, sugárik min-den ünnepélyes – sollemniss – istentisztelet megtartásakor, ez emeli a lelket a hit öröm-teli megvallására, Isten méltó dicséretére. Ugyanaz a fény élteti a Missa sollemnisek pá-ratlan ragyogását, az Exultet-et éneklő diakónus hangját, a Feltámadt Krisztus e napon-t harsogó hívek szavát. Tudnia kell minden papnak, kántornak és énekesnek, hogy éneké-vel „a népek világosságát, Krisztust”, az ő fényének melegét, tüzeit közvetíti a hívek felé, és a hívőknek, – akiknek kérésére énekszóval kerül bemutatásra a szent cselekmény –, hogy megbízásából az egyház erőteljesebben sugározza Krisztus, a világ világossága fényét, mert „tőle jövőnk, általa élünk, feléje tartunk” (LG. 3.).

„A Szentlélekben összegyűlt zsinat sürgető óhaja, hogy minden teremtménynek hirdette az evangéliumot, minden embert megajándékozzon Krisztus világosságával, amely ott tündöklök az egyház arcán. Az egyházat a Szentlélek újí és hajtja, hogy munkálkodjék vele együtt, és így váljék valóra Isten terve, aki Krisztust tette meg az üdvösség szerzőjé-nek az egész világ számára. Az egyház az evangélium hirdetésével hitre és a hit meg-vallására szólítja fel hallgatóit, előkészíti őket a keresztségre, kiragadja a tévedések szolgálatából, beépíti őket Krisztus testébe, hogy a szeretet által beléje nőjenek egészen a teljességig. Munkájának eredménye azután, hogy bárhol, bármilyen érték található meg elhintve az emberek szívében és elméjében, vagy a népek sajátos szertartásaiban és kultúrájában, az nemcsak el nem vész, hanem rendezetté lesz, megnemesedik és tö-kéletesedik Isten dicsőítésére, a sátn megszegyenyítésére és az ember boldogságára” (LG. 1. és 17.). – Az egyház alapvető küldetése, szentségi voltából fakadó tevékenysége, az evangelizáció, a tanítás, a rendezés és tökéletesítés folyamata a kultúrák egymás-utánjában, így a zenében is más és más alakot öltve jelenik meg. Egy csodálatos csere-folyamat indul el, melynek során az egyház magába szívja korának zenekultúráját, – az első századokban a felelgető, refrénes éneket, a melizmás jubilust, a kikiáltó és hirdető formákat, a himnuszokat és dalokat – majd azokat a nép, a kántor és az előénekesek (scholák) ajkán megnevesítve és tökéletesítve rendezett formában nyújtja át a keresztyén-ség új népeinek, mint az istendicséret tökéletesebb formáját, a szent cselekményekből s az evangelizációból sugárzó krisztusi fény hatásos kifejezőjét.

Amikor a lelki hatalom után a világi és anyagi hatalom is az egyház kezébe kerül, hosszú

századokon át ő alakítja, teremti a zenekultúra magasabb, mind összetettebb formáit, majd a többszólamúságban megteremti azt a zenekultúrát, melyben tovább folytatódhat az átvétel, nemesítés és rendezés, majd visszaadás gazdagító cseréje, és amely az ezredfordulótól napjainkig élteti az egyházi és világi zenekultúrát egyaránt. Ezzel a folyamattal a hívek nagyobb része már nem tud lépést tartani, s a delelő középkortól kezdve egyre jobban kiszorul a kultusz építő, alakító tevékenységből, a szent cselekményekben való aktív részvételből. De a Szentlélek ekkor is, és ezután is az egész egyházat „űzi és hajtja”. Így az egyszerű nép, mely az egy- és többszólamú zenekultúra magasabb formáit nem tudja művelni, a liturgia nyelvét, a latint nem képes megérteni, – a Szentlélek ösztönzésére az őt vezető lelkipásztorok gondoskodása révén – a maga síkján és eszközeivel folytatja „az Istennel való bensőséges egyesülés és az egész emberiség egységének” munkálását. Ezzel folytatja az egyház szentségi művét, meghozva egy újabb megszólamú, egyszerű népi dallamkultúra kivirágzását, megteremtve és „kihordva” a középkorvégi latin énekekből és népzenei dallamokból egyaránt táplálkozó cantiót, laudát, korált, a vallásos vagy egyházi népelemek ezreit. A második évezred közepétől Európa keresztény népességének túlnyomó többsége ezekben az énekekben találta meg Krisztus és az üdvörtörténet fényét és melegét, ezekben tudta hitvalló módon kimondani a megtestesülés és megváltás örömét, elsírni a bűnbánat és együttérzés könnyeit, elzengeni a kegyelemtől izzó lélek hálaénekét. Kájoni János ferences szerzetes így írja le énekeskönyvének előszavában az előtte már sokszor végbement folyamatot: „Sem munkámat nem kimillemtem, sem fáradságomat nem szántam, hanem az Istentől énnekem adott kicsiny Talentumot ki-osztottam... Gondolám azért magamban, hogy valami szép Nótákra szerzett Énekeket, Soltárokat és Dicséreteket egybe-szedeegetnék, jobb formába rakogatnék, rendezeseben helyzetnék és ki-bocsátanék: talán az Isteni szeretettől el-hült szívekben tüzet gerjeszthetnék, és másoknak is afféle Istenes dolgokra alkalmasságot adnék... Csak az Istennek dicsőségét és a „Közönséges hasznót” s szükségét tekintetem.” A kancionálék, nemzeti nyelvű énekeskönyvek a maguk kultuszát fonják az üdvörtörténet eseményei, Krisztus életmisztériumai és az anyaszentegyház szentségi megnyilvánulásai köré. Ezzel Isten népének nagyobbik fele ismét képes lett az Atyával való párbeszédre, Krisztus világosságának, a szentség és kegyelem fényének szétsugárzására, az egyház megszentelő művének továbbfolytatására. Ez a dallam és énekkincs – osztozva a korábbi himnuszok sorsában – az első századok ortodoxia-heterodoxia küzdelméhez hasonlóan átélte a hitújítás és az ellenreformáció küzdelmét. Élete szorosan hozzá volt kötve az egyes nemzetek népi kultúrájához, így érthetően jobban ki volt téve korok, stílusok, divatok változó és változtató hatásának, de egyben jobban is élvezte az egyes népek kultúrájának tápláló, asszimiláló, csiszoló és megőrző hatását.

Az újkorban tovább erősödik a világ társadalmi, kulturális megosztottsága, ezzel együtt Isten népének benső tagozódása, kultúrájának, kultuszának divergens jellege fokozódik. A modern kor felé közeledve a tudományos és történeti kutatásban egyre mélyebbre és messzebbre hatolva döbben rá az egyház helyzetének fonákására és tarthatatlanságára. Ámulva fedezi fel a liturgia ősi szépségét és gazdagságát, Isten népe eredeti egységét: „Csodálatos, hogy ezek a legrégebbi időből származó igénytelen dallamok – melyek a szent szertartásokat és liturgikus cselekményeket díszesebbé tették, – már kezdettől fogva mily rendkívüli módon emelték a hívek ájtatosságát. Különösen a régi bazilikákban, ahol a püspök, a papság és a hívek felváltva énekeltek az Úr dicséretét, e liturgikus énekek hatása alatt – a történelem tanúsága szerint – a barbár népek közül sokan elsajátították a keresztény vallást és kultúrát... A templomokban pedig, ahol majdnem az egész lakosság alkotta a kórust, a liturgia által a művészek, építészek, festők, szobrászok – ők maguk is tudósok – olyan teológiai ismeretekre tettek szert, melyeket a ránk maradt műemlékekben még ma is megcsodálhatunk” – írja XI. Pius pápa apostoli konstitúciójában. Szent életű elődje, X. Pius pápa pedig, felismerve az egység helyreállításának egyetlen lehetséges útját, a teljes hívő nép újbóli bevonását az egyház szentségébe, aktív részvételét a liturgiába (szorgalmazva a gyakori eukarisztiavételt) összefoglalja az egyház hagyományos tanítását a szent zenéről, összegzi a múlt század első felében megindult liturgikus és egyházzenei kutatások eredményeit (Solesmes, Cecilianus mozgalom) megalkotja az egyházi zene törvénykönyvét. A Szent, Művészi, Egyetemes hármas törvénye már messze a jövőbe mutat, igazán csak a II. Vatikáni zsinat egyházképeből érthető meg. Szent, mert Isten szavát hordozza, Krisztus világosságát sugározza, az üdvörtörténet eseményeit kultusszal körülvevő egyház tevékenységéből száulatik, az evangélium örömhírét hirdeti. Művészi, mert Isten népe igényli, hogy az emberi szellem és lélek alkotása a művészet és az Egyház rendező, nemesítő, tökéletesítő erejére támaszkodva nyerje el végső formáját. Egyetemes, mert magába olvaszt mindent, ami érték, „bárhon található meg elhíntve az emberek szívében és elméjében, vagy a népek sajátos kultúrájában... így a világ egész gazdagsága beépül Isten népébe, az Úr testébe, a Szentlélek templomába” (LG. 17.).

A múlt századi mozgalmakat folytatva a pápai ösztönzés nyomán erőteljes tudományos kutatás és gyakorlati munkálkodás kezdődik az egyház szentségi élete egységének, liturgikus és zenei kultuszának felvirágoztatására. Megkezdődik, illetve folytatódik a liturgikus könyvek fordítása (kétnyelvű kiadványok a mise és a zsolozsma szövegével), másrészt folytatódik az európai zenében a többszólamúság óta háttérbe szorult gregorián ének újjáélesztésének heroikus munkája a bencés atyák támogatásával, a klasszikus polifónia kincseinek feltárása, közreadása, propagálása a Cecilianus mozgalom részvételével.

E törekvésekkel párhuzamosan, most már a zenetörténeti kutatással karöltve tudós muzikusok és liturgikusok szentelik munkásságukat a vallásos népének-hagyomány értékeinek feltárására, hiteles, – történeti formáinak megállapítására, az értékesnek ismert anyag közreadására és terjesztésére. Nálunk Bogisich Mihály püspök, a Cecilia Társulat elnöke nyitja a sort „Őseink buzgósága” címmel közreadva régi egyházi énekeket, majd Harmath Artúr munkássága, – találkozva a Magyar Kórus és az Éneklő ifjúság tömegmozgalmával, valamint Kodály Zoltán és nevelteei nemzeti kultúrát teremteni akaró és tudó körével – új lendületet ad az egyházi népének ügyének (SZVU!), azt bevonja a magasabb művészet, a kóruskultúra körébe, a mozgalom európai rangú magyar és latin nyelvű zenekultúrát teremt.

E két mozgalom munkássága párhuzamosan halad és fejlődik a XX. század első felében, miközben a teológiai gondolkodás, különösen XI. és XII. Pius pápa ideje alatt jelentős lépéseket tesz a benső egység helyreállítása felé. Polgárjogot nyer a gondolat, hogy „Isten népének tagjai mindannyian papok, egységünk Krisztussal, a Fővel, annyira eleven és bensőséges, hogy papságában is mindnyájan részesülünk, ha nem is ugyanolyan módon” (A II. Vatikáni zsinat tanítása. Bevezetés 32. o.). Az egység teljes megvalósulása az egyház szentségi tevékenységében, a zsinat tanítása nyomán válhatott valóra, mely már első elfogadott dokumentumát, a Liturgikus konstitúciót ezzel kezdi: „A zsinat azt a célt tűzte maga elé, hogy a krisztusi életet a hívőkben egyre jobban elmélyíti..., hogy a hívek életükkel megmutassák és kézzelfoghatóvá tegyék Krisztus misztériumát és az igaz egyház valódi mivoltát” (1–2, pont). A konstitúció 14. pontja pedig már előre jelzi a Lumen gentium egyházképletét: „A híveket neveljük rá a liturgikus ünnepségekben való teljes, tudatos és tevékeny részvételre. Ezt követeli magának a liturgiának természete, a keresztségből származó joga és kötelezettsége ez a krisztusi népnek, mely választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet, tulajdonul kiválasztott nép” (Lit. konst. 14.). A benső, Isten népe egyházképletben megvalósuló szentségi egység után, annak jóvoltából megvalósulhat a liturgikus és zenei mozgalom egysége is, beteljesítve a Lumen gentium 13. pontjában olvashatókat: „Isten népe nem felejtí ugyanis, hogy neki azzal a királlyal kell betakarítania a természet, akinek Isten örökségül adta a nemzeteket és, akinek városába hozzák a népek az ajándékokat és a kincseket. Az egyetemességnek ez az Isten népét ékesítő jegye magának az Úrnak ajándéka. Ennek birtokában az egyház hathatósan és szünet nélkül arra törekszik, hogy Krisztus főisége alá hozza össze az egész emberiséget, annak minden értékével, az ő Lelkének egységében. Ennek a katolicitásnak a nevében minden egyes rész átadja sajátos ajándékait a többi résznek és az egész egyháznak. Így az egész is, és minden egyes rész is gyarapszik minden tag kölcsönös önközlése által, egységben munkálkodva, hogy elérjük a teljességet.”

Amikor az Anyaszentegyház, a Szentlélektől vezetve, Krisztus titokzatos testének fényében az egyes tagok között újra megosztja a szolgálatot, a feladatokat és munkát, a Lélek szeretetétől vezérelve nem kívánja, hogy tagjai le vessék, megtagadják saját kultúrájukat, hanem mivel az adományok sokfélék, és a szentzene is sokféle alakban, stílusban öltött testet, megengedi, hogy ki-ki a maga nyelvén hirdesse, sugározza a feltámadt Krisztus fényét. A nyelv – és a zene is egyfajta nyelv, közlésmód – élő valóság, mely a szent, művészi és egyetemes jelleget csak akkor és ott öltheti magára, amikor szüntelenül része van az egyház nemesítő, tökéletesítő és rendező szolgálatában. Ez pedig a történelem tanúsága szerint a legjobban akkor valósulhat meg, ha más nyelvekkel, stílusokkal találkozva, azoktól tanulva, azokból gazdagodva, értékeiket asszimilálva építi önmagát. Szent István királyunk gyengének mondta az egy nyelvű nemzetet. Az egyháznak is szüksége van arra, hogy Isten népe többnyelvű legyen, mert ez a feltétele egészséges zenei, liturgikus életének is. Az Antifonále, a Graduale és Kyriale, az egyes nemzetek hagyományában fennmaradt gregorián énekanyag (Magyar gregoriánium) más stílusok által pótolhatatlan, azt nem helyettesíthető zenei és liturgiai értékek képvisel. Ugyanakkor a gregorián ének sem helyettesítheti a vallásos népéneket, mert jellegénél fogva nem tudja betölteni azt a szerepet, amit a vallásos népének betöltött és betölt Isten népének szentségi-liturgikus életében. Kodály, Harmath, Bárdos és társaik nem akarják és nem is tudják pótolni egy igazi egyházzenei kultúrában Josquint, Palestrinát vagy Lassust. De a XX. századi magyar egyházi zene gyakorlatában, fejlődésében és kivirágzásában – az

európai hagyomány asszimilálásában – nélkülözhetetlen volt és marad munkájuk, őket sem pótolná Schütz, Monteverdi vagy Mozart egyházi zenéje, s munkásságuk nemcsak számunkra jelentett gazdagodást, de műveik világszerte beépülnek egyházi énekkarok, együttesek repertoárjába.

A régi és ősi stílus, amelyre joggal rámondhatjuk, hogy modern is, mert egyetemes értékei miatt mindenkor időszerű – miként a gregorián és a népzene – nem pótolhatja azonban azt a sajátos XX. századi művészetet, amely a maga korhoz és időhöz kötött stílárís jegyeivel ki tudja mondani azt, amire Isten népének most, ebben a korban az egyetemes értékek mellett is szüksége van. És talán majd létre jön egy olyan modern zenei nyelv is, melyben mindenki számára érthetően, a többi korok számára is maradandó érték formájában ki tudja majd mondani a kor és minden idők egyetemes értékeit.

Az egyház szentsége a szent zenében akkor és ott mutatkozott meg legjobban, amikor, mind a legmagasabb szinten, tehát az egyház zenei életének irányítása szintjén, mind a plébániai közösségi szinten Isten népe építésének és szolgálatának szelleme uralkodott. Az egyházi zene nem arra hivatott, hogy pasztorális célok érdekében a köznapi igények szintjén megrekedjen, de nem is arra, hogy merev szokások, előírások béklyójában vergődjön. A magasabb célok elérése érdekében Isten népének felnőtt és felelősséget viselő, ennek érdekében fáradságot nem ismerő, a maga küldetésének ellátására liturgikusan, pasztorálisan és zeneileg kellően kiképzett szakemberekre van szüksége, akiknek kezébe az egyházi felsőbbség nyugodtan teheti a szent zene ügyét. Ekkor mondhatjuk majd el a *Lumen gentium* konstitúció szavaival: „Az egyház úgy dolgozik és imádkozik, hogy a világ egész gazdagsága beépüljön az Isten népébe, az Úr testébe, a Szentlélek templomába, – és Krisztusban, aki a mindenség feje, megkapjon a világegyetem Teremtője és Atyja minden tiszteletet és dicsőséget.”

KÉT EGYHÁZZENEI DOKUMENTUM

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Talán nem lenne teljes az egyházi művészetekről szóló számuk, ha meg nem emlékeznének egy szerény, halk szavú, magyar szerzetesről, Szigeti Kilián atyáról. Művész, vagy „csak” mester? Ezt már igazán csak odaát döntik el.

Szent Gellért jubileumi évében kértem őt, hogy készítsen egy új Szent Gellértről(-hez) szóló éneket, hiszen ebből olyan kevés van. Készséggel vállalkozott rá.

A XII. sz.-ből származó, vagy inkább ránk maradt antifonát is „megfejtette” és így mi is énekelhettük a jubileumi ünnepeken. – Mint aki tudásának legjavát akarja adni mindenkinek, a Szent Gellérttel kapcsolatos liturgikus kutatásait lejegyezte és azt is rendelkezésünkre bocsátotta.

Ezekkel szeretnék róla emlékezni és ezeket a Teológia lapjain keresztül mindnyájunk számára közkinccsé tenni. Mindhárom – szerintem – pasztorális munkánkban is felhasználható.

**Gyulay Endre
spirituális, Szeged**

Gyulai Endre c. kanonok, spirituális Úrnak!
Szeged

Drága jó Atya!

Pannonhalma, 1979. nov. 10.

Már napok óta küldtem volna az ígért Szt. Gellért éneket, csak a szöveget nem kaptam még meg Kerekes Károlytól. Az ma megérkezett, s így mindjárt póstázom a kész anyagot. Ez pedig a következő:

1. Ének Szent Gellértről Kerekes Károly szövegére, orgonakisérettel. Mellékelem Kerekes Károly eredeti gépelt szövegét, mint „Urtextet”.

2. Az ígért Szent Gellért antifonát; 12. századi Antifonálé neumas lejegyzése egy 1575-ös lejegyzés kótás példányának alapján megfejtvé, mint ezt a példányon is jeleztem.

3. Rövid néhány szó Szent Gellért középkori liturgikus kultuszáról, amit talán a jubileum alkalmával fel tudtok használni.

4. Két kép: egyik a velencei S. Giorgio apátság képe, ahol ő szerzetes volt, és az ottani Szent Gellért oltár képe a Szenttel. Ezek talán közismertek Nálatok is, de azért biztonság kedvéért szeretettel küldöm.

Együttal tisztelettel és hivatalosan is közlöm, hogy minden jogot a Szent Gellért ének zenei részével kapcsolatban átadok Nektek. Teljes szabadságot annak bármilyen felhasználására, közlésére vagy bármilyen előadására, minden ellenszolgáltatás vagy kööttség nélkül. A szövegre vonatkozóan Kerekes Károly illetékes nyilatkozni.

Drága jó Atya, Szegeden említetted, hogy ha ezeket megküldöm, a dolgot „hivatalos útra” tereled. Ez csak annyit jelentsen – az én munkámat illetően, – hogy az egyházi jóváhagyást megkapja, de semmiképpen sem bárminemű viszonzást. Én annyira hálás vagyok azért, hogy Szegeden Köztetek lehettem, ott zavartalanul dolgozhattam, és kedves Közösségeket élvezhettem, épülhettem, a kispapokat egy kissé megismerhettem, hogy én vagyok végtelen hálára kötelezve Szegeddal szemben. Ezt a hálámat felsőbb fórumon is hangsúlyozhatod, ha a téma előkerülne.

Örülök, ha ezekkel Szent Gellért ünneplését parányit elősegíthettem volna. Igaz szeretettel köszönt az összes Kollégákkal együtt és minden jót kíván

Szigeti Kilián

Dr. Szigeti Kilián
Pannonhalma
9090

Néhány szó Szent Gellért középkori liturgikus korszakáról

Miután 1083-ban Szt. László indítványára megtörtént István király, Imre herceg és Gellért püspök szenttéavatása, az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat parancsolt ünnepként rendelte el a három szent emléknapjának megtartását. Szt. Gellértnél ez halála napját, szept. 24-ét jelentette.

Később egyes egyházmegyéink (úgy látszik az esztergomi érseki megyék) megünnepelték Szt. Gellért translatio-ját is febr. 24-én (néha 23-án).

Két kódexünkben szerepel Szt. Gellértnak egy júl. 26-i ünnepe is. A két kódexet (Pray-kódex és a Clmae 94-es Missale) veszprémi eredetűnek tartjuk. Szt. Gellértnak ezekben szereplő fokozottabb kultusza azzal magyarázható, hogy a veszprémi káptalant szerzetesekkel utánpótló Bakonyból szerzetese volt, és a veszprémi egyházmegyében (Budán) szenvedt vértanúhalált.

Minden valószínűség szerint fokozott kultusza volt a csanádi egyházmegyében, de – sajnos – arra vonatkozólag nem maradt fenn emlékün.

Mindezek ellenére Szt. Gellértnak – az ismert források szerint – a középkorban nem volt „saját” officiuma, sem miséje. Egyetlen antifónát ismerünk dallamával együtt Szt. Gellérről, amely viszont már a 12. századi Antiphonaléban (Codex Albensis) szerepel szeptemberi ünnepén. A Codex Albensis-t a tudomány veszprémi egyházmegyeinek (székesfehérvárinak) tartja. Így az egyetlen énekes emlék Veszprém nevéhez fűződik.

Ugyanezt az antifónát a „Pumberk”-i Mathias Suiechin (valószínűleg kántor) Pozsonyban 1575-ben lejegyezte egy 15. századi Antifonáli utolsó lapjára. (NB. Ebben az időben a török elől sok kódexet mentettek Veszprémből Pozsonyba és menekültek oda egyháziak is.)

Ezt az egyetlen fennmaradt énekes Szt. Gellért emléket a 12. századi neumas kódex alapján, Suiechin kótás másolata segítségével mellékelten láthatjuk.

Ezen az antifónán kívül ismerjük még zsolozsmájának hat Lectióját, amelyet egy 13. századi esztergomi (Löcsén talált) kódexből Batthyany Ignác közölt: Sancti Gerardi episcopi chanadiensis Scripta et acta. Albo-Carolinae, 1790, pag. 260.

Pannonhalma, 1979. nov. 5.

Szigeti Kilián

Dr. Szigeti Kilián
Pannonhalma
9090

Ének Szent Gellértről

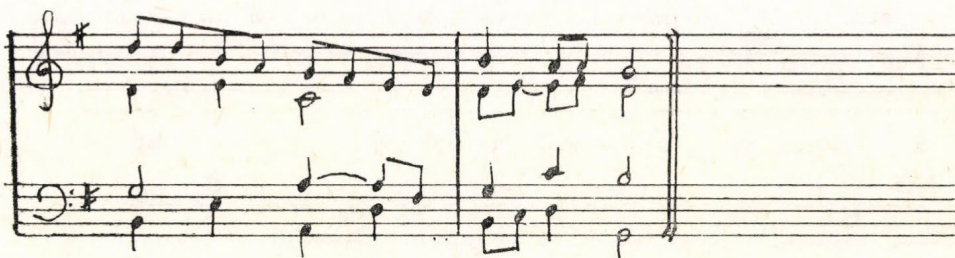
Szöveg: Kerekes Károly
Zene: Szigeti Kilián

1.	Szent Gel-lér-tet, Egy-há-zunk-nak	szép csil-	la- gát, ma- gyar né-pünk vér-ta-nú-ját
2.	Ez-red é- ve szül-te őt a	kék dé-	li táj: é- gi szót hall: Hun-ni-á-ba
3.	Ist- ván ki-rály lát- ta é- gő,	bá- tor	hő- sőt, bölcs a-tya-ként e-zért biz- ta
4.	Há- lát a- dunk Is- te-nünk e	szent püs-	põ- kért, te ad-tad őt nem-ze-tünk-nek

1.	jó pász-to- rát:	ün- ne- pel- jük	ő- si múltunk új haj- na- lát
2.	vár rá a nyáj!	Nem sejt- tet- te	mit for- ral majd rút párt- vi- szály,
3.	rá gyer-me- két:	Gel- lért lel- ke	ma- gyar föl- dõn úgy á- radt szét,
4.	jó pél- da- ként:	nagy hi- té- bõl	cson- ja- ink- ba õnts új re- ményt,

1.	e- rős hi- tét,	ál- dott jö- võnk	szent zá- lo- gát!
2.	mit vár tõ- le	üd- vünk - ért az	é- gi ki- rály!
3.	mint a- mi- kor	ál- dott e- sõt	hint ránk az ég!
4.	fá- radt lel- kû	hí- ve- id- ben	gyújts é- gi fényt!

Szent Gellért 12. századi Antifónája a CODEX ALBENSIS-ben. – Megfejtése a Pozsonyi Knauz 3. (ma E. C. 5. jelzetű) Antifonálé 1575-ös lejegyzése segítségével.

St. Iohannes

A pro-ge-ni-e in pro-ge-ni-es fe-cit mi-se-ri-
 cor-di-am Do-mi-nus, qui e-du-xit Ab-ra-ham de Ur-
 Chal-de-o-rum, et de ul-ti-mis fi-ni-bus ter-rae vo-
 ca-vit Sanc-tum Ger-har-dum, ut in hac ter-ra nost-ra
 pe-reg-ri-nus es-set et ad-ve-na; in il-la
 ve-ro pa-tri-a cae-les-ti-ci-vis sanc-to-rum
 et do-mes-ti-cus De-i; u-bi no-bis da-tus est
 a De-o pa-tro-nus, iu-gi-ter in-ter-ce-dat pro
 hac san-cta pie-be et pro u-ni-ver-sis
 fi-de-li-bus.

TÁVLATOK

A HIT ÉS A MŰVÉSZELET ÚJ PÁRBESZÉDE

„A művészettel belép a teremtő erő a kereszténységbe. A szeretet főparancsa is teremtő erő. Krisztus keresztáldozata a szeretet mindent felülmúló extázisa volt. A kereszténységnek ezt az extatikus erőt kell kifejeznie művészetében” – *Günter Rombold* idézi ezeket a szavakat az Osztrák TV „Kunst und Kirche” fórumvitájából.¹ „A múltban az egyházat joggal tekintették a művészetek anyjának... Később az egyház és a művészetek kapcsolata meglazult, sőt mondhatnánk, ellenkezőjére fordult...” így jellemezte a korábbi helyzetet *II. János Pál* pápa müncheni beszédében, ahol háromezer művész és újságíró előtt újította meg az egész egyház nevében a párbeszédet (1980. nov. 19.).

A II. Vatikáni zsinat elvileg új alapokra helyezte az egyház és a mai kultúra, és ezen belül a művészet „meglazult kapcsolatát”. Az „Egyház a mai világban” rendelkezés 36. pontjában kifejti a földi dolgok jogos autonómiáját, elismeri a tudományok és a művészetek saját módszereit, utalva az I. Vatikáni zsinat kezdeményezésére? – *A Liturgikus rendelkezés VII. fejezete* kiemeli, hogy „a szépművészetek az ember teremtőkészségének leg-nemesebb megnyilatkozásai.”

Urban Rapp OSB, a jelentős VII. fejezet alapos elemzője³ nyomtatékolta, hogy a szűkszavú szöveg azt sürgeti, hogy az istentisztelethez kapcsolódó (szakrális) művészetek a természetfeletti dolognak igazi jelei és képei legyenek (vö. 122.), és a liturgikus cselekményekhez illően segítsék a hívek aktív bekapcsolódását. A püspökök inkább ügyeljenek a nemes szépségre, mint az anyagi értékre, és arra, nehogy torz formákkal vagy középszerű, giccses jelleggel sértsék a hívek vallásos érzékét (124) – Lényegében azonban a zsinat szabadságot adott a művészeknek. Rapp úgy ítéli meg, hogy a művészet a megújult liturgikus élettel együtt válhat a lelkipásztorkodás korszerű előmozdítójává. A zsinati indítás ellenére azonban a megújulás egyre később. Az egyház nem tudott párbeszédet kezdeni az állandóan változó, már-már széteső művészeti irányzatokkal. A keresztény művészek között pedig különösen az volt vitatott, hogy a dokumentum milyen értelemben hangsúlyozza a művészet autonómiáját.

Autonóm művészet — de milyen?

Ha korunkból visszatekintve keressük a magyarázatot, elsősorban azt látjuk, amire *Emil Wachter*, korunk neves egyházművésze és kritikus⁴ utalt, hogy „az egyházon belül még sok helyen őrzik a megszépített, sápadt, idealizált Isten- és emberképet.” Ez pedig a kanti „autonóm szépművészet” hagyatéka, ami távol áll az egyház örökségétől. – A reneszánsz művészete fordult elsőként közvetlenül az emberhez, a felvilágosodástól kezdve a művészet egyre inkább kivonta magát a társadalom és az egyház szolgálatából és csupán az „aisztézisz”, a szépné a nézőre gyakorolt hatása, az érzelmek mozgósítása az öröm és a tetszés kiváltása lett a célja. Schillertől kezdve a polgárság esztétikai nevelése is megkezdődött.⁵

A kanti „szép, ami érdek nélkül tetszik” áramlata kezdetben előnyösnek mutatkozott: megújította a klasszikus formákat, a reneszánsz „bellezza” eszményét, és úgy tűnt, hogy a művészet minden kötöttségtől megszabadult. Ámde hamarosan kiderült, hogy a művészet nem képes a saját normáját megalapozni, hanem öncélú lett, és a l'art pour l'art elvét hirdetve elszakadt magától az embertől is. A „szép” önmagáért való élvezete a vallásos ember számára pedig gyakran zsákkutca lehet, mivel csupán az érzelmre és a tetszésre korlátozódik, és a gondolkodást, az akaratot nem indítja cselekvésre – erre figyelmeztet a múlt tapasztalatai alapján *Alex Stock* kölni professzor. – Mindez elvezetett – amint *Kaul Bach* művészetkritikus nevezte – a XIX. század „liberális művészetéhez”, és „a szabadság és az elítélhetlenség” kezdeti vágya szabadosságba csapott át. A XX. század művészete levonta a korábbi esztétizálás következményét, és alanyi látásmódjával a

képszerűséget teljesen feloldotta. A téma és funkció nélküli, már-már elkent és zilált kísérletek eljutottak az absztrakcióhoz, az alak nélküli (nonfiguratív) vagy csak a megsejtett szerkezetet jelző strukturalista ábrázoláshoz. Gyakran ugyan a tárgyakat felismerhetően festik, de a valóságtól elidegenedett közegben mutatják be (szürrealizmus). A már-már visszataszító valóságábrázolások egyrészt a közeledő veszélyt sejtető próféciákká, másrészt az embertelenség tükrözőivé váltak.

Ez a gyorsan lefutó folyamat azt igazolja, ha a művészet elveszíti normáját, könnyen anti-művészetté válhat. Mivel az értékelésnek nem volt sem tartalmi, sem formai kritériuma, az alkotások a vetélkedő kritikusok, vagy a haszonleső műkereskedők játékszereivé váltak. – „Mindenki csinálhat művészetet!” hangoztatásával bárki kifejezhetette eszméjét vagy éppen esztelenségét. Már a jó művészek sem akartak klasszikusat, maradandót vagy kultikus műveket alkotni, inkább meghökkentőt, mert a művész csak bizonyos gondolatindítással vagy ütköztetéssel (Denkanstoss), esetleg polgárpukkasztással (épater le bourgeois) maradhatott színen a közvélemény pergőtüzeiben. Természetesen ezek a művek behatoltak a tempomokba is, hiszen az ügyes eladók könnyen rábeszélést az egyháziakat is az „új művek” vásárlására. A kortársi művészetet többé nem az akadémiákon, hanem alkalmi tárlatokon mutatták be és gyakran az illetéktelenek vitája döntötte el, mi a „jó”, mi a „rossz” művészet. Az avatatlanok vitája pedig mindig veszélyes! – mondja *Herbert Schade*, aki műveivel az egyháziakat akarja ebből az értékelési kaoszából kivezetni. – „Az elemi igazságról lehet beszélni, lehet azokat mélyebben megalapozni, ismételten tudatosítani, de nem lehet a hozzá nem értők vitájára bocsátani, mert akkor elveszítik kötelező jellegüket. És vitatott vagy kérdéses nézetekért senki sem kötelezi el magát.”⁶ – Idegen világ volt ez annak az egyháznak, mely „anya volt a képeknek” (*E. Wachter*) és „tornya a világító szépségnek” (*M.-Y. Le Guillou*).

Meg kellett fogalmazni a *művészeti alapnormát, ami az egyházon belüli ellentmondásokat is rendezheti*, és ebben korunk számos művésze vett részt. – A liturgikus konstitúció megjelenése után 15 évvel a helyzet már olyan feszültté vált, hogy „sürgős felülvizsgálatra szorult a művészet és az egyház viszonya. Ez a tény egyre több emberben vált tudatossá” – hangoztatja *Günter Rombold*.⁷ – Mivel a művészek többször is kifejezték, hogy a konstitúció óta az egyház képviselői hallgatnak, mintha nem ismernék a problémákat (*Emil Wachter*), a helyzet kritikus órájában szólalt meg *II. János Pál* pápa (említett müncheni beszédében), és mindenekelőtt hangsúlyozta: „*az egyház a művészekkel mint egyenrangú társakkal akarja megvalósítani a párbeszédet.*” Majd főképp a két vitatott főkérdésre adott választ: – „Nemcsak a pozitívumnak, nemcsak a szépnek van helye itt, hanem a *csorbitatlan valóságnak*, a rossz realitásnak is megvan a jogosultsága, az egyház ezt sohasem ellenezte... Kétségtelenül a művészet belső logikája úgy kívánja, hogy a félelmetes valóban félelmetesnek mutakozzék –, és, ha kell, a művészet legyen megrendítő. Nem lehet azonban célja, hogy megmaradjon a rossznál vagy még rosszabbá tegyen, hanem inkább mássá, jobbá.” – Majd a *művészet igazi autonómiája alapjáról* szólta a pápa: – „A művészet többé nem az egyház és a teológia szolgálat lánya, ... hanem megvan a *sajátos feladata.*” *A norma* „az a közös téma, ami az egyházat és a művészetet összekapcsolja: az ember, az emberről való képünk, melyhez hozzátartozik történelme, világa, egész környezete.”

Művészetünk Ősforrása

A „művészet közös témája: az ember” – a keresztény számára ez a megállapítás nyilvánvalóan az *Isten képmását* jelenti. Az elkötelezett művészek a hetvenes években megalapozott keresztény antropológiához fordulnak, – amelyet a teológusok (többek között *L. Scheffczyk*, *Z. Alszeghy*, *O. Loretz*)⁸ az Isten-képe tanításában alapozták meg, – hogy megszilárdítsák a művészet keresztény bázisát. *Emil Wachter* nem ok nélkül hangsúlyozza: „*Azt a tézist, hogy az ember Isten képmása, nem én találtam ki, hanem az a Teremtéstörténet ősi híradásából ered. Nem jutunk ezért semmire, ha mi formálunk magunknak emberképet, egyre újabbat, mert a kép már elkészült, csak mértéket kell vennünk róla.*”⁹

Az *ember ősidőktől fogva* hordja magában az „Isten képe” tudatát. Jelen van az antik kultúrában, majd Platón adott róla egységes képet (*Timaios* c. művében). Szemlélete a kozmikus mitológiához vezethető vissza, mely a napnak és a bolygóknak a pályáját az égögömb egyenlítőjére helyezte. Ennek a világregdnek a közepén áll a föld a „kozmosz emberrel.”

Szent Pálnál – akj kora világregdjében gondolkodik – ez a „mennyei ember” (1Kor 15,47) keresztény értelmet nyer, a „láthatatlan Isten képmását” (Kol 1,26), a feltámadott Krisztus alakját tükrözi, és ő a megváltott ember, aki Krisztus által az Atya fényességében sugárzik (*Teihsard* „kozmosz Krisztusa” is csak ebben a „szakrális mitológiában” érthető helyesen!¹⁰)

Az egyházatyák a képrombolás idején kidolgozták a képtisztelet keresztény tanítását, – ide, mint *forráshoz* térnek ma vissza korunk művészei az egyházművészet hiteles megújítása érdekében. – Az első keresztények ugyan még tartották a zsidóság bálványozástól védő képtilalmát (vö. Kiv. 20,4–5), de a hellén kultúra hatására, hamarosan feltűntek az első Krisztus- és Mária-képek. *Areopagita Dénesnek*, Szent Pál athéni tanítványának tulajdonított írások (III–IV. sz.) adták meg az alapot: Az egész teremtés Istenre, az Ősképre hasonlít. *Damaszkusi Szent János* (†753) a képteológiájában az Igét összekapcsolja a Képpel (Logosz-eikon) és ezen a módon Isten képe minden összefüggését feltárja:

– 1. A *Szentháromság* életében a Fiú az Atya örök Képmása (belőle ered minden emberi kép és alkotás).

– 2. A *teremtő Isten saját képére* alkotta az embert. Az Isten terve szerint élő ember létében és minden művében ezért a Teremtőre mutat.

– 3. A Fiú, az *Ige*, az Atya örök és tökéletes Képmása *emberi alakba* testesülve vált „*lát-hatóvá*” Jézus Krisztusban, aki a kinyilatkoztatást nemcsak szóval, hanem látható, szemlélyes *képével* tette érzékeinkkel felfoghatóvá.¹¹

Damaszkusi Szent János így vezeti le, hogy hitünk nemcsak szóval, hanem képpel, és más alkotással, így a művészettel is hirdethető.

Amint az ember *példaképe* lehet a másoknak, és utánzásra indíthat, úgy van a hitünk igazságait ábrázoló *képeknek* *lelkipásztori-tanítói* funkciójuk. *I. Germanikosz* patriarka (†733) különösen azt hangsúlyozza, hogy a „szentkép” (ikon) az igehirdetés szavait teszi láthatóvá, jóra indít, megrendít, és ezen a módon kegyelmet közvetít.

Amde nemcsak a kereszténység kezdetén, hanem ma is „szüksége van az egyháznak a képre. Az evangélium számos képpel és hasonlattal tanít. Szabad és kell is képekkel szemléltetni. Az Újszövetségben maga Krisztus nevezte magát Képnek, a láthatatlan Isten Képmásának. Az egyház tehát nemcsak az ige (a szó) egyháza, hanem a szentségek, a jelek és szimbólumok egyháza is. Az ige mellett, már kezdettől képekkel is szemléltette az üdvösség üzenetét, és ez történik napjainkban is. A hit nemcsak a halláshoz folyamodik, hanem a látáshoz is, mert mindkettő az ember alapképessége” (id. II. János Pál müncheni beszédéből).

Az igehirdetés művészete

Amíg a keleti egyház inkább az ikontiszteletet őrizte meg, addig a *nyugati egyházban*, főleg a bevándorolt sokféle nyelvű népek igehirdetése miatt, a *képnek* a szemléltető, *rámutató* funkciója került előtérbe. Ettől az időtől kezdve, amint *F. B. Weishaar* részletesen elemzi könyvében „a keresztény művészet legerősebb indítéka az volt, hogy az ábrázolás-bemutató szünetével véssé belénk az ige értelmét. Ha a képek a szemünk előtt vannak, minden pillanatban bizonyosságot nyerhetünk igazságtartalmukról, mert úgy vésődnek belénk, hogy lelkileg és szellemileg is felfogjuk azokat.”¹²

– A *mindenkihez szóló, narratív művészet* volt az uralkodó, mely a katakombáktól kezdve a katedrális-ábrázolásokon át, de még a reneszánszban és a barokk korban is élt. Nemcsak a szépet és a jót, hanem a rútat és a gonoszat is kifejezte, hogy a lelket megnyerje Istennek vagy üdvös félelmet keltsen benne. Gondoljunk itt a párizsi Notre-Dame kőalakjaira, vagy Grünwald megrendítő Golgota-oltárára. A művész tudása, mert a művészetet akkor a tudásból vezették le, és mélységes alázata tette lehetővé, hogy a Megfeszített gyötrelmének látványával, a szépség visszavonulásával is, az isteni szeretet titkát tárja a szemlélő elé. – A művészet akkoriban

– *egy és egységes* volt. Nem különböztették meg még a keresztény művészetet az ún. világi művésztől, sem az alkotók, sem a művek szerint. Michelangelo a bibliai jelenetekbe is bevonhatta az antik kor alakjait, miként Raffael a szép nőket vagy a korabeli epizódokat. Rembrandt viszont már a saját polgári környezetébe illesztette be vallásos témáit. A XIX. század esztétizálódásában a keresztény jelentés hamarosan elvesztette értelmét. Csak érzelmi ráhatással – pl. a régi stílusok mesterséges utánérzésével (neogót, neobarokk), vagy megindító „*édeskés bájjal*” próbálták a polgári réteggel a vallásos témákat elfogadtatni. Mind ennek visszahatásaként születtek a téma nélküli irányzatok, amelyek elvetették a hagyományos egyházi ikonográfiát is.

A művészi kísérletek azonban nemcsak az egyháznak okoztak gondot – amint azt *P. Régamey* és *M.-A. Couturier* műveiben olyan világosan feltárta¹³ hanem néhány kivételes tehetségtől eltekintve, a művészet, mint olyan, elégtelenné vált a valóság kifejezésére, sőt jelzésére is. Am a sokféle ezotérikus irányzat ellenhatásaként a hatvanas évektől kezdve

megjelent a képzőművészetben, éppen úgy, mint a zenében a *köznapiság* nyomasztó vagy éppen közönséges és visszataszító, de semmiképpen sem érthetetlen *realitása*. A pop-art, a hiperrealizmus napjainkban is a borzalmas és az erkölcsös között hullámzik. A gigantikus fotók deformált, megcsontított emberalakjaikkal vagy a nukleáris pokol rémületét idézik, vagy a szex-látványok pillanatnyi élvezetét kínálják aruként. – Az azonban biztos: a „tárgy többé nem szökhet meg a művészetből”. Az ábrázolás kilép a „képkeretéből”, visszatér az archaikus, a primitív alkotások monumentális hatásához. Újra megjelent a *természetábrázolás* – poszter a lakásban – vagy a használati tárgyak kompozíciója olykor metafizikai jelzésekkel (utalunk itt az ironikus hangvételű M. Duchamp-ra vagy a komoly J. Beuys-re).

– A környező életet látó művész akaratlanul is kifejezi korunk szorongató problémáit. Nincs többé „l'art pour l'art” alkotás. A mai művész *ismét elkötelezettje* a társadalomnak, a politikának és az *ember egyetemes sorsát állítja elének*. Napjaink művészetének éppen ezért *nem idegen többé a vallás világa* sem...

„...mint egy falat kenyérré...”

Az *egyház és a művészet igazi találkozás*a, a közös alapelvek tisztázásával folyamatosan *megindult*. Ismét „olyan szüksége van az egyháznak a teremtő erőre (a művészetre), mint egy falat kenyérré” – ezt adta mottónak *Friedrich Kurrent* a már idézett Osztrák TV-fórumon. Egyre több egyházmegyei találkozón kerül sor az egyház és a művészet képviselői között az őszinte, nyílt és szakszerű megbeszélésre. Most csak a salzburgi (1982), és főleg a grazi „Kultur und Glaube” címmel megtartott egyházmegyei napra utalnék (1983. III. 4–6.). Günter Rombold az itt tartott referátumában mondta:

– „Ma nagy változás történik a művészet részéről és az egyház részéről. Az irodalomban, és hasonlóan a képzőművészetben „új bensőségességről” beszélnek... Az egyházban is új szelek fújnak, mutatja ezt a pápa beszéde, valamint az azt követő viták. Úgy látom egy új mértékrend van kialakulóban, meg kell próbálnunk végre tudatosan kitörni a gettóból. Ez azonban olyan követelmény és kihívás, amit magunknak kell felállítanunk.”¹⁴

– Néhány teológus és művész együttműködve *már korábban is* megkísérelte, hogy az absztrakt művészet eszközeivel „vizuális extázis” módján fejezze ki a vallási élményeket és a transzcendencia új jeleivé tegye.¹⁵ Valójában a „XX. század számos, jelentős művésze transzcendentálisan vagy más módon kifejezve, műveikben jelzesszerűen utal az isteni valóságra, sőt Krisztusra is, anélkül, hogy kapcsolatban lenne az egyházzal – jellemezte a jelen helyzetet Rombold a grazi találkozáson, és ezzel mintegy utalt Karl Rahner korábbi törekvésére, amellyel az „anonim kereszténység” fogalmát a művészet területére is ki akarta terjeszteni.¹⁶

Ma az olyan művészeknek, akik tehetségükkel készségesen és érthetően „az evangélium jöhrének a közvetítői” akarnak lenni, sokkal könnyebb a helyzetük, mint a zsinát idején. A Picassótól újra elindított „nem csupán szépnek”, hanem a „meggrázónak” a művészete egyre szélesebb rétegekben talál megértésre. Az új művészet, amiben egyre inkább felismerhető az „örök”, a klasszikus, talán azért idegen még egyeseknek, mert nemcsak a jövő képét sejteti, hanem, mert a jövő anyagait, technikáját, számítérmódszereit is alkalmazni meri. Pedig a keresztény tartalmak is kifejezhetők ezekkel az eszközökkel, nem kell többé a műveket „áhitatos érzelmekbe” öltöztetni.

A *keresztény közlésmód* minden területen *leegyszerűsödik*, ezért merik a fiatalok nemcsak köznapi érzéseiket, de vallási élményeiket is közvetlen szavakkal, mozgással, zenei vagy képi eszközeikkel közölni. És bármilyen kezdetlegesnek is tartják egyesek az ilyen vallási megnyilvánulásokat, a régi „áhitatformákat” már nem erőszakolhatjuk rájuk. Ezek a vallásilag kevésbé járatos fiatalok is jól megértik az egyszerű, kora keresztény ábrázolásokat, és a turizmus segítségével, a műalkotások csoportos vagy egyéni tanulmányozásával rátalálnak a *művészet és vallás mai közös nyelvére*.

Herbert Schade már 1971-ben azt remélte, hogy „a művészet és a liturgia metamorfózisa egy nagy, közös és spontán kezdeményezést indít el, és nem hagyja kihasználatlanul a kortársi művészetet.”¹⁷

Azok a lelképásztorok és világiak, akik figyelnek ezekre a jelenségekre, azok a lelkiesség formálására is felhasználják. Nem félnék a zenei, képi szimbólum-ábrázolások szabadságától. A kreatív világiak szívesen készítenek maguk is új anyagokból liturgikus jellegű, állandó tárgyakat, vagy egy-egy ünnepkörhöz illőt. Az igazi közösségi találkozásokhoz szükséges lesz a templomok és egyéb kultikus helyek lehetséges átfarmálása, hogy a belső tereket felszabadítsák, a külső tereket feltárják. Nem nélkülözhetik itt sem a másutt hasz-

nált vizuális és akusztikai eszközöket (fényforrások, hangszórók, lézereképek), hogy a „megigéző és megrendítő” vallási élményeket a mai igények szerint, de mégis hitelesen, közvetítsék. Taizé fennsíkja, a firenzei Piazzale Michelangelo, vagy a római Szent Péter tér milyen nagy, bensőséges, mégis nyitott találkozásokra adhat alkalmat.

Az evangelizációkat, és a külföldön már oly gyakori „egyházmegyei vagy egyházközségi napokat” egyre inkább a résztvevők közvetlen megnyilatkozásai jellemzik. Ahogy az eddig olyan „szépen” énekelte Kyrie az ősegyházban eredetileg szabadon feltörő, könyörgő „Uram irtalmazz!” kiáltás volt; az „Alleluja” pedig a közösség spontán újjongása a feltámadás hírüladására, – úgy kellene a keresztényeknek ma is ezekkel a kultikus formákkal a kívül-állók számára is érthetővé tenni, hogy a kegyelem és az üdvösség rendje szerves része mindennapi életünknek. A liturgikus felszólításokra remélhetőleg hamarosan a közösség nálunk is cselekvőleg fog válaszolni, mert csak így lehetnek az eukarisztikus áldozatnak és Krisztussal való mindenkori együttlétnék igazi átélői. Így lesz a művészet minden formája a szépségnek és a megrendítőnek, a hitnek ma is hiteles közvetítője. Felkelti bennünk a teremtettség örömet, a megváltottság boldogságát, és a rossztól, a bűntől való elfordulásra készít.

„A művészet az evangélium jóhírének a közvetítője” – a pápa szavai szerint – mivel látványosan ábrázolja, hogy az „ember képében” megjelenő Isten önmagát kiüresítő, megrendítő áldozatával miként ragyogtatta fel ismét az „Isten képét” az emberben.

Jegyzetek: 1. *Günter Rombold:* „... wie ein Stück Brot”, Furche 1981. I. 18. – 2. I. Vat. zsinat „Dei Filius” constitutio, dogmatica, 4. fej. De fide et ratione, DSch. 3016. – 3. *Urban Rapp OSB:* Konzil, Kunst und Künstler, Frankfurt/Main, 1966. – 4. *Emil Wachter:* szobrász, a baden-badeni autósútráda Szent Kristóf templomának készítője, betonreliefjein a Bibliai eseményeket és korunk világát összegezte. Ugyanakkor a keresztény művészet elkötelezettje, bírálója és egyik megújítója. Vö. főleg „Von der Notwendigkeit des Bildes. Intern. kath. Z. 1981/6. írását, és a Német Kat. Egyházi Napokon tartott előadását, Bonn 1979. III. 26–27. – Témáját feldolgozza *Herbert Schade:* Kunst: Kultbild oder Denkanstoss? Intern. kath. Z. 1982/3. – 5. *Friedrich Schiller:* Über die ästhetische Erziehung des Menschen – 6. *Herbert Schade* i. m. 296. – 7. *G. Rombold:* i. m. Furche 1981. I. 18. – 8. *Széll Margit:* „Teremtünk embert képmásunkra”, Teológia „Humanizmus és kereszténység” témájú száma, 1979/1. – 9. *Id. H. Schade* i. m. 297. – 10. Ha még hozzávesszük, hogy régieknél a mennybolt volt a lélek ósházája – ezért is jellemezték az embert a csillagok járásából – akkor valóban egy, még fel nem tárt összefüggést sejtettek meg. Korunk nagy fizikusai az atom szerkezetet, és a kozmikus rend megfelelőségére találtak rá (Heisenberg, Portmann), Heitler írja: „A fizikai jelenségek ma felismert összefüggéseit a formák és erőviszonyok platóni szimmetriarendjével pontosabban tudjuk kifejezni, – 11. A III. Konstantinápolyi (Trullói) zsinat (681-ben), és a II. Nikeai zsinat (787) engedélyezte a kép ábrázolását, hogy mint „imaginem Domini Dei, nostri Iesu Christi” tiszteljék (DSch. 554–601.). – 12. *F. B. Weishaar:* Religion und Kunst, München 1978. – 13. *Hans Maier* átfogó tanulmányában – amit mi is felhasználunk (Der Wandel der Kunst und Kirche, 1983/2. Int. kath. Z.), főleg századunk művészetének alakulását és az egyházzal való kapcsolatát jellemzi. Utal *P. Régamey:* Kirche und Kunst im XX. Jahrhundert, Graz, 1954. – és *M.-A. Couturier:* Die Freiheit des Christen, Mainz 1964. alaputatásaira (német ford.) – 14. *G. Rombold:* Der Dialog zwischen Kirche und moderner Kultur hat sich neu gebahnt, Die Furche, 1983. III. 2. – 15. *G. Rombold:* Transzendenz in der modernen Kunst; – *H. Kern* tanulmánya a misztika és a modern művészet kapcsolatáról in: *W. Schmied:* Zeichen des Glaubens, Stuttgart, 1980. – 16. *G. Rombold:* i. m. Furche, 1983. III. 2. – 17. *H. Schade:* Gestaltloses Christentum? – Zum „anonymen Christentum” der modernen Malerei fejezete, Aschaffenburg, 1971.

Széll Margit

A rajz, a szó, sőt lángoló zene,
mely azt hinné, hogy Téged nemzene,
nevetség – mégis ábrát rajzolunk,
lásd meg a szándékot: szívet hordozunk!

Szabó Ferenc

LUTHER MÁRTON IDŐSZERŰ ÖROKSÉGE

Luther Márton születésének 500. évfordulója ad alkalmat erre az előadásra.¹ Reformatori alakjának és teológiai örökségének megidézése nem múltat megelevenítő szándékkal történik, hanem azzal a készséggel, hogy időszerű szavát meghalljuk. Erre a szóra mindnyájan rászorulunk. Örvendetes tény, hogy ennek igényét katolikus keresztények ma már felekezeti szűkkeblőség nélkül felismerik, és polemizáló, apologetikus indulatok nélkül vállalják. Elgondolkodtató, amit a katolikus O. H. Pesch ír: „Luther teológiája, amely egykor a maga végkifejletében önálló, a régítől elváló új egyház alapjává lett, ma ennek a régi egyháznak a gondolkodásában és életében nem várt módon jelen van, eleven, alkalomadtán elevenebb, mint azokban az egyházakban, amelyek önmagukat Lutherről nevezték el, magát Luthert azonban idegennek érzik.”² Hasonlóképpen fogalmaz Pröhle Károly evangélikus teológus: „A két világháború közti Luther-kritika után mintha maguk a lutheránusok kevésbé hallgatnának Lutherre, viszont ugyanakkor a római katolikus egyház fokozódó érdeklődéssel fordul feléje. Aki csak valamennyire ismeri a korábbi Luther-egyalázó római katolikus irodalmat, az alig hisz szemének, amikor most Luther messzeemenően pozitív katolikus értékeléseit olvassa Lortz, Rahner, Congar, Tavard és mások írásaiban.”³

A két idézetből kitűnik: Luther jelentősége ma már nem szorítkozik csupán a protestantizmusra, hanem átlépve a felekezeti határokon érinti az egyetemes egyházat; teológiájában éppúgy, mint hitében és gondolkodásában. Maga Luther nem akart tanító lenni, nem kívánt teológiai iskolát alapítani, s nem szándékozott egyházszakadást előidézni. Egy alkalommal így szólt az őt követő keresztényekhez: „Elsőként azt kérem, hogy hallgassák el a nevemet és ne lutherinek, hanem keresztényinek hívják magukat. Kicsoda Luther? Hiszen a tanítás nem az enyém. Ne így, kedves barátaim, töröljük el a pártító neveket, és nevezük magunkat krisztusiaknak, az ő tanítását tartjuk. Nem vagyok s nem akarok senkinek a mestere lenni.” – Nem óhajtott mester lenni, s közel 500 év múlva Jan Willebrands bíboros, a Keresztény Egységittkarság elnöke a Lutheránus Világszövetség naggyűlésén, Evianban, 1970. július 15-én így méltatta őt: „...jó egy olyan emberre gondolni, aki számára a megigazulást az *articulus stantis et cadentis Ecclesiae* volt. Legyen ő a mi közös tanítónk ebben, hogy Istennek mindig az Úrnak kell maradnia, és hogy a mi legfontosabb emberi feleletünknek a feltétlen bizalomnak, és Isten imádásának kell maradnia.” A bíboros szavai sejtetik: akkor közeledünk helyesen Lutherhez, akkor értjük jól teológiáját, ha az egyetemes egyház szellemi, lelki történetébe állítjuk alakját és művét. Csakis ilyen módon kerülünk közel szándékához, amellyel az egyházat nem megosztani, hanem mindenképpen az írókra és saját lelkiismeretére hallgatva megreformálni akarta. Azaz Luther szervesen beletartozik a kereszténység 1500 éves közös múltjába, hozzátartozik a nyugati egyházszakadás évszázadaihoz és hatékony erőként jelen van mindazokban a teológiai erőfeszítésekben, amelyek az egyház jövőbeli látható egységét szolgálják. Pannenberg evangélikus teológus szerint ugyanis a reformáció beteljesedése nem szakadás, hanem az egyház egysége. Vagy, amint az evangélikus szövetség 1982 őszén megtartott aacheni általános gyűlésén elhangzott: Luther helye a kereszténység történetének összefüggésében van, hiszen az egyháznak közös a múltja és közös a jövője.

Luther Márton a XVI. század első felében tevékenykedett. Mint minden jelentős egyéniség, két korszak fia. Félig a középkorhoz, félig az újkorhoz tartozik. Egyszerre középkori és újkori, akárcsak kortársai közül Rotterdami Erasmus vagy Avilai Szent Teréz. Démonokat lát, akiknek árnyéka egész gondolkodásmódjára kirajzolódik. Az elméleti ateizmust elvetemültségnek véli, mint bármelyik középkori teológus. A reneszánsz életörömében nem leli kedvét, úgy hogy Nietzsche a reneszánsz győzelmének akadályozásával vádolja. Ugyanakkor korántsem tartja abszolút érvényűeknek azokat a szempontokat és feltételeket, amelyek saját korának embereit fogva tartották. Nem hisz feltétlenül a császárság, az egyházi hierarchia, az arisztotelészi bölcsélet örök, megváltoztathatatlan tekintélyében. Nem hajtja

az a szorongó igyekezet, hogy megszilárdítsa, ami megingott, és nem emésztí az az utópisztikus buzgalom, hogy új világot teremtsen a régi helyén. Egyrészt érzi a történeti hatalmak és formák időbeliségét, korhoz kötöttségét, amelyek nélkül a kortársak szerint nem állhat fenn a világ, másrészt agaszodik a középkori világképhez, amellyel viszont a humanisták szerint nem lehet lerakni a természettudományok alapjait. Az ő esetében azonban nem az volt a döntő, hogy mit is tartott reálisnak, hanem sokkal inkább az, minek az alapján, milyen szemszögből mérje fel és ítélje meg a valóságot. A „súlyos gondolatok”, a megrázkódtatások, a megrendítő kísértések voltak az ő osztályrésze. Annyira, hogy egész teológiája egy mélyen megrendült ember hitvallása arról, ami szorongatta, és arról, ami megszabadította. De a megrázkódtatások nem kívülről támadtak rá, hanem belülről törtek fel. Mert számára többé nem a kozmosz volt a démonok lakhelye, hanem a saját szíve. „Szajha ész”-ről beszél, ugyanakkor a földi dolgokat az értelemre, „Isten legjobb adománya”-ra bizza. „Szolgaságba vetett akarat”-ról ír, noha a „legyőzött világ”-ban otthonosan érzi magát. Nem tart az eseményektől, nem fél a teremtéstől, mert hiszi: a Teremtő irtalmas kezében van léte. Az ember szabadsága és függetlensége a legszorosabban összefügg a kegyelmi ajándékokkal, a gyermeki állapottal, végső soron Isten atyai voltával. Minden ettől függ. Ettől függ, mivé lesz a világ: otthonná-e vagy pokollá. Ettől függ, hogy mivé válik az ember: szabaddá-e vagy szolgává. Egyszóval minden a megigazulástól függ.

A megigazulástan

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, ez volt Luther kopernikuszi fordulata. Belső hitbéli tapasztalataiból, a Szentírás tanulmányozásából arra a felismerésre jutott, hogy a bűnös ember megigazulása kegyelemből, hit által történik. Az ún. *toronyélmény*, amelynek időpontját a szakemberek 1513 (a zsoltáros kommentálásának éve) és 1518 (a Római levél és a Zsidókhöz írt levél kommentálásának éve) közé teszik, olyan elemi erővel ragadta meg, hogy egész életútját meghatározta. A fiatal, Szent Pált exegetizáló szerzetes hitbéli bizonyossága a polémiák keresztüzében megedződve hamarosan hitágazattá sűrűsödik. 1520-ban „egy szegény ember ajándéka”-ként átnyújtja a pápának „A keresztény ember szabadságá”-ról írt művét, amelyben összegzi a megigazulásról szóló tanítását. Az elutasítás után, még 1537-ben is, egy hamarosan összehívandó zsinat reményében kész minden engedelményre, ha elfogadják tanát, amelyet „A schmalkaldeni cikkek” első és főtételében így fogalmaz meg: „Jézus Krisztus, Istenünk és Urunk, meghalt bűneinkért és feltámadott megigazulásunkért”, Róm 4,25... Minthogy ezt így kell hinnünk és másként semmiféle jócselekedettel, törvénnyel vagy érdemmel nem tudjuk elnyerni vagy megszerezni, ezért világos és kétségtelen, hogy csak az ilyen hit igazít meg bennünket, ahogyan Pál mondja Róm 3,28-ban: „Azt valljuk tehát, hogy az ember hit által igazul meg, a törvény cselekedete nélkül... Ettől a tételtől nem térünk el, ebből semmit sem engedhetünk, még ha az ég és föld összeomlik is mindazzal együtt, ami nem maradandó... Ezen a tételeen alapszik mindaz, amit mi a pápával, az ördöggel és az egész világgal szemben tanításunkkal és életünkkel vallunk. Ezért kell ebben egészen bizonyosnak lennünk és nem szabad kételkednünk. Máskülönben vége mindennek s igaza lesz és győz velünk szemben a pápa, az ördög és bárki!”

Ez tehát a „megigazulás articulusa”, amelyről Luther más helyütt így nyilatkozik: „Ha áll ez az articul, akkor áll az egyház, ha megdő, akkor megdő az egyház.” És a schmalkaldeni cikkek évében fogalmazza meg a sokat idézett mondatot: „A megigazulásról szóló hitcikkely a mestere, fejedelme, ura, irányítója és bírja minden más tanításnak, minden egyházi tanítást megőriz és ural, s kiegyenesíti a lelkiismeretünket Isten előtt. E nélkül a hitágazat nélkül a világ teljes halál s sötétség.” A megigazulástan tehát minden teológiai kijelentés összefüggésének rövid kiadása, „Kurzformel”-je. Találón állapították meg többen is: a megigazulás hitágazata „formális összefoglalása az evangélium szerinti Krisztushirdetésnek”. Formális, mivel nem tárja fel azonnal a teljes hittartalmat, hanem arra a mércére utal, amelyen minden hitigazságot meg kell mérni. Ebben az értelemben valóban „articulus stantis et cadentis Ecclesiae”. Az elmúlt évtizedek beható katolikus Luther-kutatása igazolta (Lortz, Küng, H. O. Pesch): a megigazulástan ma már nem lehet vízváltó a katolikus és az evangélikus egyházak között. „Ha a főtétel értelmezésében egyek vagyunk, miért ne lehetnének egyek a többiekben is?” – kérdezi Lortz egyik tanulmányában. Igaz, a fogalmi készletben különbözünk, de szükség van-e arra, hogy elvont bölcséleti kategóriákkal visszautasítsuk Luther egzisztenciális-perszonális gondolkodásmódját? Megszívlelendő, amit Fries válaszol a kérdésre: Mindkét struktúra és kategória-rendszer nemcsak hogy egymás mellett élhet, hanem nyitva is áll egymás számára, sőt szükségük van egymásra, ne hogy az ontológiai megmerevedjék és ezzel a perszonális elpárolgjon.”

A megigazulástanak szétágazó tartalmi gazdagságát akárcsak felvillantani is, merész-

ség volna egy előadás keretében. Ehelyett azok a sajátosan lutheri formák kerülnek szóba, amelyek tartalmilag szinte egyenértékűek a megigazulástannal, csak más-más oldalról vetnek rá fényt, más-más vonatkozásba emelik tartalmát. Amint Luthernek meggyőződése volt, hogy Szent Pál teológiájának és az evangéliumnak középpontja a bűnös megigazulása, éppúgy bizonyosra vette, hogy az elmékedésekben és a hitvitákban kifejeződött teológiai tételei ugyancsak központi articulusról szólnak.

Egyedül a hit által, tettek nélkül

Amikor szóba kerül Luther hitértelmezése, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a reformátor szerint az üdvösség és a vele azonos fogalmak, mint kegyelem, megigazulás, megbocsátás nem az embert az isteni természet szintjére felemelő, és ezáltal a bűnök megszüntető isteni minőség az emberben, hanem Isten és az ember személyes kapcsolata. Pontosabban szólva: Isten odafordulása, aláhajlása az emberhez, vagy Luther sok félreértésre okot adó szavával „favor Dei”, Isten jóindulata az ember iránt. Kora létargyasult teológiájának háttérében érthetővé válik személyes kegyelemtana. „Üdvösségünk nem a szubsztancia létmódjához tartozik, hanem a relációhoz” – tanítja. A megigazulttá tevő hit nem lehet azonos azzal a hittel, amely a Bibliában közölt történeti eseményeket igaznak tartja. Az igaznak tartó hitet ki kell egészíteni azzal a reflexióval, amely elfogadja ezeket az eseményeket, és a bűnös egzisztenciára vonatkoztatja. Azzal, hogy az üdvösség *pro me*, értem történt. Luther egyik adventi postillájában (1552) így szól erről: „Az a hit, amely egyben keresetény hit is, ha minden megingás nélkül hiszed, Krisztus nemcsak Szent Péternek és a szenteknek volt ilyen ember, hanem magadnak is, igen magadnak sokkal inkább, mint másoknak, Üdvösséged nem abban áll, hogy hiszed, Krisztus Krisztus volt a buzgó embereknek, hanem hogy Krisztus neked és a tiéd. Ez a hit teszi, hogy neked Krisztus tetszik és a szívben édesnek ízlik, majd aztán következik a szeretet és a jó cselekedetek.” És egy 1535-ből származó vitairatában hasonlóképpen tanít: „A megszerzett hit, ill. a szofisták „belénk öntött” hite azt mondja Krisztusról: hiszem, hogy az Isten Fia szenvedett és feltámadt. És itt nem megy tovább. A valódi hit azonban azt mondja: hiszem ugyan, hogy Isten Fia szenvedett és feltámadt, de egészen értem, a bűneimért, és ebben bizonyos vagyok... Ha tehát hiszünk, hogy „értem” vagy „értünk”, ez hozza létre azt az igaz hitet, és elhatárolja minden más hittől, amely csupán a megtörtént eseményeket hallja.” Itt valóban a lutheri hitértelmezés szívdobbanását halljuk. És mégis úgy tűnik, hogy a „pro me”, mint a Krisztus-esemény feltétlen érvényességébe vetett szilárd bizalom kifejezése, a katolikus hívő esetében is kielégíti a teljes megtérés leírását, ha a hagyományos katolikus teológia keretében a „feltétlen” mozzanatát a szeretethez, az önreflexiót pedig a reményhez számítjuk. Mindkét esetben ugyanaz az eredmény: egyedül a hit tesz megigazulttá, amely egyúttal – Isten ajándékaént – az egész ember megtérése is. A különbség Luther és a hagyomány között egyedül abban áll, hogy az egyik esetben Isten és az ember kapcsolatának teljességét a „szeretet”, a másik esetben pedig a „hit” fejezi ki. Bár a különbség nem jelentéktelen, de ez nem változtatja meg a hit és a felebaráti szeretet cselekedeteinek sorrendjét.

Néhány szó erejéig érdemes még arra gondolni, hogy a hit és cselekedetek olykor mai napig tartó vitáinak felszíne alatt voltaképpen a két egyház hitgyakorlata mindig is egyforma volt. Hiszen nincsen olyan katolikus hívő, aki ne vallaná, hogy az ember, akár egy elrontott élet végén is, ne bízhatna Isten megbocsátó irgalmában. Másrészt viszont olyan evangélikus sincs, aki tagadni merné a jó cselekedetek gyakorlatát. És joggal, hiszen Luther számtalanszor biztatott rá. A hit nem kérdezi – mondja egy helyütt – „kell-e jó cselekedeteket végezni, hanem még mielőtt kérdezi, már meg is tette, és mindig cselekvésben van.” Igaza volt K. A. Meissinger-nek, aki évtizedekkel ezelőtt salomoni ítélettel megállapította: „A lutheránusok nem tagadják a jó cselekedetek szükségességét, a katolikusok meg nem tagadják a kegyelem primátusát.” A viták elcsendesülő hullámai után tág lehetőség nyílik arra, hogy evangélikusok és katolikusok kölcsönösen gazdagítsák egymás teológiáját és hitéletét. Ma katolikus teológusok is szívesen beszélnek a hitről, mint bizakodó, bátor öntáadásról. Vallják, a hithez hozzátartozik a kísértés is. Érzékelik, a rejtőző Isten a hívő számára is titok. Jól tudják, az egyház a személyes hit számára is otthont kíván nyújtani. Hiszik, a világ eszközeivel egyetlen embert sem lehet hívővé tenni. És nem feledkeznek meg arról, hogy nem a cselekedet avatja jóvá a személyt, hanem fordítva, a személy a cselekedetet. Vagyis a tettek ugyan a hit kifejező formái és megtestesülései, és annak is kell lenniük, de sohasem helyettesíthetik magát a hitet. Ugyanakkor evangélikus teológusok is látják, hogy Luther egykori gondolatai a hitről és a szeretetről mennyire az Isten előtt álló egyes emberre összpontosultak. A XVI. század óta azonban annyira megváltozott a világ, hogy az egyes ember szinte az egész emberiség boldog vagy szenvedő részese lett. Ezért joggal felezi fel nemcsak a katolikus teológia a kegyelem világot érintő vonatkozását, valóságát

(consecratio mundi). Azt, hogy az evangélium üdvösséget ígér az egész emberiségnek és így benne az egyes embernek. Az a hit, amely csak önmagának kívánja az Istennel való közösséget, miközben úgy gondolja: megfedkezhet arról az emberiségről, amelynek ő is tagja, az már nem az a hit, amelyről Luther beszélt.

Az ember egyszerre igaz és bűnös

A bűnös ember megigazulásának egy másik, ha nem is egyetlen összefoglaló megfogalmazása a sokat idézett és szállóigévé vált tétel: az ember egyszerre igaz és bűnös, „simul iustus et peccator”. A gondolat, több változatban is, már ott érlelődik Luthernek a Római levélről tartott előadásában. Néhány példa: „... Egyszerre igaz és bűnös, bűnös a tényállás (re vera), de igaz a beszámításból és az ígéretből.” „A Krisztusban megigazultak nem bűnösök, és mégis bűnösök.” „Egyetlen kereszténynek sincs bűne, és minden kereszténynek van bűne.” „Tudjátok, hogy noha igazak, tiszták, szentek vagyunk, mégis bűnösök, megigazulatlanok és elítéltek is vagyunk”. „Az isteni beszámítás (reputatio) által valóban és teljesen igazak vagyunk... Ugyanígy valóban és teljesen bűnösök is vagyunk, azonban csak ha magunkra tekintünk.”

Szükségtelen említeni, hogy a trentói zsinat elutasította a tételt és világosan megfogalmazta a bűnös ember megigazulását, miszerint a kegyelem és a Lélek ajándékainak szándékos elfogadása által a méltatlanból igaz, Isten ellenségéből Isten barátja lesz (vö. DS 1528). Elgondolkodatóbb viszont, hogy jó szándékú és nyílt szellemű katolikus keresztények ma is a „tipikusan lutheri *mintha* teológia” leplezetlen formáját gyanítják Luther tételében. Annak bizonyítékát látják benne, hogy Isten a bűnöst nem teszi megigazulttá, csak úgy tesz, mintha a bűnös igaz volna, amennyiben a bűnököt nem számítja be neki. Ilyenformán katolikusoknak végső soron logikai és teológiai értelmetlenséget jelent, mert vagy igaz az ember, és akkor nem bűnös, vagy bűnös, és akkor nem megigazult.

Közelebb kerülünk Luther megértéséhez, ha újra figyelembe vesszük: a reformátor a kegyelmet és a bűnt nem a hagyományos teológia modelljében (minőségek) értelmezte, hanem a személyes kapcsolat mintájára. Bűn és kegyelem ellentétes irányú viszonyok. A bűn az embertől kezdeményezett, Istennel szembeszögöl, őt megvető kapcsolatot, vagy úgy is mondhatnánk, Isten és az ember szövetségének egyoldalú felbontása az ember részéről. Ezzel szemben a kegyelem: a megigazulás, a barátság, a közösség, az odahajlás kapcsolata, amelyet az Isten az ember minden bűne ellenére, minden bűnével szemben szüntelenül újra vállal. A két kapcsolat egyidejűsége azonban a katolikus teológusnak újabb megoldhatatlannak látszó kérdéseket vet fel. Luther szerint ugyanis az Istennel fennálló barátságban továbbra is megmarad az ember bűne. Mégpedig nem a katolikus hagyomány értelmében, miszerint engedelmességéből és szeretetből fakadó cselekedetek után újra bűnököt követhetünk el, hanem abban az értelemben, hogy a bűn, Luther értelmében kifejezése szerint mint egy „nyugtalan állat” állandóan bennünk lakozik. Az ember szíve gyökeresen gonosz, bűnös és lázadó. Olyannyira, hogy minden belőle sarjadó tett, legyen jó vagy rossz, már gyökerében magába szívja a mérgeket. A megigazult embernek tehát Isten megbocsátó irgalmába vetett hitét saját szívére kell vonatkoztatnia. Így a bűnnek és a hitből származó megigazulásnak állandó, egy pillanatra sem felhagyó együttélése áll fenn. És éppen ez a koegzisztencia a megigazult állapot belső szerkezete ezen a földön. Ezek után, úgy tűnik, mégiscsak igaz: a „simul iustus et peccator” tételéből az embertől nem sokat váró pesszimizmus olvasható ki.

Ügyelnünk kell azonban arra, hogy a „gonosz szív” Luther számára nem az emberi egzisztencia elemzésének az eredménye vagy a mélypszichológia ügye, hanem mindenekelőtt és végső soron *vallomás*, olyan vallomás, amely nemcsak a „ne kívánkozz” (concupiscentia) bibliai szövegeire támaszkodik, hanem a Szentírásnak az ember üdvösségéről és kárhozatáról összegyűjtött hittapasztalatainak összesített kijelentésére. Ha ennek a hitnek a belső terében Isten előtt önmagáról beszélnek, akkor csak így szólhatnak: Istenem, előtted bűnös vagyok, sohasem vagyok méltó a te üdvösségedre. Ez volt minden idők minden keresztényének a tapasztalata. Éppen a szentek voltak azok, akik a legnagyobb bűnösöknek vallották magukat, és nem jámbor túlzásból, hanem reális felismerésből. És a vallomás helyén egy katolikus keresztény sem tud lényegében mást mondani mint ezt: „Istenem, köszönöm, hogy bűneim ellenére is elfogadsz, s a magadénak ismersz.”

Valahol itt kell keresnünk a „simul” végső alapját, az imádság realitásában (Gebetsrealität), az Isten előtt álló ember imádkozó önfeltárázásában és önkifejezésében. Mert nem az „elméleti” ismeretben hanem csakis az Istennel én-te formában szóló beszédben táruul fel az ember állandó, megmaradó bűnössége, és csakis itt, ezen a helyen – különben hogy volna imádság! – fogadható el Isten kegyelméből fakadó irgalmas megbocsátó ígéje. Úgy látszik a „simul” dogmatikai-elméleti megfogalmazása utólagos nyelvi változata annak a kijelentésnek, amelynek eredeti helye az Istennel folytatott párbeszéd. Ha tehát a sokat

vitatott kijelentést az absztrakciók világából kiemelve, visszaültetjük az Isten és az ember személyes kapcsolatának talajába, akkor a katolikus keresztényeknek is gazdag gyümölcsöt teremhet. Ismételten arra emlékeztet minket – amit különben minden istentisztelet elején kimondunk: én igen nagy vétkem –, hogy Isten elé csakis semmirekellő voltunkban léphetünk, annak tudatában, hogy semmi szolgálk vagyunk.

Isten elrejtőzik és megnyilatkozik

A megigazulástan legvégső értelme Luther szerint Isten istenvolta (Gottes Gottsein). A teológia egyetlen tárgya az istenvolt, Luther szavaival: „A teológia voltaképpeni tárgya a bűn miatt adós, elveszett ember és a megigazulttá tevő, a bűnös embert megváltó Isten. Mindaz, amit ezen a tárgyon kívül a teológiában kutatnak és vitatnak, tévedés és mérleg.” Vagyis nem Isten „önmagában” a hittudomány témája, amint ezt a középkorban vallották, hanem a bűnös emberrel megváltó kapcsolatban álló Isten. Így a „simul iustus et peccator” tételében kifejezésre jutó emberkép után szólni kell még az „elrejtőző és megnyilatkozó Isten” istenvoltáról.

Ha Isten és az ember kapcsolata személyes, akkor az ember a kinyilatkoztatott szó által ismeri meg Istent. Így viszont a „keresztény ember érzékszerve egyedül a fül.” De kicsoda a kinyilatkoztató Isten, és hogyan hallja meg az ember az ő szavát? Luther Isten lényegét abban látja, hogy Isten önmagát „ellentétében” rejti el („absconditus sub contrario”). De Isten rejtettsége nem láthatatlanságát („invisibilis”), hanem a világgal fennálló kapcsolatát, közelebről a világban való működését jelenti. Isten az ő működésében annak ellentétébe rejtőzik, amit az ember Istentől várna vagy, amit az isteni cselekvés jelének tartana. Ez mindenekelőtt a tapasztalatnak és az értelemnek szól. Luther már a Római levélről tartott előadásában így fogalmaz: „Isten műve szükségszerűen el van rejtve és nem válik felismerhetővé, amikor megtörténik. De nem másuttan elrejtve, mint felfogásunk és gondolkodásunk ellentétében.” De miért nem ragadjuk meg Isten művét? Az 1525-ben Erasmus ellen írt írásában így válaszol a kérdésre: „Nézd, Isten úgy vezeti ezt a testi világot a külső dolgokban, hogy ha az emberi értelem ítéletét tekintjük és azt követjük, kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy vagy nincs Isten, vagy igazságtalan... Mert nézd csak a gonoszoknak mennyire a kívánságuk szerint megy a soruk, ellenben a jóknak meg oly annyira nyomorúságosan...” A rossz kérdése annyira győtri, hogy benne Isten létének lehetséges cáfolatát látja. Már-már a blaszfémia határán járva mondja: „Isten úgy mutatkozik be, mint a sátán”. Isten az ő „kormányozását... a világban olyan csodálatos módon” vezeti, „ahogy ahol azt gondoljuk az ördög vagy a halál van, ott van a legközelebb.”

De nemcsak a tapasztalat s az értelem, hanem a hit előtt is rejte marad. Mert a hit e kegyelmes Istent keresi, és a Bíróval találkozik. – Az ajándékozó Istenre vár, és a követelő Istenre lel. Isten szeretete után kérdez, és Isten haragja válaszol neki. „A kegyelem belénk öntése a harag alakjában van elrejtve” – így a fiatal Luther. Isten rejtettsége Isten működésének a lényegéhez tartozik. Isten művének rejtve „kell” lennie. „Ez az Isten igéjének és akarata rendelkezésének a természete; először elpusztítani, ami bennünk van, megsemmisíteni, amik vagyunk, és így fölépíteni, ami az övé.” Az idézetből kitűnik, Isten működése – akár a világ kormányzásában, akár a bűnös megigazulttá tevésében – nem öncél. Nem a harag, az ítélet, a követelés az ilyen cselekvés célja, hanem a kegyelem és az ajándékozó szeretet. Ezért Isten elrejtőző működése, bár Isten „természetéhez” tartozik, nem az ő voltaképpeni kinyilatkoztató formája, hanem sokkal inkább az, ami ezt a voltaképpeni kinyilatkoztató formát elrejt. Luther ezt a gondolatot szívesen fejezi ki olyan módon, hogy Isten ítélete és megsemmisítése „idegen mű” (opus alienum), ezzel szemben az ő „valódi műve” (opus proprium) szeretet és kegyelem. A hit dolga, hogy áthatoljon az ellentétben, amely mögé Isten igazi működése és az ember iránt való jóindulata elrejtőzik, és ugyancsak a hit ügye, hogy a külső látszat s a belső félelem ellentéte mögött felismerje a kegyelmes és szerető Istent. A hitnek „Isten ellenére Istenhez kell hatolnia és kiáltania.” Az embernek Isten „ítélőszékétől” Isten „kegyelmi trónusához” kell „menekülnie” és hozzá kell „fellebeznie”. Isten elrejtettsége egyenesen az egészséges hitet szolgálja, mert „a hit olyan dolgokra irányul, amelyeket nem látunk.”

Ezen a helyen ismét időszerűvé válik az őszövetségi Jóbra emlékeztető Luther öröksége. A katolikus keresztény is érzékeli, hitének olyan világban kell helytállnia, amely Isten távolléte miatt szenved. A bűn, a rossz, a tehetetlenség egyéni és kollektív súlya alatt állóképességet egyedül az a hit ad, amely „Isten tehetetlensége” mögött felismeri Isten szeretetét. Ugyanakkor az evangélikus keresztényeknek is fel kell ismernie, Isten több, mint az emberi üdvösség forrása; nem ismerjük igazán a megigazulttá tevő Istent, ha ezt a „több”-et nem vonjuk be a teológiai kérdések körébe.

Az elrejtőző Isten teológiájáról alkotott képünk nem volna teljes a „kereszt teológiája” nélkül. Luther ugyanis Isten elrejtett voltának végső okát Krisztus keresztségében fedezi fel. Hogy Isten „csupa kegyelem és szeretet”, ezt senki sem szavatolhatja nekünk, hanem csak Krisztus, aki Luther szép szava szerint „az atyai szív tükré”. Tükré, mert Krisztus szenvedésében az Atya hatalma, szegyenében az ő dicsősége, halálában az ő halált legyőző élete ismerhető fel. Krisztus kinyilatkoztatja Isten valódi lényegét. Abban a „csalódás”-ban, hogy Isten nem hatalomban, hanem „sub contrario”, a kereszt tehetetlenségében találkozik velünk. De ez a csalódás *üdvösségünkre* válik, mert most már tudjuk: a magunk meg a világ szenvedése Isten önmagát kinyilvánító szeretetében van elrejtve. Isten ugyanis nem bánik másképpen a világgal és velünk, mint egykor egyszülött Fiával.

Isten ott van a legközelebb hozzánk, ahol a legtávolabb áll tőlünk. Isten ott nyilatkoztatja ki magát, ahol a leginkább elrejtőzik: Krisztus keresztségében. Krisztus keresztsje és feltámadása az elrejtett Isten leghitelesebb ígéje. Feltárja elveszett voltunkat és kinyilvánítja elfogadásunkat. – Luthernek mint exegétának, írónak, igehirdetőnek, lelkipásztornak hallatlan munkaeje, fáradhatatlan tevékenysége, kérlelhetetlen vitakészsége, rendíthetetlen bátorsága erre az ígére összpontosított hallásból, összeszedett figyelemből táplálkozik. Ebben az ígében önmagát és az egész világot egyszer s mindenkorra, örökre kötelező és érvényes módon megszólítottának érezte. „Szívemben ez az egy hitágazat uralkodik, a Krisztusba vetett hit, amelyből, amely által és amely felé folyik éjjel-nappal minden teológiai gondolatom, és mégis azt tapasztalom, hogy ennek a bölcsességnek magasságát, szélességét és mélységét gyenge és csekély kezdeteiben és töredékeiben tudom megragadni” – vallja Luther. – H. L. Martensen koppenhágai katolikus püspök egyik előadásában így nyilatkozott róla: „Ma katolikusok is elismerik, hogy Luther, mint csak nagyon kevesen, zseniális, történelmet formáló teológus volt. Lehet, hogy egyoldalú volt, lehet, hogy egyes kérdésekben tévedett; hitismeretének mélységét és a mindig új teológiai inspirációt el kell ismerni.” – Valóban, Luther az ige szolgájának vallotta magát. Annak az ígének, amely mindenkinek szól, hívőnek és hitetlennek, keresztyénynek és nem keresztyénynek. Küldetése az egész keresztyénység része és öröksége, amely hol fájdalmasan, hol áldásosan érint minket. De hallgatnunk kell rá mint „közös tanítónk”-ra, még ha felekezeti vagy történeti határok választanak is el tőle. Mert időszerűsége éppen abban áll, hogy a keresztyén örömhírt olyan eredetiséggel és erővel hirdette, mint kevesen a keresztyénység 2000 éves történetében. Ki merné tagadni, hogy ez az örömhír nem mögöttünk, hanem előttünk van?

Jegyzetek: 1. Előadásként elhangzott Budapesten 1983. január 24-én a teológiai tanárok konferenciáján. – 2. A bőséges irodalomból két munkát említek csupán, amelyek anyagát, Luther-idézeteit nagymértékben felhasználtam: *Martin Luther – 450 Jahre Reformation*, Internationales, Bad Godesberg, 1967. és *Otto Hermann Pesch: Hinführung zu Luther*, Matthias Grünewald-Verlag, Mainz, 1982. – 3. Lelekipásztor, 1171/4. 211. o.

Sulyok Elemér

SZAKRÁLIS TÉR

A jelenleg 46. évfolyamát számláló, linzi kiadású Kunst und Kirche ökumenikus szerkesztésű építészeti és művészeti folyóirat 1983. évi első száma ezt a címet viseli: „Teret alkotni”. Teret alkotni az embereknek, teret formálni a keresztyén közösségnek: a világ legjelentősebb építészeinek szándékában megtalálhatjuk ezt a témát, akik a jelen század templomépítését is elindították. Szükséges velejárója és folyamánya ez annak a liturgikus megújulásnak, melynek gyökerei nem a modernkedők vágyálmaiban, hanem e század vallásosságának igaz voltából, és életközpontúságából fakadó éltető erejét Szent X. Pius Motu proprio-jából merítette. Az ebből az erőteljes töből kisarjadt, élő közösségi istentisztelet megújulását szolgáló térformálást a II. Vatikáni zsinat első okmánya tetézte be.

A fent nevezett lap szerkesztői számára az aktualitást ennek a témának felvetéséhez két külső és egy belső, mélyebb tényező adta. Az idén emlékeznek Otto Bartning születése 100 éves fordulójára, akit mint az evangélikus templomépítészet „kétségbevonhatatlan vezérégyéniségét” tartják számon. A másik külső indíték az a nagy kiállítás, amit az Észak-Rajna/Westfalia-i építészaknara Rudolf Schwarz és Emil Steffann munkásságából rendezett. Ők adták az utóbbi évtizedek katolikus templomépítészetéhez a legjelentősebb indítékokat. A kiállítást mind Nyugat-Németországban, mind pedig Ausztriában sok helyen mutatták be, mindenütt nagy érdeklődést és egyidejűleg vitát is váltott ki. A mélyebb belső tényező,

ami a témához a jogcímet adja, az építészeti tér kérdése. Az építészeti tér ugyan egyidejű az alkotó, az építő embernek azzal a törekvésével, ahogy az őt körülvevő nagyvilágból, fedetlen és fedett, kisebb tereket kihalás, körülhatárol, lefed, a mindenkor rendelkezésére álló anyagok és technológiák felhasználásával. Koronként változó, egymásból fejlődő stílusjegyekkel meghatározva épületeit, külső megjelenési formájukban éppúgy, mint belső kialakításukban és berendezésükben, de ezzel párhuzamosan és egyidejűleg az élet minden formájában és módjában is uralkodóak voltak e stílusjegyek.

A történelmi stílusjegyzékével egyidejűleg jelentkezett – s ez az eklektika kora – az emberi szellemnek az a válogató, kutató, bölcselkedő törekvése, amellyel az építészeti kifejezetten mint a térképzés feladatát tekinti. Tudományos értekezletek keretében a legkülönbözőbb szempontokból közelítik és fogalmazzák meg a teret; főleg a belső terek meghatározásáról van itt szó: így: Otto Bartning építészetét a „térfeszültség” (Raumspannung) értelme motiválja. „Minden térnek van építészeti feszültsége. És minden istentiszteleti cselekménynek van liturgikus feszültsége. Hogy ha ez a két feszültség a térben egyesül, egymást magyarázzák és erősítik.” – Rudolf Schwarz építészetének kiinduló pontja, meghatározója mindenkor az „alaprajzi elrendezések” (Grundpläne) gondolata. Emil Steffann az „élmények minőségei” (Erlebnisqualitäten) alapján dolgozik.

Ami közös mindhármuknál, – a különbözőségük mellett –, az az alapelv, amivel a tér-problémát megközelítik. – Ezt a kérdést: Raum geben – teret alkotni, formálni, a nevezett lapban jelentős építészek megvitatták, alaposan kiértékeltek; gondolataikból ízelítőül néhány fontosabbat szeretnénk megszólaltatni.

Herbert Muck szerint a tér nem egy statikus (változatlan, változhatatlan) adottság, azon kívül minden, hogy a tér milyen hatással van reánk, mit teszünk mi a térrel, és a kettő (tér és mi) milyen hatással vannak egymásra. Muck a „Vorgänge im Raum” című hozzászólásában a térrel kapcsolatos újszerű meglátásait mondja el. Ezek közül csak arra szeretnénk utalni, ahol az egyházközségek figyelmét hívja fel: „Ne engedjük, hogy cselekvőképességünk megrekedjen. Szabadság és cselekvőképesség annak a legidősebb Krisztus-képnek a vonásai és tulajdonságai, amelyeket szem előtt kell tartanunk, amelyeket magunkévá kell tennünk, s amelyekhez hozzá is kell járulnunk. – Eppen ma – mondja Muck – amikor a pénzrel takarékoskodnunk kell, lényeges, hogy adott tereinkkel, melyekkel rendelkezünk, helyesen bánjunk.

Ez a továbbiakban Hans Blankesteijn holland egyházközségi liturgikus megújulásáról való hozzászólásában tűnik ki. Az egyházközség liturgikus megújulása olyan láthatóan kapcsolódik a liturgikus térhez, mint ahogy a bécsi (Ebendorferstrassë-i) egyetemi kápolna, amit 25 éve újítottak fel Ottokar Uhl tervei szerint. Ez utóbbi nemcsak a hozzátartozó diákközösség liturgikus megújulását inspirálta, hanem igen nagy hatása volt és van ma is az osztrák főváros katolikus életére.

Amint szerte a világon gond és feladat, – s így nálunk is – a történelmi stílusban épült templomterek újszerű felhasználása, Herbert Muck a megoldást a Rod am Berg-i középkori templomban történő kísérleteiben mutatja be, melyekkel a templom belső terét a gyülekezet (evang.) különféle szükségleteire alkalmazva alakították ki. Majd Hans Blankesteijn említi azokat a nehézségeket, amelyek a holland gyülekezetek – egyházközségek – és a műemlékvédelem között adódnak a terek újra rendezésével kapcsolatban. Egy jelentős dolgozatban – Curt Grützmacher „A tér ábrázolása a festészetben” – történeti áttekintést ad, kiemelve az utóbbi idők fejlődésében a „mitikus tér” kialakulását és ezzel a tér vallásos dimenzióját igyekszik bemutatni és megtapasztalni.

A fűzet cikkei és hozzászólásai nem a húszas, harmincas és ötvenes évek templomépítészetének és szakrális művészetének utánzására akarnak készíteni, hanem egyházközségeik építkezéseikhez, új létesítményeikhez akarnak alapvető indítást adni.

Végül az osztrák építőművész és templomtér kérdéssel foglalkozó munkaközösségnek szellemi műhelyéből szeretnénk még néhány szempontot kiemelni.

Rainer Volp hangsúlyozza: „Itt életkérdésről van szó. Maga a tér, a tér berendezése, a közelség és távolság létkérdés.” – Valóban létkérdés, ha Annak akarunk teret készíteni, Aki mindeneket magához vonz, hogy életet, több életet adjon. Helmut Striffler kiemeli, hogy: „Adva van a csend vallási jellege” – az embernek elvitathatatlan joga, hogy visszavonulhasson a csendbe. De ez a csend nem azáltal jön létre, hogy az embert egész kicsivé nyomasztja. Azon kell fáradoznunk, hogy az ember állva maradhasson, ahogyan álló helyzetre teremtődött. Tehát itt nem elhallgattatásról, hanem annak a lehetőségnek a biztosításáról van szó, hogy az ember – kiszakadva a világ zajából – a szakrális térben a csendet is megtalálja.

Curt Grützmacher: Ma a térélmény egyre névtelenebb és elvonatkoztatottabb lesz. A tér élményminősége kezd veszendőbe menni. Itt a hozzászóló nyilván azokra a belső terekre gondol, ahol a történelmi stílusjegyekkel meghatározott belső teret (lásd pl. az innsbrucki

Canisianum kápolnája), vagy egy semlegesebb belső teret (a bécsi Priesterseminar kápolnája) az újra tervezők panellapokkal lehatároltak, hogy a korábbi hangulatot idéző, meghatározó építészeti formák ne befolyásolják a benne tartózkodókat. A bécsi kápolnában fehérek a falak, lényegében takartak az ablakok, indirekt a fény, mohazöld a padlószőnyeg, egyszerű az oltár és a pastoforium, — egyéb berendezések teljesen hiányoznak. Az előtér-beli faliszekrényből mindenki praktikus ülő-alkalmatosságot vihet be magával. A tér ilyen-fokú semlegesítése az „egy, a lényeges” felé koncentrálásra segít, kiküszöbölve a sokfélet, a figyelmet szétszórót, az elterelőt. Kétségtelenül fennáll ez az igény a mai nyugtalan világban élő ember számára. Ezt kívánja a „meditációs szoba” többfelé szolgálni, melyet terápeutikus jelleggel úgy készítenek, hogy semmi sem legyen benne. Pszichoterápia? A „páciens” egy szimpatikus, de üres belső tér fogadja, ahol az odaérkezőnek önmagát kell kibontania. Egy nagy, kellemes hatású padlószőnyeggel bélelik ki úgy, hogy esetleg az oldalfalakra is felfut. Lehet ülni, állni, vagy éppen nekidőlni. Viszont nem lehet a térből kitekinteni, a külvilág le és ki van zárva. Indirekt fény jöhet csak be. Nem annyira képzőművészeti alkotás ez, inkább a befogadó művészeti magatartását segíti elő: pl. a térből egy keresztformát alakítanak, hogy aki odaül vagy áll, az önmaga alakítsa ki a saját Krisztus-képét.

Ígaza van Grützmachernak: „A névtelen terek fájdalommal születnek.” Mindenesetre ez is mai törekvés, hogy egyrészt szabadulni akarnak a szakralitást meghatározó és befolyásoló terektől, ugyanakkor kísérletek arra, hogy bizonyos környezetekben és cselekményeknél a profán teret is lelkivé, spiritualizálttá tegyék. (Ravatalozók, polgári-társadalmi ünnepségek belső terei, olmozott, színes ablakokkal, organomuzikával.)

„Mi bújik emögött?” — kérdi az építész, Grützmacher. — „Az bizonyos, hogy mindezek a liturgia átélése szempontjából nem érdektelenek, — és az is, hogy itt nagy lehetőségek rejteznek a művészet számára.” (Günther Rombold)

Zárókérdés idézzük Rainer Vop megjegyzését: „A liturgiát semmiképpen sem szabad a «tér» témájából kizárni.” — Ez nyilvánvaló, hiszen a liturgia ad a térnek szakralis értelmet.

Ami magyar lehetőségeinket és feladatainkat illeti, azok súlyos problémát jelentenek.

A két esztendeje Esztergomban rendezett kiállítás döbbsentett rá minket arra, hogy a II. világháború számos templomot is elpusztító és erősen megrongáló vihara után milyen nagyszámban épültek országszerte új templomok, nagymértékben megújultak elpusztult szakralis épületek, és hozzátehetjük: szinte nincs templom, amelyet azóta külsejében, belső terében fel ne újítottak volna. Ugyanakkor azonban az is megdöbbsentő volt, hogy milyen sok (és úgy tűnik, mintha ez lenne a több) esetben a létesítők nem törekedtek olyan szintű, építőművészi értékű alkotásra, ami még a szűk keretek között is megvalósítható lett volna. Nagyon sokszor megelégedtek közhelyekkel, olcsónak tűnő, gyors, utánérző, gyengén-rosszul másoló megoldásokkal. — Hála Istennek, vannak épületek is, amelyekre büszkén hivatkozhatunk, amelyeknél nemcsak gondos programadás, pályázati és elbírálási lehetőség adódott, és ahol a tervező építész gondolata, terve a kivitelezésnél a maga teljességében meg is valósult. Nagyon sok esetben azonban a „praktikus mecénás” a kivitelezés során új ötletekkel indítva „társzerzőként” is besegített, és menet közben a kivitelezőkkel módosította a tervet. Amikor aztán a mű elkészült, a tervező nem vállalta a szellemi apaságot, nem egy esetben letagadta még a terv aláírását is.

Belső tereinket szinte kivétel nélkül minden templomban szembe miséző oltárokkal, ambóval, szedessel alakították ki, hogy a II. Vatikáni zsinat liturgikus rendelkezésének eleget tegyenek. Új bor — régi fölökben. Bizonyos, hogy az egyedüli igazi, helyes megoldás csak új terek kialakításával együtt lehetséges. A mi esetünkben azonban a legnagyobb százalékban régi templomtereket állítottak a megújult liturgia szolgálatába. A legjobb esetben is ez csak kompromisszummal történhetett. Nálunk tehát téralakításról, térértémtésről alig, vagy csak ritkán esik szó. Feladatunk a meglévő terek elfogadása, felhasználása, módosítása. Kétségtelenül vannak olyan történelmi és védett tereink — nem is csekély számban —, amelyekhez nem szabad, vagy nem lett volna szabad úgy hozzányúlni, ahogy tették. Vannak azonban terek, amelyek ilyen védelmet nem igényelnek, és ilyen esetben komoly megfontolással és igényességgel a meglévőt és újat jól lehet társítani. A harmadik csoportba azok a terek tartoznak, amelyek számára hatalmas jótétemény egy kulturált építőművész ihletésével történő átalakítás — a zsinat szellemében.

Legfőbb ideje, hogy nagyon tárgyilagosan, a liturgikus előírásokat éppen úgy figyelembe véve, mint azokat a magas mércéjű és művészi igényességű építészeti szempontokat — melyekre a Kunst und Kirche építész-, teológus- és művészettörténetész gárdája ad példát —, méltóan tegyük valamennyi templomunk belső téralakításánál. Ennek folyamányaként függetlenül a létesítő mecénástól — értékrendi besorolást kellene készíteni. Nemcsak azért, hogy ítéletet formáljunk jó, értékes, elfogadható és sikertelenül megoldott alkotások-

ról, – de ezen túlmenően (ahogy a műemlékvédelmi törvény őrzi és számon kéri a műemléki, műemlék jellegű táj-, városkép jellegű objektumok karbantartását és megőrzését), részesüljenek védelemben azok az egyházművészeti értékesnek minősített alkotások, úgy, hogy megváltoztatásukat, módosításukat ne lehessen szubjektív és önkényes szándékkal, egyéni ötletekkel végrehajtani – büntetlenül! Ez a feladat az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács, valamint az egyházmegyei Egyházművészeti Bizottságok tagjainak szűkszerűszerű aktivizálását is jelentené.

Pálos Frigyes

MŰVÉSZET ÉS IGEHIRDETÉS

Művészet és igehirdetés csak akkor áll egymással igaz arányban, ha az igehirdetés azal a teljességigénnyel lép föl, ami nélkül a művészet elképzelhetetlen. Ezzel azt mondjuk, hogy az igazi igehirdetés művészszámba megy, hogy az igehirdetés (műfajilag) tekinthető művészetnek is, és a pap vagy, aki vállalja az igehirdető szerepét, művészként foghatja föl a feladatát. Megítélésünk szerint az igehirdetés legmagasabb foka parancsolóan művészi fok, még akkor is, ha ritkán akadunk ilyenre. A papi élet adottságai, korlátai és lehetőségei igen jó keretnek látszanak a lélek, a szellem elmélyüléséhez.

Mire alapozzuk fenti véleményünket? – Arra, hogy mind a művészet, mind az igehirdetés a *lényegben* azonos követelményeket támaszt az emberrel szemben: a) mindkettő teljes odaadást kíván, szinte azt mondhatnánk, egyeduralmat az emberi szellemben (egyeduralmat, s nem zsarnokságot), b) mindkettő oly beláthatatlanul nagy és mély, hogy ez az egyeduralom *ésszerű*, c) mindkettőt nem csupán elmével, hanem *hiteles étellel* is szolgálni kell (ami nem makulátlan, hanem *eljegyzett* életet jelent), d) mindkettő önmagával jutalmazza azt, aki vállalja: a művészet művekkel, az igehirdetés élő igékkel. Mert a legnagyobb ajándék a mű és a kimondott ige.

Mind a műnek, mind az élő igének sugárzási zónája van. Mindkettő tömegekre hat úgy, hogy az ember elevenébe vágó tartalmakat közöl. Itt van azonban a kétféle hatás különbsége is; a mű lassúbb, áttételesebb módon hat, lévén, hogy fölszólítása épp a műbe, a saját közegébe ágyazott és hitelessége *emberi*, szerzői hitelesség, még akkor is, ha a szellemi Teremtő tekintélye támogatja; az élő ige hatása viszont azonnali, majdnem közegtelen, ezért fölszólítása közvetlen s nemcsak a művel, *jó* igét hirdet, hanem *magát az Igét* hirdeti, Jézus Krisztust, a második isteni személyt. Ez a tény – sürgősségben és fontosságban – az igehirdetést minden más emberi kommunikáció elébe helyezi, mivel az igében az üdvösség adatik hírül. A mű az üdvösségbe vivő – az üdvösségbe induló ember – útjait világítja meg, emberi utakat a világban és az emberben, – az ige magát az üdvösséget. Az igének ebben az egyedüli adottságában van az igehirdető nagy – művészi – lehetősége, de a kísértése is. Kísértése, mert a bármilyen fölkészületlenül, hanyagul, emberileg esetlenül kimondott ige is, ugyanaz az ige, ami üdvösséget hoz, és nagy lehetőségű is, mert mi más érdemelne az embertől kibontakoztatóbb erőfeszítést, mint az Isten ígéje?

Ezek után vessünk néhány pillantást arra, hogy *mi* az az igében, ami művészi képviselést kíván (1), és arra, milyen is legyen az a művészi képviselést (2)?

1. Az Ige élet. Az Ige Istene az élő Isten, még akkor is, ha meghalnak ezek az élők, mert az örökélet reményében halottak, vagyis Isten kikerülhetetlen vonzásában még élőbbek lesznek, mint amikor éltek. Az igének ez a szüntelenül fokozódó intenzitása, mellyel áttöri élet-halál látszólagos partvonalát, az, hogy ahol az ige elhangzik, megteremtődik élettére is, hogy az igéből származó erővonalak és erőterek kiszámíthatatlanok és megfoghatatlanok, de létezően tapasztalatiak, megdöbbentő következménnyel járnak az igehirdetőre: *ő lesz ennek az erőternek a középpontja*. Elsősorban „csupa-száj”, vagyis egész élete a kimondott ige szolgálatában áll, életének „apraja” is, „nagyja” is, át meg át kell járja őt a rábizott szó, ami nemcsak azt jelenti, hogy betéve ismerje, hanem azt is, hogy újra és újra élje át, ereszkedjék bele, mint egy titkos csatornarendszerbe, tanulja meg és izlelgesse azokat a szavakat, ne csak magyarázza, hanem hatoljon eredeti jelentőségük mélyére és szüntelen figyelemmel, tanulással, gyakorlással értse meg, fogja föl s adja át teremtő erejüket.

Nagy követelmény ez? Nagy. De mivel az igehirdető földadata és felelőssége akkora, hogy a „dandárját” mindig a Léleknek kell vállalnia, soha nem lehet elég nagy az emberi teljesítménye sem. Ugyanakkor az igehirdető a lehető legkisebbel is a lehető legnagyobb

hatást érheti el, ha hivatásszeretetével, kapott kegyelmével, igazság- és emberszeretetével odaáll, mögéje-él a szavainak. Hiszen elég, ha csak ennyit mond: „Testvérek, a szavak semmit sem oldanak meg; imádkozzatok!” – vagy: „Nem tudsz imádkozni? hallgasd csak, hogy nő a fű!” – vagy: „Békességet akarsz? Szenvedj érte!” – vagy: „Szenvedsz? Szeretnek.” Ha az igehirdető valóban középpont, és ha az Ige valóban élet, akkor ez fordítva is igaz; mindenütt, ahol élet van, és bármilyen élet van, az valamiképpen az Ige következménye, és valamiképpen ennek a sokszor fölismerhetetlenül eltorzult életnek is középpontja az igehirdető, a pap. Tehát hozzá tartozik az is, ami visszautasítja, letagadja, megveti, kineveti őt, ahogy Jézus Krisztushoz tartoztak a kivégző pribékek, az ellenséges bábámszokdók, a gyámoltalan éjszakai látogatók is, minden és mindenki; ami azonban nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy mind juhok lesznek az Itéleten. De a haláltusában vergődő Jézusnak hozzájuk is volt szava, jobban mondva *miattuk*, amikor azt kérte az Atyától, hogy bocsássa meg nekik elvetemültségüket, mert nem tudják, mi cselekszenek. Ami azt jelenti, hogy nem képesek felelni azért a rosszért, amit elkövettek. Hihetetlenül – a szó szoros értelmében alig hihetően – messzire nyit az Üdvözítőnek ez a mondata.

Akkor tehát lehetséges, sőt jogos, hogy az élet az igehirdető számára ne szűnjék meg az egyház vélt határainál, semmiféle határt ne ismerjen ott, ahol még életet tapint, mert ahol élet *van*, ott rejtve jelen *lehet* a jó is. És ki más lenne ennek az elnyomott, gubbasztó, gúzsba kötött jónak a fölszítója, fölszabadítója, gyógyítója, mint a pap, az Ige hirdetője, aki a gyógyír-szavak tolmácsa? A középpont nemcsak a néhány méter sugarú, közvetlenül köréje kerekedő körnek, hanem a végtelenbe kigyűrűző köröknek is a középpontja, vagy nem középpont. Jézus Krisztus az Univerzum Origója.

Már az eddigiekből is világos, hogy amikor a paptól, az igehirdetőtől művészi magatartást várunk, voltaképpen azt kívánjuk neki, hogy teljes léte „hosszában” élje át rendeltetését – az ember érdekében. Tehát, hogy egészen pap legyen, igehirdető legyen, ne csak eddig vagy addig, ekkor vagy akkor. Hogy éppen az legyen az élete értelme: ő pap, az emberi létezés gyöngéségeivel, bizonytalanságaival, időszakos csüggedtségeivel, de fölföllobbanó s kiolthatatlan reményeivel együtt. Mert olyan az Ige, hogy éppen ilyen embereket választott s választ ma is magának. Nem díjbirkózókat, hanem esetleg görbelábú, csapottvállú, kis embereket, akik azonban hűségesebbek és kitartóbbak a sziklakőnél is. Nem jól fizetett menedzsereket, akik be tudják csapni az ördög öreganyját is, hanem egyszerű halászokat, akiket azonban zseniális lángolásra készítenek hitük és szeretetük. Az Ige türelmes és türelmetlen egyszerre. Pál hiába habozott a hívás után, el is bűjt Tarzusból és mint aki „a fülén ül”, Jeruzsálemben, ahonnan mennie kellett volna, ott kezdett működni; vargabetűiből mégis kicsalogatta, majd „kivezényelte” a Lélek. Az Igében tehát a valóság, az emberi tájékozódáshoz bőven elegendő világosság, pontosság és bizonyosság, és mégis, a kiszámíthatatlan bevégzés, az isteni – jobb szó híján – szeszély, amely azonban nem önmagáért „játszik”, és alig elviselhető súlyát – jobb szó híján – édes közvetlenségével baráti, már-már szerelmes odaadásával enyhíti, a magán túl és kívül mindent átvilágító fénye, a semmi jótól nem idegen testvérisége, ha nem is mindig azonosulása, az egyértelmű szuverénitás biztonsága, mégis a bölcsesség mély csöndjében tartós töprengése az, ami hirdetőjétől művészi szívet, magatartást kíván. És van-e az Igének, amely a minden máson kívül még végtelen önmagát is bírja, van-e olyan kiágazása, hatása, érintése, amelynek nincs köze az emberi szférához? Az akárhogyan is élt, lemorzsolgatott emberi élet pislákolása is az ő tüzeből való.

2. A művész minél inkább önmagát, szerzőségét, forrás-jellegét éli át, annál inkább túlmutat magán; minél inkább önmagát adja, annál inkább „képvisel” – ha eredeti, ha jelentős. Gondoljunk Dantéra, Michelangelóra, Shakespeare-re, Rembrandtra, J. S. Bachra, Dosztojevskijre, Bartókra. Önmagukon játszottak, de nem önmagukat játszották. Alázottságuk egyenes arányban volt s van a nagyságukkal; ezt ne feledjük. Az „igazinak” nincsenek ürgyei arra, hogy ne az igazat mondja, fesse, faragja, írja, mert tudja, ha mást tesz, önmaga lényegének kárára teszi. Igazának veszélyeit tulajdon törekenységével vállalja, nincs mögötte semmiféle szervezet, tőkecsoport vagy hivatal, amely megszorult helyzetében biztonságot nyújtana; mögötte csak az anyala áll. De az sűg neki rendületlenül. A művész gondolja a meghalás: „Akinek füle van...” A művészet története azt bizonyítja, hogy ennyi nagyon is elég remekművek megalkotására. El lehet azon gondolkodni, hogy milliomosok, földek, kastélyok tulajdonosai, királyok és főrendiek, vezérek és fegyvergyárosok csak a legkritikább esetben voltak képesek akárcsak egyetlen említésre méltó művecskét is létrehozni, mert a művész megmaradásának elve nem a biztonság, hanem a kiszolgáltatottság, de ez nem önmagáért, csak abból következően, hogy kizárólag a szellemtől, a szellemétől akar függni; mástól, másoktól nem.

A művész tulajdon képességeinek ösztönzésére tör az elérhető legjobb (kép, szín, hang, sor) után. Ugyan kit szolgál ezzel? Csak a becsvágyát? Aligha. Bár hatalmas becsvágy

Jár együtt olykor hatalmas szellemmel, de a szerzővel együtt elporlik a becsvágy is, és megmarad az Isteni Színháték, a Pieta, a Hamlet, az Éjszakai őrző, a H-moll Mise, a Bűn és bűnhődés, a III. Zongoraverseny. Megmarad? Uralkodik, mint egy-egy angyal Isten trónja lépcsőjén. Ezért a tömérdek nélkülözés, lemondás, betegség, hányattatás, szegény, meghurcoltatás, félreértés, kizsákmányolás, kudarc, megvetetés, szegénység, magány. Ennek dacára az igazi művészi szív mélyén a teremtés elnyomhatatlan öröme munkál, és minden műve az egyetlen, semmiből teremteni képes Istenre mutat. Vajon a művészek nem az igehirdetés legmegindítóbb példáit adják? Vajon a legkiválóbb igehirdetők nem hasonlóképpen – lényegben, célban, elérhetetlenségben – az alkotókhhoz? – Szerintünk a kétfajta megvalló magatartás egy és ugyanaz.

Csakhogynem lehet a dolgot félvállról venni; odaállni az emberek elé és átélni a megszólalás előtti fenyegető pillanatot ugyanolyan kockázat igazában, mint leülni az íratlan papír elé, amelyről arcunkba süt a semmi. Nem lehet a dolgot félvállról vennie az igehirdetőnek: meg kell tanulnia az Ige (igék) tiszteletét, meg kell tisztogatnia, csiszolnia kell a szavait. El kell ámulnia a beszéd, a gondolatközlés, a kifejezés pusztá lehetőségén. Szeretnie kell a kigondolt, rendbe szedett és jól kiejtett magyarszavakat. Meg kell szeresse a kimondott, de talán még jobban a ki nem mondott szavait. És mindenekelőtt legyenek saját szavai, ahogy lehetnek saját állatai és virágai is. Ahogyan a művész élete abban telik el, hogy a mindig elégtelennek ítélt eszközeit tökéletesíti, ugyanúgy a papnak, az igehirdetőnek is fölkészültségén, szellemén, eszközein kell folyton javítgatnia.

A művészi igehirdetés stílus is. Nemcsak a választott (nem választékos, hanem kiválasztott) szavak, a pontos, az odaillő, hajlékony és ütőképes szavak teszik a stílust, hanem az is, hogy a belső mélység a külső egyszerűségben fejeződik ki. A testtartásban éppúgy, mint a mondatok közti türelmes csöndben, a beszédben éppúgy, mint a hallgatásban. Mert a legapróbb belső rezdülésnek is külső megfelelője van. Tehát minden, ami kívül (az arcon, egy kézmozdulatban, a hang dallamában, egy pillantásban, a lassú odafordulásban) van, az előbb belül dőlt el. Nem az Ige „árul el” minket, mi áruljuk el ígénket vagy igétlenségünket.

Az Ige velünk is azt teszi, ami vele történt: megtestesült, tehát minket is megtestesít. Vállalja személyes sorsunkat, ha mi is vállaljuk őt. De az ígét, a szavakat is ki lehet játszani. Nem érdemes; aki magát az ígéivel akarja fölmagasztalni, azt az Ige súlyosan megalázza. Erre az irodalomtörténetben is, az egyháztörténelemben is van példa. Az Ige tanúja az idő. Van, akit eltemetett vele, s van, akinek eltemetett múltjából kiásatja a jelen idejét, sőt a jövő idejét is.

Vasadi Péter

A SZÓ, AZ ÉNEK, A KÉP, A MOZGÁS LITURGIÁJA

Veszélyben az Isten-képmás

Crispino Valenziano, a palermói teológiai intézet rektora, aki a teológia és az antropológia határkérdéseivel foglalkozik, s jó ismerője mind a nyugati, mind a keleti liturgiának és lelkiségnek, a korunkban végbemenő értékromlás jelképének tekinti az 1945. augusztus 6-án – éppen az Úr színe változása ünnepén – Hirosimára ledobott atombombát (Bild, Kultur und Liturgie, in: Concilium 1980. febr. 135. o.). A bomba azonban nemcsak annak a városnak százezernyi lakosát ölte meg, hanem lerombolta az Isten képmását is – elsősorban a gyilkosokban – az embernek éppen azt az átistenülését taposta lábbal, amit az egyház ezen a napon ünnepel. Ez a modern „képrombolás” nemcsak ott, Hirosimában vagy Nagaszakiban, és nemcsak a háborúk poklában megy végbe. A technikai világ sok más tekintetben is az ember elgépiesedésével, a személy méltóságának kiüresítésével, azaz, teológiailag szólva az emberben rejtőző Isten-képmás elhomályosodásával, sőt kioltásával jár.

Az emberi személy leértékelődése óhatatlanul kihat az egyház belső életére is. Mint szintén Valenziano írja, ennek jele a jogi, bürokratikus szemléletű egyháziság, a formalizmusra hajló liturgia; a kép, a hang, a gesztus funkció-jellegűvé válása. A művészeti elemek legjobb esetben csak illusztrálnak, a katekézis elveszítette „műsztagógia”-jellegét. Méréhetetlenül fontos lenne tehát – egyházunk élete, de az egész modern civilizáció védelmében is – újra felfedeznünk az emberi kifejezőeszközök s az ezekhez kapcsolódó művészetek embermentő, sőt Isten-képmás-alakító szerepét, hogy liturgiánk, egyházi közösségünk az emberreválás, a személylé élreledés és ezen keresztül az Istennel való találkozás színterévé legyen.

A művészetek „helye” a liturgiában

Az egyház – történelme során – újra és újra szembesült az egyes korok kultúrájával, művészetével, sőt azzal frigre is lépett. Elég, ha a képzőművészettel való kapcsolatfelvételle gondolunk. Az ősegyház egyhamar feloldotta az ószövetségi képmás-tilalmat. Előbb csak szimbólumok (hal, jópásztor), majd bibliai és vértanúkról szóló történetek tűntek fel a katakombák, templomok falán, majd Krisztusnak, Isten „látható képmásának” ábrázolása is lehetséges volt. A 6. században már kultikus tisztelet (tömjénezés, gyertya, meghajlás) övezi Krisztus és a szentek képmását. Középpontban az áll, hogy a megtestesülés feloldotta az emberábrázolási tilalmat. Az ikonrombolókon aratott győzelem (842) az „ortodoxia ünnepe” vált (a keleti egyház mind a mai napig erről emlékezik meg nagyobbít első vasárnapján); a görög templomokban kialakult ikonosztáz, képfal „vizuális teológia”, a „szegények bibliája” lett, képi megjelenítése azoknak az üdvőtörténeti misztériumoknak, amiket az énekek más művészet nyelvén maguk is kifejeznek. De az első évezredben nyugodtan beszélhetünk arról, hogy az egész egyetemes egyházban él a „szó liturgiája” mellett a „képek liturgiája”, vagy (a befogadó oldaláról) a fül mellett a „szem liturgiája” is.

Csak részben van igaza a marxista *Hermann Istvánnak*, amikor Kultúra és személyiség c. könyvében azt írja, hogy a képek mellett és ellen folyó küzdelem nem volt más, mint a hatalomért folyó harc. A kép maga is csak annyiban lehetett érték, amennyiben az ember, a személy állt mögötte. A harc – teológiaiilag tekintve – az ember Isten-képmás-voltáért folyt. A művészet mint az ember belső világának külsővé-tétele, tárgyiasítása, az ember szellemi többletét, öröklétre várt lelkét volt hivatva formákba önteni. Az ikonok – mint a társművészetek is – az ember üdvösségének távlatát fejezték ki (vö. *Alex Stock: Bildersturm und Augenweide*, in: *Diakonia* 1979. nov. 378. o.).

Ennek a történelmi kornak, küzdelemnek (s az erre épülő ikonográfiának) legmaradandóbb gondolata, hogy a templomban alkalmazott képek (s más művészeti elemek) *jelenlét hordozói*, már-már az eukarisztia kenyeréhez-borához hasonlóan. Nem egyszerűen díszítő elemek, mint a képek, akár szentképek is, otthonainkban, nem is csupán szemléltető eszközök, hanem a bibliai „név”-eszmény, az ószövetségi kerubszárnyak, az égő csipkebokor nyomán az „egészen-más” jelei, a *megtestesülés tovább szélesítései*, az anyag „lelkivé” változtatása, kezdetei annak az átalakulásnak, ahová a világ – anyagi összetevői is – majd az „új ég és új föld” teljességében jutnak el.

A II. Vatikáni zsinat liturgikus konstitúciója arról vall, hogy „az életadó anyaszentegyház barátnője volt a szépművészeteknek”. A nyugati és keleti egyház valóban mindig is alkalmazott művészi formákat templomaiban, az építészettől kezdve a festészetten át a zeneművészig. Azonban azt is be kell vallanunk, hogy a művészeteknek ez a legalábbis *szen-telményi jellege*, ami jelenvolt az első évezredben, a további történelmi út során egyre inkább elhomályosodott, főként a nyugati szertartásban. Mint *Konstantin Kalokyris*, a theszszalonikai egyetem archeológus professzora írja (*Der Inhalt der Ikonographie der Ostkirchen*, in: *Concilium* 1980. febr. 86. o.), Nyugaton egyre inkább a „természetes” visszaadása lett a szentképek fő célkitűzése. A festmények, majd az ember testi mivoltát még inkább hangsúlyozó szobrok, a természetet utánzó építészeti díszítőelemek egyre kevésbé voltak már a liturgia részei, egyre inkább az egyház földi uralmát akarták kifejezni, legfeljebb csak szemléltették a hit igazságait, de már egyre kevésbé jelenítették meg a láthatatlant. Az ikon szentképpé vált, a katekézis az értelem iskoláztatásává, a liturgia csak a szavak szürke eszköztárára épülhetett. Nem is csoda, hogy az egyre naturalisabb, öncélúan elburjánzó művészet-elemből „nem kért” a protestantizmus, a hit egyetlen kifejezőjévé az újra előtérbe került *igét*, a szót kívánta megtenni.

Korunk katolikus egyháza újra felfedezte a művészetek és a liturgia *nemcsak funkcionális, hanem egzisztenciális összefüggését*. S hogy ezt a megjegyzést és az iménti kritikát nem a „grékus” elfogultság mondatta velem, arra bizonyosság a salamancai (Spanyolország) Pápai Egyetem liturgia-professzorának, *Luiz Maldonadonak* az írása (*Theologische Meditation über die Kunst in der Liturgie*, in: *Concilium* 1980. febr. 82. o.), amely amellel áll ki, hogy a zsinat után (a latin liturgiában is) belső építőelemmé, jelenlét-hordozóvá kell válniuk a művészeti kifejező eszközöknek. S ez nemcsak a teológia, hanem a művészet oldaláról is lehetséges. *Günter Rombold* linzi művészettörténész, a Kunst und Kirche c. folyóirat főszerkesztője arról vall (*Die anthropologische Bedeutung der Kunst*, in: *Diakonia* 1979. nov. 370.), hogy a *művészetnek* – amennyiben valóban művészet, nemcsak szolgai másolása a külvilágnak – *mindig van vallásos dimenziója*, két irányban is: mint újjáteremtés, a teremtés misztériuma felé mutat; mint a végesnek, a nem tökéletesnek az Abszolút irányában való túllépése pedig a létezés beteljesülését, a lehetőeknek a végtelenben való célbaérését, azaz az eszkatont hirdeti meg. Éppen ez az *eszkatológiai elem* teszi alkalmassá a műalkotásokat arra, hogy a liturgia szerves részei legyenek. A végigtekintett történelmi

utat így summázhatnók: a művészi kifejezőeszközök úgy lesznek a liturgia alkotóelemei, ha nemcsak közvetlen jelentésükkel hordoznak „vallásos mondanivalót”, hanem „mögöttes háttérükkel” is a valóságon túlira irányítják a szemlélő, a hallgató, a résztvevő figyelmét.

Teológiai esztétika

Az elmondottakból afféle „teológiai esztétika” – a művészetek teológiai értékelése – körvonalazódik. A megváltással az ember *összemberi felemelését* valljuk, a liturgiában tehát szerepet kaphat minden érzékiszervünk (keleti szerzők még az „illat liturgiájáról” is beszélnek), adottságunk s az ezekre épülő mindenfajta művészeti ág. Vegyük most sorra a legfontosabbakat, Maldonado jelzett írása alapján.

1. A liturgia legtöbbet emlegetett eleme a szó. Már a hagyományos szentségtan is tudott a szavak kegyelemkövetítő erejéről, még ha ezt a hatást le is szűkítette („szérszég igéi”). A zsinat utáni teológia általában is hangoztatja az igehirdetés és -befogadás (vö. Jn 5,24) szentelvényi hatékonyságát. Ez a „tárgyi” erő kifejtésé azonban elválaszthatatlan a megformáltság, a szépítmény kérdésétől. A hevenyészve „összedobott” szavak csak akadályai lesznek a kegyelemnek. Így kap szerepet már a kimondott szó esetében is a *költészet*, az *irodalom*. Amivel nem azt akarjuk mondani, hogy a liturgia szövege vagy a prédikáció álljon csupa versidézetből. A szó úgy válik művészivé, költőivé, ha ritmika, szóképek, jelképek töltik ki, ha az Ige valóban szinte érinthetővé, tapinthatóvá válik általa.

2. A szó azonban egymagában még nem hozza létre a kegyelem áramkörét. Ellentét-párja a *csönd*, amelynek legalább akkora szerepe a liturgiában, mint a kimondott szónak. Éppen a kimondhatatlannak, a meglévőön való túllépésnek, a teljesség felé való kitárulkozásának a jele. A szó–csönd dialektika a Logosz–Pneuma (Ige–Lélek) kettősség és egység kifejezője. A Lélek majd minden nyelvben a „lehelés” szóképből ered, amely előfel-tétele a szó kimondásának. A liturgiának is szüksége van a szó lehalkulására, a hallgatásra, „az embernek be kell lélegeznie a Lelket” – mondták a régi szentatyák, hogy annál előbbben áradjon el a Szentlélek istenítő energiája, s hogy aztán a szó ne pusztá emberi szó, de Isten igéje legyen. A ritmikával, a képekkel, a szépség jegyeivel átjárt liturgia és igehirdetés már nemcsak az Ige, de a Lélek jelenlétét is tükrözi, a Szentháromság áramkörébe emeli a hívőt. Ehhez azonban az is szükséges, hogy ne száraz kérdés-felsorolás, jogi megállapítás legyen, hanem „Isten csodás tetteinek” felidézése, az üdvörténet egzisztenciális átélése, a teremtett világnak szavakban végbemenő színérváltozása, átalakulása, mely a mi belső átváltozásunkat is elősegíti.

3. Ugyanennek az áramkörnek kell érvényesülnie a liturgia *festészeti* vagy *építészeti* összetevőiben is. Láttuk, hogy a hagyomány éppen a képeket tekintette elsősorban jelenlét-hordozóknak. De korunk zsinata is szorgalmazza ezeknek az elemeknek *evangelizáló* jellegét. Ehhez ismét csak az szükséges, hogy a templomban alkalmazott képek ne egyszerűen a természetet utánózzák, hanem – ha tetszik, az ikonok, ha úgy tetszik, az absztrakt irányában – mutassanak túl azon. Ne fogalmakat rajzoljanak le, hanem személyes találkozás résztvevőivé avassanak bennünket. Az üdvösségtörténet megjelenítései és a jelképek szolgálják leginkább ezt a „lelkivé” válást, amelyben az evilági adottságok a „más” világ jelzéseié válhatnak. Ugyanez érvényes az építészetre is. Mint Maldonado figyelmeztet: az építészet (techné) a régiek szemléletében a „szülés” képével függ össze („szépet szül”). Ez a „szép körüli bábáskodás” megvalósulhat hagyományos formákban, de ultramodern épületalmodokban is. Egy a lényeg: a Lelkek közös Istenélményét, felemelkedési vágyát fejezzék ki. Így még a kövek is jelenlét-hordozókká válhatnak.

4. Ritkán szokott szó esni róla, de a *mozgás* is szerves része a liturgiának. A hagyományos liturgiákban ugyan minimálisra szűkült le a gesztusok, templomi mozgások köre (ke-resztvés, körmenet, a pap ki- és befordulása), korunk újra kezdi felismerni a liturgia mozgás-dimenzióját (vö. A. Ronald Sequeira: Die Wiederentdeckung der Bewegungsdimension in der Liturgie, in: Concilium 1980. febr. 149. kk.). Olyannyira, hogy Guardini már a hatvanas években is a „test beszédének” (bodylanguage) alkalmazásáról beszélt, az ún. „fiatal egyházak” (Afrika, Ázsia, Dél-Amerika helyi egyházai) pedig mind több táncleletet visznek be folklorral átszőtt liturgiájukba. Megjelent a „mozgás liturgiája”.

Hagyomány és korszerűség

Az *újszerű kifejezési eszközök* a liturgiában alkalmazott művészetek mindegyik ágában jelentkeznek. Kopogtat a templomok kapuján – diaképek formájában – a filmművészet, újkeletű hangszereivel és felszereléseivel a modern zene, a mai előadóművészet, költészet, színház, az említettek, a modern építészet és a tánc alkalmazása mellett. Egészen éles formában vetődik tehát fel *hagyomány és korszerűség* dilemmája: nyúlhat-e a liturgia

ezekhez az új eszközökhöz, vagy el kell köteleznie magát a bevett formák mellett? Úgy tűnik, erre a kérdésre már az élet adott választ. Az újabb keletű művészeti ágak a temp-lomi katekézis, ifjúsági rendezvények építőelemeivé váltak, így érintetlenül hagyják a ha-gyományos szertartásokat, melyek az egyház múltjának folytonosságát jelenítik meg.

Az egyik legmaibb eszköz a *modern ének és zene*. A néger spirituálétól kezdve a „gospel”-ig, a vallásos folklórtól és szanzonoktól a sacro pop-ig számos irányzat alakult ki, amely ritmikus formanyelven fejez ki vallásos mondanivalót. Ezek – lemezokról, magne-ton-felvételekről és fordítások nyomán – hazánkban is elterjedtek (vö. Daloljunk az Úrnak c. OMC-kiadvány) s a hazai szanzon hangvételében is születtek dalok (vö. Napfény-dal). Gitárral, itt-ott zenekarral kísért szolisták, énekkarok dicsérik Istent már nálunk is, sok helyütt „húrokon és hangszereken”.

A modern énekek *teológiai megítélése* is megszületett. *Adolf Exler* a „nép teológiája” kifejeződésének látja őket, nemcsak azért, mert egyik vagy másik nép, népréteg 19–20. századi folklórából fakadtak zeneileg, hanem mert a hívő közösség, főleg a fiatalok élet-érzését tükrözik. Mondhatnók tehát a *világi lelkiség lecsapódásának* is ezeket a modern vallásos énekeket, amelyekben a keresztény ember maga is alanyává, résztvevőjévé válik a hit-élménynek, a hitről belső átélés, tapasztalás alapján vall. Ezért bukkannak fel ben-nük szentírási, evangéliumi motívumok, az énekek ezeknek teremtő tolmácsolására törek-szenek. Célpontjuk a napi élet, a hétköznapok világa, ahol az „ismeretlen embertárs” mögött minduntalan Jézus jelenlétére döbbenhetünk:

„Ma reggel vettem észre, hogy az úton elkísér
az a sok-sok szorgos ember, aki értem s érted él:
újságárus, postás, eladó és buszsofőr...
Köztünk élnek, de rájuk te nem, nem figyelsz föl...
Jézus ez a jóbarát, gyere és örülj...”

(Gen. együttes)

Ennek a kibontakozó *új vallásos költészetnek* a kulcsszavai: öröm, bánat (a Gaudium et Spes visszhangjaként), magány, elidegenedés, éhség, szenvedés, értelmetlenség, ame-lyekre keresztény fogalmak felelnek: remény, társzszeretet, kivonulás, Krisztus-követés, Isten országa, Emberfia, Szentlélek... Mindez életünk újraértelmezésére, tudatos alakítására, az individualista lelkiség túlhaladására, az embertársak melletti elkötelezettségre indítja a hallgatót – a belső, lelki történés sodrásában álló résztvevőt. A 20. század keresztény-ségének levegőjét árasztják az énekek, korunk sok szempontból zaklatott pszüchéjének is hű tolmácsolói. Amennyiben jelentkezésük nem jár együtt a kizárólagosság igényével, még sok, valóban lelki-kegyelmi gyümölcsöt érlelhetnek a ma és a jövő fiataljainak lelkében.

A modern dalok megjelenéséhez kapcsolódik *mozgáselemek felbukkanása* is. Az ame-rikai ún. „fekete egyházak” a gospeleket táncelemekkel egybekötve mutatták be. Európá-ban 1973-ban történt meg először, az NSZK-beli Düsseldorfban, hogy egy evangélikus liturgikus est keretében a résztvevők (köztük *Philip Potter*, az Egyházak Világtanácsának főtitkára is) mind táncra perdültek az „Egész világot kezében tartja” kezdetű spirituálé dallamára. De a holland katolikus egyházban is kezdtek mozgás-elemek bevezetni (vö. *Sequeira*: i. m. 151. o.). Az afrikai, ázsiai, dél-amerikai egyházak, mint jeleztük, nemzeti liturgiájukba is bevitték táncokat, népi hagyományokat, amelyek egyébként a keleti szer-tartású etiópoknál már a régi időkben is a liturgia szerves részét alkották.

Pasztorációs következtetésként semmiképp sem azt szeretnők levonni, hogy népi táncot vagy épp Rock and Roll-t kellene bevinnünk szentmisénkbe. De ott is nagyobb szerepet kellene adnunk a megvolt, csak elsorvadt koreográfia-elemeknek: a főcelebráns és az asszisztensek, no meg a ministránsok mozgásának, a körmeneteknek, a meghajlásoknak, a kézfogásnak vagy békecsóknak. Hittanórákon, ünnepélyeken tágabb teret engedhetnénk az evangélium-adaptációknak, régi vagy újkeletű népi játékoknak, színdaraboknak. Ifjúsági rendezvényeken, búcsúkon pedig – a helyhez illő, szolid formában – helyet kaphatna be-tanított vagy kötetlen tánc is, annak kifejezésére, hogy „táncunkat” – életünket – maga a „Tánc Ura”, Krisztus vezet, ahogy híres énekében *S. Carter* nevezi őt, ősi, biblikus hason-lattal.

A képi megjelenítés is új eszközökkel gazdagodik. A *diaképek* szinte már minden temp-lomban szóhoz jutnak. Vigyáznunk kell azonban, hogy a képeknek az a valóságos áradata, ami amúgy is jellemzi modern civilizációunkat, ne vezessen minket tévútra, különben ellen-kező hatást érünk el, mint szeretnénk. Ne a mennyiségen legyen a hangsúly, ne is a „nyers tények” bemutatásán (mintha a mai ember csak azt hinné el, amiről van fényképes doku-mentumunk). A vetítés leginkább akkor szolgálhatja a „kép liturgiájának” jelzett szerepét, ha segíti az üdvösségtörténet átélését, egyéni életünkre való alkalmazását. Főként a *kép-mélkedések* lehetnek alkalmas eszközök erre (vö. *Stock*: i. m.), amelyben a képek asszociá-ciókat indítanak útra, találkozás részeseivé avatnak.

Cselényi István Gábor

A MEGVÁLTÁS GYÖTRELMES GYÖNYÖRÜSÉGE (Képmeditáció)

A Rue des Unterlinden-en lévő ősrégi (XIII. századi) kolostorba tartunk, colmari útunk fő céljához. A Nagy Francia Forradalomig éltek itt a domonkosok szabályzatát követő apácák. Az ő emléküket őrzik az ősi falak. Az árkádos kerengővel körbefogott szép udvar s az érdekes és szép, reneszánsz stílusú kerekesház az udvaron, amely kút ma már persze csak dísz, virágok nyílnak a kávján. De hát minket nem ez a szép emlék készítetett arra, hogy megszakítsuk utunkat, hanem Grünewald (Mathis Gothardt-Nithardt = Mathis a festő, róla szól Hindemith zeneműve). Az ő hírese isenheimi oltára, melyet, legalábbis annak Golgota-képét minden művészettörténeti könyvben megtalálni, s amelyet minden méltatója a nagy remekművek közé sorol, de amelyet eddig minden reprodukcióján idegenkedve néztem. Felcsigázott érdeklődéssel lépek az eredeti elé a domonkos nővérek egykori kápolnijában.

„A megváltás gyötrelmes gyönyörűsége”: ezekkel a szavakkal őrzöm a kép emlékeit azóta is. Az először elénk táruló Golgota-jeleneten a gyötrelmet már a reopról ismerem, s most is ez ragad meg először, Jézus szenvedésének a gyötrelme, amely itt még sokkal realiztikusabb, mint bármely kópián. A Megváltó teste, úgy tűnik, immár holtan csüng alá a keresztről, megnyújtva és eltorzítva karjait, szétterpesztve az átszögezett kezek ujjait. Inkább hát gyötrelme, de persze, a Megváltó gyötrelme, minéket bűnösöket megváltó gyötrelme. A testen sötét foltok, a korbácsütések nyomainak látnám, de az egész testet ellepik, s így el kell hinned, amit útikönyvemben olvasok, hogy a festő pestisesnek ábrázolta Krisztust, mert az oltárképet az isenheimi antoniták kolostora számára festette (onnan hozták át ide a Forradalom alatt), ahol a „Szent Antal tüzétől” (valami pestis vagy orbáncbajban) szenvedő betegeket ápolták. Azt akarta kifejezni, hogy a Megváltó minden nyomorúságunkkal teljesen azonosul (a bűnt kivéve), íme, pestises lett a pestisesek között. Sőt itt a kereszten titokzatos módon meg a bűneinket is magára vette.

Igen, megváltó szenvedés és halál, de hát akkor nem kéne mégis egy kis derűt belelopni Krisztus arcába, mint annyiszor teszik más festők? Nem! Azok ellopják Krisztus emberségét, vagy annak jó részét, ha nem mutatják meg teljes emberi elhagyottságát, emberi nyomorúságának (a mi bűneink nyomorúságának) teljes mélységét. Valahol később azt olvastam, hogy Grünewald volt a Golgota utolsó „szemtanúja”. Igen, valóban így van, a szemtanú pontosságával rögzíti a valóságot. S hát okkar nem marad-e a kép lehangoló (ahogyan a reprodukciók alapján érzem), nem vígasztalan-e, ha csak az iszonyú kudarcot mutatja meg? Persze, az oltárkép utolsó oldalán meg van festve a Feltámadás is, de hát az megint egy másik kép, egyszerre nem látjuk ezzel. És mégis: nemcsak „tudjuk”, hogy Krisztus halála megváltást hozott és hogy feltámadás követte, a festő csodálatos művészettel ezen a képen is meg tudja mutatni ezt, anélkül, hogy elvenne valamit is a szemtanú által látott iszonyatból.

A feszület mellett, a kép baloldalán ott térdel Mária Magdolna, a halott Mesterre emelve tekintetét és Hozzá emelve két összekulcsolt kezét. Ebben a gesztusban is van már valami reménység, ha csak a kétségbeesés csakazértis-reménysége is. (De bizonyára ezért a hűséges, szerető reményért kapja azt a kegyelmet, hogy ő láthatja majd először a Feltámadottat). És ott áll a szeretett Tanítvány, átkarolva a Szeplőtelen Anyát, aki szinte maga is holtra vált a fájdalomtól (ő, ez a hetedik tör milyen szörnyű volt annak a szívében, aki csak a szeretetet hordozta benne!). Mária itt is eggyé akar lenni Fiával, s ha vele való azonosulásában szinte a halálba szédül is, könnyei mintha nyugodt, bár halálsápadt arca csordulnának lezáró szemhéja alól, és kezének kulcsolása jelzi, hogy ha nem is tudja, miként, de hite minden helyzetben, még ezen a gyötrelmes órán is megmarad. A Tanítvány arca síró, siratja Barátját, talán szívesen meghalna vele, de tudja, hogy most feladata van, Tőle kapott feladata, hogy ölelő karjával gátolja az Anya összerokadását. Ez a feladat megkettőzi fájdalmát, hisz a Szeplőtelennek fájdalmát is valamiképpen át kell vennie. De íme, a hatványozott gyötrelme erő is ad, szilárdan tartja ezt az erőtlen testet, mostantól kezdve fia ő is ennek az összerokadni készülő Asszonynak.

A kép vígasztaló kulcsa azonban nem ez a három történelmi tanú, hanem a negyedik, aki csak jelképesen lehet itt jelenvaló, hiszen Heródes már régen lefejeztette: a kép jobb oldalán, tehát Krisztus balján, ott áll a Keresztelő, kezében könyvvel, valószínűleg Izajás jóvondolésánál felülve (Iz 53.: a fájdalmak férfiról, aki azonban a nemzetek megváltója lesz). És az Előfutár jobbkezelével rámutat a keerszten Függőre, annak szíve felé. S a Keresztelő lábánál egy bárány lépked, keresztet tartva első lábával, gyöngye, immár jelképes keresztet, amely nyakára támaszkodva feje fölé magasodik. Lábánál pedig kehely. A Bárány, amely Izajásnak ugyanabban a fejezetében jelenik meg, mint a Fájdalom Emberének s a

Megváltónak a jelképe, itt is félreérthetetlen szimbólum, s amit valaki a szenvedő Krisztus alakján hiányolhat, a megváltás gyönyörűségének a visszfényét, azt itt találjuk meg a Bárány szelíd és komoly, de játékosnak is felfogható mozdulatában, már vigasztalást sugárzó parányi alakjában. És mindezt megfontolva talán már azt is észrevesszük, hogy Krisztus kínba meredve szétárt ujjai tenyerét felfelé fordítják, az Atya kegyelmét esdve számunkra, holtan is imádkozva értünk. Két megfeszített karja is mintha ölelésre volna tárva, még ha a sötétségnek ebben az órájában látszólag csak a semmit öleli is: valójában ez az ölelés az egész világnak szól. Kell, hogy érezzük mi is ezt az ölelést. Ehhez azonban oda kell állnunk nekünk is a Kereszt alá. Persze, erre is csak a magunk gyarló módján vagyunk képesek, ám az ő szenvedésének azt a töredékét, amit hordoznunk kell, próbáljuk meg Vele együtt vinni, Kirenei Simonként, kényszerítve is vállalóan. Ilyenkor tudunk igazán Vele lenni. És hát persze ott állunk minden szentmisén is a kereszt alatt, hisz úgy tanítja egyházunk, hogy ott Krisztus keresztáldozata, nem megismétlődik, de megjelenődik. Minden Úrfelmutatóskor és minden szentáldozáskor ott állunk hát mi is a Golgotán, de már nem olyan aléltan, mint az igazi szentanúk, hiszen mi ilyenkor az úrvacsorában már a Feltámadásban is részesülünk, nemcsak a Kereszt alatt állunk, hanem a feltámadott Úr társaságában is vagyunk, nem a halott Krisztus testét vesszük magunkhoz, hanem a feltámadottét, joggal tölt el hát elsősorban mégis az öröm. Ilyenkor a megváltás gyötrelmes gyönyörűségéből mégiscsak a gyönyörűség ragad meg jobban. Hiszen a feltámadásnak is tanulni kell, hogy legyünk, egészen a föld végső határáig, amint az Úr utolsó szavai parancsolják, melyeket a földről való eltávozása előtt mondott (ApCsel 1,8). Igen, tanúskodnunk kell, de hogy ezt teheszük, át kell élnünk azt, amiről tanúskodunk. Ezt viszem haza elsősorban Colmarból: nem elképzelnünk kell, hogy Jézus mellettünk áll, hogy beszélgetünk vele, hogy sétál velünk az utcán, ahogy eddig tettem sokszor imádság közben, nem elképzelni, hanem észrevenni és tudatosítani, hogy valóban ott van; igen, csak meg kell szólítanunk, nem a távollevőt, hanem a velünk járó. Bár sohase feledkeznénk meg róla, hogy semmilyen helyzetben sem vagyunk egyedül...

Nos, nézzük most tovább, mire tanít még Mathis mester! – A kép alatt, a predellán (oltárpolc: a gótikus szárnyasoltár alsó része) a sírbatétel jelenete. Ezen már nyugodt Krisztus-arcot látunk: a fájdalom utáni elpihenés kifejezésével. A szárnyakon két szent képe, egy vértanú és egy apát (talán Szent Sebestyén és Szent Antal): vértanúságra is készen állva kell kitartanunk az apostoli tanításban.

A fő oltárkép hátoldalán a megváltás első és befejező mozzanatait látjuk: az Angyali Üdvözlést és a Feltámadást. Tulajdonképpen az elsőnek adtam magamban ezt a címet: „a megváltás gyötrelmes gyönyörűsége”, de utóbb az egész összefüggő alkotást ezen a néven őrzöm magamban. Az általam látott sok-sok Angyali Üdvözlés-kép közt, azt hiszem, egyetlen egy sincs, amelyen ne az öröm, a megváltás gyönyörűsége ömlenék el. Még akkor is, ha a szent komolysággal ábrázolja a Szület és az Üzenethozót, mint Leonardo nagy-szerű képe az Uffiziiben. Grünewald anyala mintha fájdalmas hírt hozna Máriának, amint meghajítja fejét és ujjával rámutat a térdepelve imádkozó Leányra. S Mária félrefordított szép arcán mintha nemcsak az a zavar és tanácstalanság tükröződnék, amelyről Szent Lukács ad hírt (Lk 1,29), hanem a fájdalom előérzete is, még mielőtt a Gyermekek bemutatásakor Simeon megjövendölte volna, hogy elkét hét tör járja majd át (Lk 2,35). Igen, bármilyen gyönyörűség lehetett is az isteni kegyelem bőségének a kiáradása, a Messiás anyjaul való kijelölés, a „legyen nekem a te igéd szerint” (Lk 1,38), nemcsak a gyönyörűsége, de a gyötrelmesre is igent mondott. Az Úr Szolgáló Leánya meg kell hogy sejtse már az Angyal köszöntésekor, hogy Messiásnak és a Messiás Anyjának lenni nem az emberek gondolata szerinti kiváltságot jelent. Ezt olvasom le Grünewald képeről, s van-e ennél valószínűbb elgondolás? Igen, Mária nem a csókolgatni való bájos és szent kismama ezen a képen, hanem az első keresztény, elsőként megváltott testvérünk, a „küzdő” egyház jelképe.

Itt látjuk azután az Angyali Üdvözlés szomszédságában, a Golgota-oltárkép hátsó oldalán, a Feltámadás képét. És ha az előbbivel kapcsolatban egyesek a túlzó realizmust emlegetik, ennél a képnél erről bizonyára szó sem lehet. A három, rémületében hanyatt eső, bukdácsoló, földre lapuló katonát kivéve bizonytalansággal semmi sem „reális” ezen a képen. És ez a három alak sem olyan realista, mint más festők hasonló tárgyú művein. Nem békésen szunyókálnak, nem is egyszerűen csodálkozás vagy ijedség látszik rajtuk. Mozdulataik s arcuk (csak egyiküké látszik igazán) azt tükrözi, hogy valami hallatlan, soha nem látott, valami képtelen dolog történt, amivel szembenézni nem lehet. A festő sem lehet „szemtanú” ennél a jelenetnél, hiszen ennek nem volt más tanúja, mint maga az Isten. Krisztus alakja nem diadalmas bajnokként lép ki a sírból, mint anyni képen, például az ismeretlen Prágai Mester remekművén az ottani Nemzeti Múzeumban. Nem! Sugárzó alakja az öt körülvevő fényáradatban szinte tűzhányóként robban ki a sírból s lebeg a magasságok felé, az Atya jobbán őt váró dicsőségbe. Ez a Krisztus nem negyven napi újabb földi létre kelt

ki a sírból, hanem mindörökre. Teste átszellemült test, melyet csak felmutatott sebhelyei kapcsolnak ahhoz a testhez, amelyet az előbb a kereszten láttunk meghalni. Az üres sír realitása mellett a Feltámadás földi valóságán túli, a történelmiséget meghaladó voltát szemlélhetjük, azt az igazságot, amely felfoghatatlan, kimondhatatlan, amelyet az evangélisták is csak sejtelmesen, dadogva, ámuldozva tudtak leírni, keverve vaskos realitást és víziót, annak jeléül, hogy amiről tanúskodnak, az igazabb minden igazágnál, valóságosabb minden valóságnál, megtapasztható bár, de mégis egészen más minden megtapasztalhatónál. Így jelent-e meg Krisztus Szent Pálnak a damaszkuszi úton s ő így hanyatlott-e a földre, mint ezek a Grünewald által képzelt katonák a képen? Ki tudná megmondani. Alighanem ennek a nagy Művésznek az esetje sem tudta lefesteni azt, aminek nem volt tanúja. De egyszer talán Mathis Mesterrel együtt mindannyian tanúi leszünk a mi Urunk Jézus Krisztus megjelenésének, amit „a maga idején megmutat majd a boldog és egyetlen Hatalmasság, a királyok Királya és uralkodók Ura, aki egyedül a halhatatlanság, aki megközelíthetetlen világgóságban lakik, akit az emberek közül senki sem látott és nem is láthat: övé a tisztelet és az örökkévaló hatalom! Amen” (1Tim 6,16). Addig azonban érzük be nálunk nagyobb embertársaink látomásaival.

Az egykori kápolna oldalfalához van erősítve egy kis maket, amely mutatja, hogyan voltak összeillesztve a most darabjaira szétbontott oltártáblák. Nem tudom rekonstruálni a bonyolult összetettséget, amelyből a néző mindig csak azt a részletet láthatta, amely a többi szárny különböző összehajtogatásai folytán éppen látható volt. Most az oltár szétzedett állapota lehetővé teszi, a táblák hajtogatása nélkül is, valamennyi kép megtekintését. Három oltárkép áll így előttünk, amelyek mindegyike előlről és hátulról is más-más jeleneteket mutat be. Eddig az első táblasor két oldaláról szóltam. A másodiknak szemközti részén Jézus születését és az angyalok hangversenyét mutatja a művész. Hadd szóljak ezekről valamivel rövidebben, mint az előzőkről. Nem mintha nem hordoznának ezek is kimagasló művészi és vallási mondanivalót.

A „Jézus születése” című képen csak Máriát látjuk, karjában a kis Jézussal. Csodálatos báj és szeretet ömlik el a Szűzanya arcán, amint még tehetetlen Kisedét szemléli. Zöld falomb az egyik, kifesző rózsák a másik oldalon, a háttérben város és szikla és víztükrös és felhős ég: az egész természet, fönt az Atyaisten szimbóluma, lefelé sugárzó fénnel, mely a Szűz feje felett galamb formán lebeg. Békés és nyugodt hangulatú a kép, ahogy illik is ahhoz a pillanathoz, amikor az egész természet, sőt még a háborúkból született Római Birodalom is kivételesen teljes békességben élt, a jámbor felfogás szerint, hiszen ez volt az „idők teljessége”.

S a másik képen milyen bájos az „angyalok koncertje”: nemcsak zeneszerszámaik s örvendező arcuk, de a színek ünnepi vidámsága is valóban ritka boldog élvezetté teszi számunkra is ezt az „egyházzenei hangversenyt, melyet a Szent Szűz, akit a festő itt a kép jobb szélén térdepelve és áhítatosan szép tekintettel imádságba merülve, fénytől övezetten ábrázol, bizonyára valóban hallott azon az éjszakán, mikor eljött az órája, hogy világra hozza Elsőszülöttét, aki egyben az Atya Elsőszülöttje is.

Ezeknek a tábláknak a hátlapján az antonita atyák védőszentjének az életéből látunk két jelenetet: Remete Szent Antal megkísértését, és látogatását Remete Szent Pálnál. A kísértés alakjai a szokott ijesztő állat- és szörnyfigurák, de nem olyan kibogozhatatlanul és megfajthetetlenül bizarrok, mint mondjuk Hieronimus Bosch híres képén. Itt nem gyanakszunk arra, hogy a festő kábítószert okozta mámorban látta víziót, csak tudomásul vesszük szerényen és alázattal, hogy igenis mindannyian ki vagyunk téve a kísértésnek, melyek erősebbek nálunk, ha nem vetjük bizalmunkat abba, aki oly nyugodt biztonsággal utasította el a hármas kísértést, mielőtt elkezdte volna hirdetni mindannyiunk örömhírét, s akinek a kísértés hegyén imádkozó győzelmes alakja átragyog a képen Antal fölött tornyosuló felhőkön. Igen, a kísértések, illetve a bűnök, melyekre meghívni akarnak, valóban szörnyűségek, sokszor valóban állatiak, máskor kegyetlenek, de ha igaz valójukban látunk őket, mint Szent Antal ezen a képen, bizonyos, hogy mi sem nyújtánánk feléjük sohasem baráti kezet, hanem mi is a nagy Győztesre vetnénk tekintetünket ilyen harcainkban.

S ehhez erőt adhat nekünk is a Mennyei Kenyér, amelyet képletesen holló hoz csőében, a másik képen, a Remetének. S akkor megszépül és kezessé válik a természet, ahogyan itt a vadak dörgölöznek a remete lábához. És talán arra is utal, érzésünk szerint ez a másik kép, hogy könnyebb önmagunkon és kísértéseinken is úrrá lennünk, ha nemcsak egyedül akarjuk Istent dicsérni, hanem társunkkal, társainkkal. Nem hiába volt kedvelt téma a középkori képeken a „Sacra Conversatio”, a Szent, istenes társalgás jelenetei: üljünk le hát testvéreink mellé, s könnyebb lesz leülni Isten mellé is. Hiszen hallottuk: „Ahol ketten vagy hárman...”

Végezetül látjuk az oltár harmadik rétegét, amely meglepő módon faragott szobrokat mutat: középen Antal apát, amint nyugodtan ül apáti székén, most már az Úr kegyel-

méből mindörökre győztesen kísértései fölött, s két oldalán Szent Agoston és Szent Jeromos: az Irás és a Tanítás nagy szentjei, nekünk is oly kedves két szent. A három szobor alatti részen Jézus és a tizenkét apostol alakjának ugyancsak fából faragott domborműve: jelezve hitünk végső alapját és rá támaszkodó oszlopait.

A galérián más művészek alkotásai láthatók, szintén érdemesek a megtekintésre. De már csak azért is érdemes volt felmenni erre a galériára, mert innen visszatekintve még egyszer láthatjuk az isenheimi oltár fő képét, a Golgotát, most nagyobb távlatból, Mathis Mester, köszönjük ezt a rövid, de csodálatos lelkigyakorlatot! Az hiszem, nem lehet elfelejteni.

Hogy mennyire nem lehet elfelejteni, azt bizonyítja, hogy hazatérésünk után talán egy évvel verseket olvasva, az egyikről ez az oltár jutott eszembe. Nem a Golgota-kép, hanem az Angyali Üdvözlés, amelynek látványa sugallta nekem az egész oltárra vonatkoztatott címet: „a megváltás gyötrelmes gyönyörűsége.” Ide kellene iktatnom a verset, mert alkalmasabbnak ítélem a magam dadogásánál arra, hogy visszaadja azt a hangulatot, amit Mathis mester képe keltett bennem. Nem tudom egyébként, hogy az én fantáziámban kapcsolódik-e csak össze a kép és a vers vagy az íróéban is. A vers Rónay György (forma szerint két vers, de tartalom szerint egybefonódnak, egyek), az utazásunk utáni évben megjelent „Téltemető” c. kötetből, a versek keletkezése azonban 1951. Címük: „Annunciáció” és „Mária Éneke”.

Gúthy Andor

MŰVÉSZETEK NAGY LAJOS KORÁBAN

A lelképasztorkodásban kibomló művészet az egész középkorban, így a 600 éve halott Nagy Lajos korában is, a művészeti megnyilatkozás legfontosabb területe. Tökéletesen igaz, hogy „mindazok az emlékek, épületek, képek, szobrok, kelyhek, ötvösművek, kódexek . . ., amelyeket a művészettörténet ma számon tart, s amelyek a középkori művelődést visszatükrözik, igen nagy részben egyházi férfiak megrendelésének köszönhetik keletkezésüket” (Málysz Elemér).

A képzőművészet pasztorációs felhasználásának általános elvi lehetőségét és konkrét kereteit egyaránt a vallásnak olyan strukturális elemei határozzák meg, mint az ideológia – ezen belül mindenekelőtt a teológia, vallásos filozófia –, az érzelmi kötődés, a kultusz, vagyis a szertartások összessége és végül azok a szervezetek, intézmények, amelyek mindezeknek helyet adnak. Mielőtt tehát szemügyre vennék a Nagy Lajos-kori művészet egyházi megjelenési formáit, legalább egy pillantást kell vetnünk a XIV. század meglehetősen ismeretlen, vallásos életére.

A vallásos élet átalakulása

A vallásos életről nyert kép roppant bonyolult és ellentmondásos: egyes oldalai, vonatkozásai állandó fénytörést szenvednek. Uralkodó vonásának mégis az tűnik, hogy a pápák „avignoni fogságához” (1305–1377) kapcsolt visszaélések élénk visszhangot váltottak ki a hívő tömegekből, amelyek egy, minden szennyről megtisztított, elmélyült és bensőséges vallásosság tiszta forrása után sóvárogtak. A kegyetlenül elnyomott, de a csöndben, szétszórtságban is továbbélő waldensek, az Asszisi Szent Ferenc eredeti eszméhez hamisítatlan tisztaságban, kompromisszumtól menten ragaszkodó spiritualisták hatására egyre harsányabbá vált a követelés, hogy az egyház térjen vissza az apostoli idők életmódjához, a pápa „primus inter pares”, első legyen az egyenlők közt, aki nem abszolút hatalmánál, hanem erkölcsi tekintélyénél fogva élvez elsőbbséget a keresztény világban, akárcsak az ősegyház idején. Ez azonban nem csupán az egyháznak fejében és tagjaiban való megreformálását, nemcsak a pápai abszolútizmus megszüntetését jelentette volna, hanem egyben a régi püspöki egyház helyreállítását, amelyben az egyházi szerveket az arra hivatott tényezők, a klérus és a nép vagy legalábbis a káptalanok választják.

A XIV. század azonban nemcsak az egyházi hierarchia, hanem a teológia és a filozófia válságát is meghozta. A késő skolasztika Aquinói Tamásnak 1323-ban történt szentté avatása óta lényegében tomista lett. Más rendek is elfogadták e tant, mint pl. az ágostonrendiek. De a ferencesek közt is voltak hívei. Ugyanakkor a XIV. század nagy ferences teológusai és filozófusai, az angol Duns Scotus és William Ockham már feszegetik ezt a nagy szintézist, a kritikai gondolkodás új lehetőségeit keresve. Az általánossal a különöst,

a logikai gondolkodással és megismeréssel a minden megismerés számára kimeríthetetlen Istent, a pusztá szemlélődéssel a szeretettől áthatott cselekvést állítják szembe. Az általános – mint már egyszer Roscellinusnál – ismét üres szó lesz. Emez új nominalizmusnak hatása messze gyűrűzik, és hatása a népi vallásosságban, a modern kísérleti és egyéni gondolkodáson egyaránt kimutatható. Az egyetemeken is csakhamar szétválnak a frontok „régii” tomistákra és „modern” nominalistákra.

A kolduló rendek közel éltek a laikus világhoz, és így a kor ütőerén tarthatták a kezüket. Nem csoda, hogy ők is elkapták a ragályos vallási „betegségeket”: a spiritualizmust a román országokban tevékenykedő ferencesek, a misztikát a germán országokban működő domonkosok. Ez a két irányzat az eretnekség peremére sodorta a két kolduló rendet. Minden földi szervezet iránti megvetésükben már odáig jutottak, hogy új kolostorok alapítására sem voltak hajlandók. A legvilágosabban a ferences spiritualistáknál mutatkozott ez meg, akik 1260 után, Szent Bonaventura közvetítő kísérlete ellenére is makacsul kitarítottak szegénységességük mellett, és bűnbánatban, önsanyargatásban várták a Gioacchino da Fiore ciszterci apát által megjövendölt „utolsó napokat”. Minthogy nem vetették magukat alá az egyháznak, „fraticelli” néven eretneknek nyilvánították, és inkvizíció elé állították őket. De nemcsak a radikális spiritualisták okoztak nehézséget az egyháznak, hanem a mérsékelt konventálisok is, akik ugyancsak szembeszálltak a bürokratizálásukra, pénzügyi és jogi megregulálásukra irányuló törekvésekkel.

Ami az egyháznak a ferences spiritualizmusnál nem sikerült, sikerült a domonkos misztikánál. Ez utóbbitak teológiaiilag és szervezetenleg az egyházba való integrálása talán a legnagyobb pasztorációs siker a XIV. században. Nemcsak ezért, mert ezáltal az egyház új és igen jelentős férfi-, de még inkább női tömegekre terjeszthette ki befolyását, hanem azért is, mert így ott lehetett az új vallásosság bölcsőjénél.

Az új vallásosság szülőhelye a németalföldi férfi begard-, ill. női begina-mozgalom volt. (A begard-mozgalmat a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk). Begináknak eredetileg azokat a nőket nevezték, akik Liège-ben a XII. század utolsó harmadában összeköltöztek, és papi vezetés alatt álló, de szerzetesi fogadalomtól, szabálytól nem kötött vallási közösséget alkottak. Ennek tagjai házon kívül, elsősorban a textil- és bőriparban végzett kétkézi munkával tartották fenn magukat, odahaza pedig a világtól elvonult, imádságos és böjtölő életmódot folytattak. Nyilvánvalóan élt bennük a világban való tökéletességre törekvés különleges hivatástudata, ami talán kathar örökség. A tökéletességet a szegénységben, alázatban, tisztaságban, bűnbánatban eltöltött életben látták. Ez utóbbiért nevezték őket penitenseknek, penitenciatartóknak.

Minthogy a beginák a panteisztikus misztika gyánújába keveredtek, az egyház fellépett ellenük. Előbb a belső egyházi reformok végrehajtására alakult premonstreiek és ciszterciek, utóbb az eretnekségek elleni küzdelemre létrehívott kolduló rendek, a ferencesek és domonkosok ellenőrzése alá igyekezett helyezni őket. Így alakult ki egyházi befolyásra a begina-mozgalom hármás szervezeti formája: az apácakolostorrá alakulásra kényszerített beginaközösségek, a világban közösen és végül a külön élő beginák csoportjai.

A beginák számára a vallási élet hagyományos formái nem voltak sem kívánatosak, sem elérhetőek. Idegennek érezték az uralomra jutott skolasztika vallásos exkluzivitását, amely az „idióták” és „illitteratusok” vallási igényeit és szerepét minimálásra zsugorította. Így jutottak el a misztikához, amely az egyéni vallási tapasztalat és az érzelmi átélés jogán szembehelyezkedett a tekintélyelvi, racionalista, az érzelmeiket semmibe vevő skolasztikus felfogással, a hagyományos vallásosság képviselőjével. Ez a bensőséges, elmélyült vallásosság ki akarja emelni a hívőket a gépies imádkozás, misehallgatás, zsolozsmázás állapotából, amely Istenhez való viszonyukat objektívá és racionalissá tette, és olyan egyéni-ségekké kívánja őket formálni a szemlélődő, elmélyedő magánjátatosság révén, akik személyes én-te viszonyba léphetnek az Istennel, beszélgetést folytathatnak vele. A „devotio moderna”-nak, új ájtatosságnak nevezett irány tehát éppen úgy fel akarja szabadítani az egyéniséget a megkötöttségek alól, mint a humanizmus, csak hogy amaz vallásos, ez pedig világi téren. Esménye a kegyes, őszintén vallásos élet, amelyben a munkának éppen úgy megvan a maga helye, mint a szemlélődésnek. Többé nem a világtól való elszakadás az ideál, hanem a világ átalakítására való törekvés, elsősorban példaadás által. Ennek a fordulatnak a végrehajtásában a század dominikánus tartományfőnökek, Eckhart mesternek, az őt óvatosan követő strassburgi Taulemek, a konstanzi Susónak, a németalföldi Ruysbroeknak volt döntő szerepe. Klasszikus megfogalmazást az új élet- és vallási eszmény Kempis Tamástól kapott, aki a kétkézi munkában, a másokért végzett szolgálatban, az alázatosságban, és a szívbéli egyszerűségben jelölte meg Krisztus követésének útját.

A XIV. századi keresztény élet állóvizét felkavaró hullámok Magyarországot is elérték. Elsimulva érkezett hozzánk a tomista-scotista teológiai-filozófiai vita hulláma. Hogy azonban az elméleti gondolkodás Magyarországon is elért már bizonyos színvonalat, bizonyítja,

hogy a pápa a fraticellikkel folytatott teológiai vitájában, 1317-ben magyar főpapok, Csassotti Ágoston zágrábi püspök és László kalocsai érsek állásfoglalását is kikérte. A magyar szellemi élet tiszteletét bizonyítja az itáliai Boldog Augustinus Triumphusnak, a neves ágostonrendi teológiai írónak és hitszónoknak az a gesztusa is, hogy a várdi püspöknek, Magyarország Jánosnak ajánlja De summa Trinitate et fide catholica (A legfőbb Háromságról és a katolikus hitről) c. művét. A Nagy Lajos által 1367-ben megalapított pécsi egyetem ugyancsak a teológiai igény kielégítését szolgálta. Az egyetemen az eretnekek elleni harcra különlegesen kiképzett domonkos rend tagjai tartották a prédikációkat.

Az egyházművészet szempontjából még fontosabb, hogy kevéssel kialakulásuk után, utat találtak hozzánk az új vallásosság, a „devotio moderna” eszméi és gyakorlata. Közvetítői egyrészt a szerzetesrendek, másrészt a begina-mozgalom voltak. A szerzetesrendek közül azok válhattak az új vallási igény megfogalmazóivá és szolgálóivá, amelyek szakítani tudtak a skolasztika száraz racionalizmusával, és az ember érzelmi életének nagy birodalmában keresték a vallás helyét. A régebbi szerzetesrendek közül elsősorban a premonstreiek, a karthauziak és az ágostonosok, az újabbak közül a domonkosok és ferencesek, valamint az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend tagjai, a pálosok lettek az új vallásos eszmény szószólói nemcsak hazánkban, hanem részben a szomszédos országokban, Csehországban és Ausztriában is.

A szerzetesrendeknél is nagyobb szerep jutott a „devotio moderna” terjesztésében a begina-mozgalomnak, amely hazánkban a németalföldivel majdnem egy időben, már a XIII. század elején jelentkezett. A magyarországi mozgalomban is föllelhetők mindazok a szervezeti formák, amelyeket Németalföldön megfigyelhetünk: vannak kolostori közösséggé alakult beginák, a világban közösen élők és egyedül élők. A magyarországi beginizmus legjelentősebb központja a margitszigeti domonkos apácakolostor. Itt élte le áldozatos életét Krisztus szenvedésének tiszteletében, az eukarisztikus devócióban, a szűzességhez való ragaszkodásban és főként a szegénység kultuszában IV. Béla „magyari királynak nemes leánya”, Szent Margit, a magyarországi beginizmus legnagyobb alakja.

A Magyarország vallási képét jellemző vonások közül nem hagyhatjuk ki az eretnekmozgalmakat, már csak azért sem, mert – mint Nagy Lajos írta 1368-ban V. Orbán pápának – országa a hívő katolikus, a hitetlen és a félhitű népek valóságos ütköző zónája. Az eretnekek a század egész folyamán, földrajzilag főként a nyugati, erdélyi és délvidéki részeken jelentkeznek. Találkozik itt a nyugati waldens, a keleti, balkáni bogumil eretnekség, valamint az önostorozó, flagelláns mozgalom, amelynek Magyarország egyik gócpontja. 1401-ben Sopronban monstre-eretnekpörre is sor kerül, amelyben számos waldens férfi és nő kerül inkvizíció elé, de halálos ítéletek nem hangzanak el.

Az eretnekek jelenlétét általában a vallási hanyatlás, a vallásellenesség szimptomájaként értékelik. Bár ebben a korban már kimondottan vallásellenes nézetek is fölmerültek, mint pl. az 1327-ben megégetett bolognai professzornak, Cecco d'Ascolinak az evangéliumot az asztrológiával behelyettesítő tanítása, az eretnekségek nagy része nem ilyen. Fellépésük nem általában a vallás, hanem csupán egyfajta vallási eszmény, gyakorlat tagadását és helyébe egy másik állítását jelenti. A magyarországi eretnekségeknek a túlzásokból kihámozható lényege nem esik messze a „devotio moderna”-étől. Ők is az Istennel való személyes kapcsolatteremtésre törekednek, csak éppen az egyház kiküszöbölésével, főként az egyházi vagyon elvetésével. Hogy az eretnekek esetében alapjában véve egy mélyen és őszintén vallásos mozgalomról van szó, bizonyítja a heretikuskoknak nem egyszer az őket üldöző egyházi hatóságok által is elismert magasrendű erkölcsi felfogása és tisztasága.

Ez a drámai mozgalmas, forrongó és ellentmondásokkal teli vallásos élet határozta meg általában az egyházművészet helyét és szerepét a lelkipásztorkodásban. A következőkben azt vizsgáljuk: hogyan fejezte ki ez a művészet – vagy egyáltalán kifejezte-e – a vallásosságban bekövetkezett változást? Melyik oldalon áll a vallásosság régi és új formái, a liturgikus vallásosság és a „devotio moderna” közt folyó harcban?

Képzőművészet és vallási eszmény

A kultusz fő színtere a középkori egyházban a templom, az Isten földre ereszkedésének és az ember égbe szárnyalásának szent helye. Milyen fizikai és lelki teret alkotott a klaszterikus és középeurópai gótika (1310–1390) építészete Isten és ember találkozásának?

A kora középkor tömör falú, örökös félhomállyal küzdő román templomai nem a földi szemet akarták gyönyörködtetni, hanem a lelki szemet megnyitni a dolgok anyagisága mögött meghúzódó mélyebb értelem, az isteni gondviselésről tanúságot tevő „jelentés” meglátására. Ezzel szemben a virágzó középkor gótikus temploma a maga határozatlan térhatárával, színes fényekkel gátolja ugyan a tiszta érzékelést, de egyben utat nyit a képzeletnek a minden kötöttségtől felszabadult hit misztikus élménye felé. Azzal, hogy bi-

zonytalanná oldja az érzékelést, tapasztalható valósággá teszi a néző számára a valóságon túlit idéző teret. Míg tehát a román katedrális a túlvilágba ragadja a nézőt, a gótikus föld közelbe hozza a túlvilágot. Templom tehát a polgárság valóságközeli vallásosságának térbeli kifejezése.

Hogy a papság és nemesség mellett a polgárság is meg akarja találni helyét Krisztus sugárzó napja alatt, azt a Nagy Lajos-korabeli templomépítkezések színhelyei is bizonyítják. A legjelentősebb plébániai, kolostori templom- és kegytemplomépítések az országnak olyan virágzó városaiban, mezővárosaiban kerültek sor, mint Pozsony, Lőcse, Sopron, Nagyszében, ill. Mátraverebély, Szécsény, Garamszentbenedek, Keszthely. Ha történetesen falun jönnek létre akár méretüknél, akár művészi színvonaluknál fogva figyelemre méltó alkotások, ennek oka vagy az, hogy ezek a falvak kiváltságolt királyi népek, szászok, székelyek települései (Szászfenes, Szászbogács, Küküllőváros, ill. Marosvásárhely), vagy pedig a falura előszeretettel települő magyar pálosok otthonai (Budaszentlőrinc, Márianosztra, Máriavölgy, Csatka).

A polgárságnak elmélyülésre, meditációra hajló vallásossága a templom szerkezeti átalakulásában is kifejezést talált. Ennek építészeti formáját a tipikusan városi ferences rend építők találták meg a csarnoktemplomhoz kapcsolódó csarnokszentély kialakításában. A csarnoktemplomot a bazilikális elrendezésű típusal szemben az jellemzi, hogy nincsen benne kiemelt főhajó. Minden hajó egyenlő magasságú. Így a fényt sem a főhajó, hanem a mellékhajók ablakaiból kapja. A csarnoktemplom tovább úgy alakult, hogy a mellékhajók körülölelték a főszentélyt. Ilyenformán a szentélyben egy kör alakú folyosó keletkezett, amelyben „körül lehetett járni”. A szentély – körüljárós templom – különösen, ha a folyosó falait faliképpel vagy később fametszet-sorozattal díszítették (pl. Krisztus életéről, különösen szenvedéseiről) – alkalmas színhelye lehetett a hívő elmélkedésének, magánimájának egyaránt.

A templomépítészetben is különleges hely illeti meg a kegytemplomokat, hiszen ezek a hívők óriási tömegeit mozgatták meg az ország határain belül és kívül egyaránt, elmélyítették a szerzetesek és a nép kapcsolatát, bevonták a szerzeteseket a pasztorációba, azonkívül az itt felhalmozott kegyes adományok elősegítették a templom és a kolostor további építését, díszítését is. Korunkban is nagyszabású kegytemplomépítések folytak. A bencések a garamszentbenedeki búcsújáráhely kiépítésébe fogtak. A ma is fennálló gótikus templomot a XIV. század második felében kezdték építeni. Az ötszögűre formált szentélyhez három egyenlően magas hajó csatlakozik, vagyis ez is csarnoktemplom. Homlokzatát díszes portálé és rozettás ablak díszíti. A szentély egyik záróóvén Nagy Lajos címere látható annak jeléül, hogy a király is részt vett az építkezésben. A kegytemplom legdrágább kincse – a bátai apátságához hasonlóan – egy szentvér-ereklye volt: egy nagyon vékony, ritkás szövet, alig látható fekete pontokkal, a szentvér nyomaival. A vallásos áhitat Krisztus valamelyik sírkendője foszlányának tartotta.

A pálosok, Nagy Lajos kedvenc szerzetesrendje két népszerű búcsújáráhelyet is épített magának: a budaszentlőrincit és a máriavölgyit (Pozsony m.). A budaszentlőrinci pálos templom részben feltárt alapfalai háromhajós, pilléres bazilikát mutatnak, amelynek megnyújtott fő apszisa sokszöggel zárul. A templomot búcsújáráhellyé a pálos rend védőszentjének, a Kr. u. III. században élt Remete Szent Pálnak ereklyéi tették, amelyeket Nagy Lajos Velencétől szerzett meg a rendnek, a torinói béke titkos záradékában. Az ereklyét Bálint pécsi és Pál zágrábi püspök 1381. október 4-én hozták Budára „egy éjjel nagy csendességgel, hogy a köznép reájok ne rohanna érte” (Peer-kódex). Innen vitték át november 14-én Budaszentlőrincre, Demeter esztergomi bíboros érsek vezetésével, a király személyes részvételével. A templomban „... testét foglalták aranyban és ezüstben, kit tisztelnek és gyakorta látogatnak püspökök és jobbágyok, papok, diákok és közönséges népek.”

A budaszentlőrinci pálos kegyhellyel vetekedett a máriavölgyi. Itt már a pálosok előtt is volt kultusz, amelynek tárgya egy remetétől körtefából kifaragott és kápolnaoltárra állított csodatévő Mária-szobor volt. A búcsújáráhely igazi felvirágzása azonban csak akkor következett be, amikor egy veszélyes háborúja előtt Nagy Lajos is elzarándokolt ide, egész hadseregével. Az Istenanya álmában megjelent a királynak, és megígérte, neki a győzelmet. Ez be is következett. Hálából a király egy új templom alapkövét tette le Máriavölgyben (1377). A három boltszakaszos szentéllyel és később hat boltszakaszos hajóval épült gyönyörű templomba Nagy Lajos személyesen vitte át a kis remetekápolna csodatévő szobrát, majd – mint hajdanában Szent István – magát és országát Szűz Mária pártfogásába ajánlotta.

Nagy Lajosnak vallási buzgalomtól hevített építési kedve átlépte az országhatárokat is. A máriacelli kegyhely kiépítésében való részvételét a hagyomány – a máriavölgyihez hasonlóan – egy győztes csatával hozza összefüggésbe. Mannesdorfer bencés krónikásnak

az 1487. évből származó előadása szerint Nagy Lajos egy ízben (valószínűleg 1377-ben) olyan hatalmas török túlerővel került szembe, hogy már a menekülésre gondolt. Ekkor azonban álmában megjelent a máriacelli Szűzanya, és győzelmet ígért neki. Igérete zálogául otthagya a király mellén celli képmását. A csodás ígéretről és zálogtól füllelkesült magyar sereg győzelmet aratott. A győztes hadsereg Máriacellbe vonult, hogy a király lerója háláját. „Mivel Lajos király – írja Mannesdorfer – az ott állott kápolnát (sacellum) igen szűknek találta, tehát lebontatta, és a mostan fennálló kegytemplomat saját költségén felépíttette. Felajánlotta egyúttal az említett, arannyal és drágakövekkel díszített képet, ... szent ruhákat, számos más ékszert...”, melyek mind címerével vannak ellátva, és mind e napig a kincstárban őriztetnek.” A bencés krónikás előadása alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a máriacelli középkori szentély építésében Nagy Lajosnak döntő szerepe volt. Vitathatatlanul az ő érdeme a régi kegykápolna megépítése. De a XIV. századi szentélykörülműködés csarnoktemplom kiépítéséből is derekasan kivette részét a magyar király.

A gótikában a szobrászat és a festészet felszabadul az építészet egyeduralma alól, és a lelkipásztorokodásban is önálló funkcióhoz jut. A szobrászat anyaga és stílusa szerint három csoportra osztható: kő-, bronz- és faszobrászatra. A kő- és bronzszobrok az udvari kultúra világának vallási eszményeit tükrözik. A hithűségtől és hőseiességtől áthatott lovagokat állítják élénk, akár a magyar szentkirályok, István, Imre és László, akár a menyei lovagrend vezére a bizánci egyház katonaszentje, Szent György az ábrázolás tárgyai. A nagyváradi szobrászműhely tagjai, Kolozsvári Márton és György a három magyar szentkirálynak gyalog- (1360 vagy 1370), a „kegyes” Lászlónak azonban lovasszobrát (1390), hermáját (1370) és fejerekllyetartóját is megmintázzák. Szent György szobrát ugyancsak ők alkotják remekbe (1373). A prágai Hradzsínba alighanem a pozsonyszentgyörgyi templom főoltáráról került.

A lovagvilág kőből faragott és bronzba öntött égi és földi mintaképeivel szemben a faszobrok elsősorban a városi polgárság vallásos eszményeinek kifejezői. A polgárok körében elterjedt oltáralapítási szokás, a saját oltár díszítésére irányuló jámbor igyekezet hozta létre a faszobrászatot e korabeli legjelentékenyebb alkotásait, a nagyméretű, építészeti kerekesű, fára festett vagy domborművekből, képtáblákból összeállított ún. szárnyasoltárokat. Ezek eredeti formájukban nem maradtak ránk, így hát csak egyes elemeit vizsgálhatjuk. Pl. a feszületeket. Ezek még korunkban is – egészen a XIV. század második harmadáig – a román kori formát őrzik, vagyis a halálon is győzedelmeskedő Krisztust állítják élénk. Ez az ábrázolás nem felelt meg a vallásban is emberi közvetlenségre, személyes részvételre sóvárgó polgárnak. Így jelenik meg a Szepességben a század utolsó harmadában a gótika stílusában fogant kereszt, az ún. Ungarkreuz, amelyben a ferences misztika hatására a szenvedő Istenember meggyőzött alakja lép a diadalmas Krisztus helyére. Ugyanez az elmélyült, szinte családias jellegű vallásosság hozza létre azokat a szívünkhöz nőtt ábrázolásokat, amelyeket mi örökérvényűeknek hiszünk, javarészüket azonban ez a kor hozta létre. Ilyenek a szepesdaróci kálvária a kereszt tövében Szűz Mária és az evangélista Szent János alakjával, a felsőerdőfalvi Mettercia (Mária harmadmagával: gyermekével és anyjával) és nem utolsósorban a ruszki Madonna a gyermekét karjában tartó, álló Istenanya ábrázolásával (1340–1360). A ruszkit aztán a különböző Madonna-típusok gyönyörű sora követi, köztük a földöntúli bájt sugárzó szlatvini „szép Madonna” (1340–1360). És említsük meg végre az első magyar Piétát, a héthársi „Mater dolorosat”, az anyai fájdalomnak halhatatlan kifejezőjét. A XIII–XIV. század misztikájának magyar Boldogasszonya, ő a fájdalom Anya, akinek ajkáról olyan szívbe markolóan és mégis oly gyönyörűségezen árad a panasz: „Valék siralm tudatlan: / Siralmmal sepedek, / Bual aszok, epedek.”

A vallásos élménykeltésnek, jellemformálásnak hatékony eszközevé válik ebben a korban a festészet is. Két műfaja, a falkép és a miniatúra „királyi” műfajok. Megrendelőik a feudális vezető rétegből, a királyból és közvetlen környezetéből kerülnek ki. Mind a kettő ebben a században éri el fejlődésének csúcspontját. Ezzel szemben a módosabb polgároktól felkarolt táblakép-festészet csak a következőkben.

A festészet fő témája ebben az időben is a Biblia, különösen a Jézus és Mária életéből vett megható vagy megrázó, érzelmileg elmélyíthető, elmélkedésben átélhető jelenetek. A század penitens, bűnbánó szellemének megfelelően nagy teret kap a szenvedéstörténet, a passió (esztergomi királyi kápolna, Csetnek, lőcsei minorita-templom, Zsegra). Ezenkívül feltűnnek a képeken a keresztény életideál legáltalánosabb kifejezői, a próféták, apostolok, szentek (esztergomi királyi várkápolna, lőcsei Szent Jakab templom), köztük a magyar szentek. Különösen László, a szent lovagkirály, akinek dicső emlékét hűségesen őrizte a kismenesség az ország egész területén (Nagyolmnic, Zsegra, Bögz, Gelence, Székelyderzs, Homoródszentmárton, Bántornya, Ócsa, Tereske stb.). Az erkölcsi nevelés ihletői az irlgalmasság testi és lelki cselekedeteit és a hét főbűnt bemutató ábrázolások (lőcsei Szent Jakab

templom). Egészen egyedülálló kifejezését találta meg az erkölcsi felelősségérzetnek és bűnbánatnak, a „parancsra tettem” hazug önfeloldozása elutasításának az Esztergom közelében lévő Zselic templomának freskója. A képet Becsei György leánya, Margit festette 1388 után Máté mesterrel, és apjának halál utáni különítméletét ábrázolja. Becsei végezte ki 1348 januárjában, a nápolyi hadjárat idején Lajos király parancsára az ártatlan Durazzói Károly herceget. Ezért a bűnéért az ördög lelkét követeli. Órangyala, de főképpen Jézus és Mária közbenjárására azonban megmenekül a kárhozattól.

A legnemzetibb középkori művészetünknek tekintett ötvösség elsősorban a liturgikus vallásosságban találta meg a maga érvényesülését, amelytől elválaszthatatlanok a páratlan fényvel, pompával megült templomi szertartások. Hogy ez az ötvösművészetnek milyen hallatlan anyagi és egyben művészi értékeit halmozta fel, arról leginkább a királyi család tagjainak, Erzsébet anyakirálynénak és Nagy Lajos királynak egyházi célú ajándékaiból alkothatunk fogalmat. Ezek elsősorban hazánkra, de annak úgyszólván minden részére kiterjedtek. A hazai emlékek közt a legszebb az Erzsébet királyné által a tőle alapított óbudai klarissza zárdának ajándékozott ereklyetartó. Anyaga aranyozott ezüst, díszítése átetsző ezüst zománc, alakja egy zárt oltárt mintáz. Hazánk határain kívül még öt országban ismerhették meg a magyar Anjouk hitbuzgóságának, egyház- és művészetszeretetének aranyba, ezüstbe foglalt, drágakövekkel ékes bizonyítékait: Franciaországban (Marseille-i Anjou Szent Lajos-templom), Itáliában (Assisi-i Szent Ferenc-bazilika, római Szent Péter-templom, bari Szent Miklós-társaségyház), Németországban (kölni dóm, aacheni Szent István-kápolna, máriacelli kegytemplom), Csehországban (prágai székeségyház) és Lengyelországban (krakkói Wawel-székeségyház). Ezek a fejedelmi ajándékok rendszerint fejedelmi zarándokutak emlékét őrzik: a franciaországi Sancia nápolyi királyné 1331. évi, az itáliai Erzsébet anyakirályné 1343/44. és 1350. évi, a németországi Erzsébet királyné 1357. és Nagy Lajos 1378. évi zarándoklatának emlékét. Érdekes, hogy a káprázatos templomi pompa a bensőségesebb vallásosság elterjedésével sem veszít fényéből, sőt a XV. században még növekszik is. Erről tanúskodik a pannonhalmi bencés monostor egyházi felszerelését tartalmazó 1518. évi leltár, amelyben csodálatos szépségű és értékű műkincsek találhatók.

A művészet a lelkipásztorkodásban c. témánknak Nagy Lajos korabeli fejezetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a képzőművészet minden, e korban jelentős ága kifejezte és erősítette azt az új vallásosságot, amely a megreformált régi és az új szerzetesrendek, a laikus vallási mozgalmak – elsősorban a begina-mozgalom – és az eretnkségek más-más irányból jövő, de egybeeső hatására hazánkban is kezdett kibontakozni. Az egyéniség vallási felszabadítására, a bensőséges, elmélyült vallásosságra, a világnak hit és munka által való átalakítására törekvő „devotio moderna” az utolsó lehetőséget kínálta az egyháznak, hogy a megérett reformokat az egyházon belül, az egyház egységének megőrzésével valósítsa meg.

Irodalom:

Propyläen-Weltgeschichte. IV. Bd. Hrsg. von Walter Goetz. Berlin, 1932. – Csóka J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete. II. k. Bp. 1969. – Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. I. k. Bp. 1938. – Mályusz Elemér: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 1945/1–4. 1–53. – Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. – Fallenbüchl Ferenc: Az ágostonrendiek Magyarországon. Bp., 1943. – Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Bp. 1955. – Mezey László: A devotio moderna a dunai országokban (Csehország, Ausztria, Magyarország). Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. V. 223–237. 1971. – Szentkirályi Zoltán: Az építészet világtörténete. II. k. Bp. 1980. – Dercsényi Dezső–Zádor Anna: Kis magyar művészettörténet. Bp. 1980. – Dercsényi Dezső: Nagy Lajos kora. Bp. 1942. – Szamosi József: Máriacelli emlékkönyv. München–Zürich, 1979. – Ewa Śnieżyńska-Stolot: Tanulmányok Łokietek Erzsébet műpártolása köréből (Ötvöstárgyak). Művészettörténeti Értesítő 1981/4. 233–251.

Bellér Béla

TEOLÓGIAI-LELKIPÁSZTORI KÉRDÉSEK

LELKIPÁSZTORI GONDOLATOK A MŰVÉSZETRŐL

Hogyan gondolkozzék a lelkipásztor a művészetről?

Ezek a sorok *lelkipásztoroknak* szólnak. Nem a szakember ítéleteinek súlyával hangzanak el, hanem a pasztorális tanár és a lelkipásztor gondolatai arról, hogy mi a művészet helye és jelentősége lelkipásztori munkánkban.

Mi is a művészet? – Tekintsünk el most a művészetfilozófiák és esztétikák meghatározó-saitól. Egyszerűen valami, ami segíti az emberből felszínre hozni a legmélyebbet; ami meg-sejteti a transzcendens világot, az Istent. Minden igazi művészet valamiképpen Istenhez vezet; a végsőkre, illetőleg az élet „közepére” irányítja az ember figyelmét.

A következőkben a művészetet a szó legtágabb értelmében vesszük: mint építészetet, szobrászatot, festészetet, zenét, mozgásművészetet, költészetet stb., tehát mindazt, ami az értelem mellett az öszszemberi alkotó-alakító tehetséget érinti és igénybe veszi. Minden művészet az ember legmélyebb igényeinek felel meg, mert az ember – mint Isten képmása – belső ösztönzést érez, hogy színekben meg formákban, szavakban és agyagban, dallam-ban és mozgásban fejezze ki mindazt, ami a lelkében végbemegy. Az igazi művészet ezért a lélek kultúráját minden más tevékenységnél jobban gazdagítja.

A kinyilatkoztatás, annak teljessége a második isteni Személy megtestesülése, Isten leg-tökéletesebb „művészi alkotásával” ajándékozta meg az embert; az isteni és emberi világ ezen találkozása azóta is nagy inspirálója lett minden művészetnek. Bár Jézus – tudomá-sunk szerint – nem beszélt soha a művészetekről, maga sugározta a nemeset, a magasabb-rendűt, a tökéleteset.

Az egyház, amint meggyökeresedett a környező világban, átvette annak kultúrájából mind-azt, amivel meg tudta éreztetni a kinyilatkoztatás értelmét és szépségét. Erről beszélnek már az ősegház bazilikái, rítusai, énekei stb. A hívő ember mindig arra törekedett, hogy Istennek a hibátlant, a szépet tudja adni. Ezzel nevelt egyúttal arra a tiszteletre is, amelyet a szent dolgok iránt kell tanúsítanunk. – A földi életben csak véges jelekkel tudunk be-szélni a Végtelenről, a természetfeletről; ezeket a jeleket kellett emelkedett, művészi for-mában közelhozni az emberekhez, hogy annak a „másik” világnak vonzását megtapaszt-alják.

A kereszténység terjedése során lassan kialakult az ún. *keresztény művészet*. A fogalmi tisztázás nem is könnyű: mi teszi a művészetet kereszténnyé? – Sokan nem is szívesen használják a keresztény művészet vagy éppen az egyházművészet kifejezést, hanem helyette a „szakrális művészet” általánosabb kifejezését tartják megfelelőbbnek. – Ha mégis arra kellene válaszolnunk, hogy mi tesz egy művészi alkotást keresztény jellegűvé, talán azt mondhatnánk; az általa kifejezett keresztény tartalom és a mögötte kitapintható hitbeni magatartás. Nem véletlen, hogy egy-egy kor művészi alkotásaiból – pl. egy románkori szo-borból – sugározni érezzük alkotójának és korának egész szellemiségét, hitét.

Hogy a kereszténység és a művészetek kapcsolatát jobban megértsük, idézzük fel II. János Pál pápa *néhány gondolatát*, aki az NSZK-ban tett látogatása alkalmából Münchenben, 1980. nov. 19-én *a művészek és írók előtt beszélt* erről a témáról. – A pápa rámutatott arra a tényre, hogy a művészetek és az egyház a századok folyamán milyen termékenyítő kap-csolatban állottak egymással. Ez az együttműködés csupán a XIX. században lazult meg, amikor az autonómia nevében és a szekularizáció következtében az egyház és a művészetek szövetsége erősen meggyengült, sőt köztük egyre szélesedő árok teremtődött, kölcsönös vádaskodással illették egymást, és az egyház mindinkább védekező állásokba húzódott vissza a hitellenes világ művészete elől.

Jelentős helyzetváltozást hozott magával a II. Vatikáni zsinat, ahol a nyitás és a dialógus volt a jelszó. Az egyház elismeri a művészetek sajátos autonómiáját, de továbbra is pásztor akar lenni az ember gondja és méltósága érdekében egy olyan világban, amely minden alapvető értéket megkérdőjelez, sőt kockára tesz.

Az egyház a helyesen értelmezett aggiornamento jegyében egyre jobban meg akarja ismerni a mai embert, akinek közvetíteni kívánja az evangélium jóhírét. Ezt az ismeretet, a mai ember életérzését és problémáit sehol nem ismerheti meg jobban, mint az irodalomban és művészeti alkotásokban. Az egyház úgy érzi, hogy a művészek és írók az emberről „sűrítve” tudják kifejezni annak méltóságát és nyomorát, értékeit és bűneit.

Eppen itt van a közös érintkezési vonal, a kapcsolat az egyház és a művészetek között, – állapította meg beszédében a pápa, Mindkettőnek alapvető témája az ember. A művészet rámutat az emberre: Ecce homo! – az egyház pedig ennek a gyakran emberi formájából kiment, konkrét történeti embernek nyújtja megoldásul Krisztust. Az egyház ugyanis tudatában van, hogy Jézus Krisztus az ember igazi képe, őbenne van meg az emberi teljesség. „Krisztus az új Ádám... megmutatja az embernek magát az embert és feltárja előtte nagyszerű hivatását” (Gaudium et spes 22.).

Ahogy Jézus az igehirdetésben nemcsak fogalmakat, hanem képeket is használt az Isten országa titkainak bemutatására, úgy az egyház ma is nemcsak szavakban, de különböző képekben is kell, hogy megmutassa Krisztust, aki az Újszövetségben Isten képe, ikonja. Az egyház nemcsak a szónak, hanem a jeleknek, a szent szimbólumoknak, szentségeknek is egyháza. A hit hallás és látás révén alakul az emberben. És ezt a hitet nemcsak ismerni és mondani kell, hanem pl. énekelni is, mert a hit öröm, szeretet, túlcsofordulás. Ezért is fontos a művészi ének és zene az egyház tevékenységének központjában, a liturgiában; de ugyancsak szükség van az istentisztelet helyét és környezetét kialakító művészetekre is.

A művészeteket és a vallást végül is jelentős mértékben azonos témák ösztönzik: a bűn, és a kegyelem, a megváltás és az önző bezárkózás, személyiség és közösség, a szolidaritás a másik emberrel vagy a másik személyiségének lábbal tiprása stb. Közös vonások, hogy az embert ki akarják szabadítani minden elnyomásból, rabszolgaságból, és vissza kívánják vezetni önmagához. A mai művészet még akkor is erre törekszik, amikor pl. leleplezi az embert, a maga mézítelenségében mutatja be, és így rádöbben, hogy milyen szüksége van a kegyelemre.

Nem véletlen, hogy az egyház a történelem folyamán a művészetek fő mecénásává lett, és maradt is a XIX. századig. Ekkor az átmeneti válság során művészeti alkotások helyett az ipari termelés tömegcikkei árasztották el az egyházi életet. A XX. században ismét tisztulási folyamatot tapasztalhatunk. Az egyház a megváltozott világban újból fogalmazza meg hivatását; megélt kereszténységet sürget, mely újszerű kifejezési formákat igényel. A ma hívő emberek tudatosabban keresi Isten és vallási életének kifejezéseiben, jeleiben is valami tisztultabbra, valódiabbra törekszik. Művészet és egyház ugyan még nem találtak teljesen egymásra, de már elindult köztük egy józan, biztató közeledés. Ma kétségkívül tanúi lehetünk a művészetek és az egyház egymás iránti kölcsönös érdeklődésének. Korunk művészetében nem egyszer felfedezhetők a mélyebb valóság keresésének jelei. Mintha a művészek is éreznék, hogy a transzcendens világ felé való nyitottság nélkül felszíneselek, kielégítetlenek maradnának.

Az „egyházi művészet” néhány alapelve

A művészet szerepe az egyház életében nem szűkíthető be ugyan csupán egy területre, mégis tagadhatatlanul az istentisztelet, a liturgia adja a legtöbb teret a művészi alkotásoknak, alakításoknak. Ez érthető is, hiszen a liturgia az egyház életének középpontja, látható és közösségi cselekmény, melynek szüksége van a művészetek sokoldalú támogatására. – A liturgiával kapcsolatban a művészetek szerepére legtöbb utalást a *Római Misekönyv Általános Rendelkezéseinek 5. fejezetében* találunk. Az itt megfogalmazott elvek általában nem ismeretlenek, ezért a következőkben csak röviden foglaljuk össze azokat.

Minden művészi alkotás, mely helyet kap az istentiszteletben – legyen az maga az épület, annak berendezése, egyéb művészeti alkotás stb. – feleljen meg a töle váró funkcióknak, legyen méltó és szép, jelképe a természetfeletti valóságoknak; mutasson túl önmagán valami felsőbbrendűre és végül növelje, táplálja az emberek hitét. – A művészetnek az egyház életében kétségkívül „szolgáló szerepük” van; ez azonban nem jelenti, hogy kifejezési formáikban meg kell alkudniuk. Hivatásukat azonban az egyház életében akkor tudják betölteni, ha ismerik, amit jelezniük kell, ha tisztában vannak az alkotandó művek értelmével és szerepével.

Nézzünk szembe itt két problémával. Vajon tud-e igazán keresztény művészeti alkotást létrehozni egy nem hívő, nem keresztény művész? – Aligha. Hiszen legalább nagy általánosságban tisztában kell lennie az evangéliummal és az egyház mai teológiai megfogalmazásaival. Hogyan tudja pl. egy művész a húsvéti misztériumot érzékeltetni, ha a megfelelő hívő és teológiai szemlélet hiányzik belőle. De áll ez egy szent szobrának vagy képének megmintázására is; a szent lelki gazdagságát kell, hogy megragadja az alkotó művész,

ami hívő meggyőződés és magatartás nélkül nehezen képzelhető el. Hogy a mai művész-generációban ezen a téren vannak hiányosságok, az nem tagadható: legtöbbször nem is ők maguk tehetnek róla, ha életükből kimaradt a keresztény élet ismerete, ill. annak megta-pasztalása. Itt elsősorban az egyháznak, illetőleg az egyháziaknak kell megadni számukra a lehetőséget, hogy hiányosságaikat felszámolják.

A másik probléma a művészeti alkotást befogadó közösség részéről adódhat, akkor ti., ha az még nem nőtt fel a művész kifejezési formáihoz. Nem minden művészi alkotás alkal-mas rá, hogy egy-egy adott közösség hitét gazdagítsa. Erre tekintettel kell lenni és fokoza-tosan nevelni kell híveink ízlését. – Nem megoldás, ha egyes lelkipásztorok csak a hagyomá-nyos, eddig bevett formanyelvet hajlandók a templomba beengedni, és a modernebb művészetet minden formájában száműzni kívánják. A megoldás többrétű kell, hogy legyen. Igaz, hogy a gyorsan változó, szubjektív művészeti irányok csak ritkán alkalmasak örök értékek kifejezésére és alkotásaik gyorsan el is évülnek. Ugyanakkor, ahogyan a teológiá-ban sem elégedhetünk meg a már ismert megfogalmazások ismételtetésével, úgy a művé-szet sem lehet a régi formák és sablonok folytonos másolása. Az örök értékek feltárását mindig új utakon kell keresnie. Ehhez pedig a művészekben is kell nyitottság és az egy-háziakkal folytatott őszinte dialógus készsége. Ez a folyamat nem egyszer csak kompromisz-sumok által fog megvalósulni és mindkét részről sok türelmet, alázatot, a másik iránti figyelmet igényli. – Az egyháznak semmiképpen sem szabad elzárkózni attól a modern művésztől sem, amelyiket a maga teljességében talán csak a holnap embere ért majd meg. Vállalni kell egy bizonyos kísérletezést is; engedni kell, hogy a modern művészet megszólítsa az egyházat és válaszra is kell azt méltatnia.

Ha a *templomi műalkotások néhány jellemző vonását* kellene megnevezni, a következő-ket emelnénk ki: legyen bennük nemes egyszerűség, legyenek valódiak és korszerűek. – A *nemes egyszerűség* felette áll a csak hasznosságra törekvő hétköznapiságnak, de ugyan-akkor kerül a öncélú pazarlást az anyagban, formában és méretekben. Nem vall nemes egyszerűsége a műanyag tálcá az oltáron, de a külföldről nagy összegért beszerzett hivalkodó márványoltár sem, – egy egészen átlagos templomtérben.

A *valódiság*, a „*veritas rerum*” hiánya talán még gyakoribb templomainkban. Így pl. a régi főoltáron elhelyezett villanóra átalakított gyertyák, a művirág, az olcsó nyomat a temp-lomfalán, a süppedős hálósobaszőnyeg az oltár körül, a bronzal befestett kovácsolt vas-munkák ilyenek, – hogy csak néhány példát említsünk. Korunk embere a templomban is az őszinteséget, a valódiságot szereti, ill. ezt kell vele megkedveltetni.

A *korszerűséget* sok ember természetesen érzi otthonában, de a templomban megalku-szik számos elavult megoldással. Sok helyütt hiányzik a korszerű világítás-technika, a meg-felelő hangerősítő, a díszítés különböző formái pedig elavultak. A templom nem lehet a mai hívő számára egyszóval múzeális környezet, ahova az élet realitásai elől időnként elvonul, hanem jogos az az igénye, hogy magát otthonosan érezze benne.

Hangsúlyoznunk kell, hogy mindezen igények mögött tudatos eszmei háttér, sőt *teológiai szemlélet* van. A templomi berendezés végig nem gondolt, stílustalan mivolta nemegyszer teológiai, eszmei tisztázatlanságot takar.

Lelekipásztori teendők a művészetek felhasználásában

Ezen a területen kétségkívül van mit pótolnunk, behoznunk. Elmaradottságunk különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha átlagtemplomainkat a külföldi átlagtemplomokkal hasonlítjuk össze; az elsődleges problémát nem az anyagiakban való kisebb lehetőségeink jelentik, hanem a megfelelő érzék, a szemlélet és hozzáállás hiányossága.

A művészetek felhasználása nem korlátozódhat csupán a templomra, mégha az elsőd-leges terület az is marad. Magán a templomon és annak berendezésén túl az istentisztele-ten a szép beszéd, az ének, a mozgás stb. szintén a művészi alakítás területe. – Sok kifogás éri a mise mai formájának alapadatát, egyhangúságát; ezen sokat tudnánk segí-teni a művészi lehetőségek felhasználásával, amelyek élményszerűbbé, ünnepélyesebbé ten-nék liturgiánkat. Elhangzott már az a vád is, hogy lapos és klisészerű egyházi nyelvzetünk, a teológiai kifejezések szegénysége onnét adódik, hogy az egyház nem ad elég teret az irodalomnak, a művészeteknek. Kétségkívül van ebben igazság. Mikor lesz a mi liturgiánk olyan „audiovizuális művészeti alkotás”, mint amilyennek *Schöffner Miklós* szeretné látni: „A katolikus vallásban számomra az a figyelemre méltó, hogy szinte az egyetlen vallás, amely kifejlesztette az audiovizuális művészetet is. A mise az első audiovizuális alkotás. Benne felhasználták a hangot, a fényt, a látást, az időt... A zenét is látszólag vallásos, de valójában művészi megfontolásból alkalmazták. Így lett a mise pompás audiovizuális művészeti alkotás.” (A kibernetikai kor művészete; Interju Nicolas Schöfferral. – *MÉRLEG* 1970/3.).

A lelkipásztor művészi törekvései azonban nem érhetnek véget a templomajtóban. Ott van pl. a hirdető tábla és a falújság az előtérben; mennyivel vonzóbb lehetne ez is, ha izlésesebb, vonzóbb formában közvetítenénk általa Isten ügyét. Minden bizonnyal sok helyütt akadna egy ügyes szerkesztő, egy dekorátor, aki ebben segítene. – Azután megemlítjük a templom egész környezetét, mely kultúráltságával vonz vagy rendetlenségével taszít. – A *plébánia* berendezése, nem egyszer giccsekkel teleaggatott falai is tanúskodnak gazdjuk művészi érzékéről, ill. annak hiányáról. Pedig kiselejtett és rendbehozott egyházi tárgyakkal, amelyeket a padlásról vagy a sekrestyéből menthetünk be, egészen más képet nyújtana.

A művészi ízlés neveléséhez segíthet hozzá a *múlt értékeinek*, a helyi értékeknek *megbecsülése* és gondozása az egyházközség területén. A hívek sok helyütt saját templomuk ősi és ritka értékeit sem ismerik és ezért nem is becsülik, mert nem hívjuk fel rá figyelmüket. Tegyük büszkévé őket arra, hogy művészileg is szép templomuk van. – Híveink ízlését és látókörét azzal is növelhetjük, ha a város vagy a környék szép – régi vagy modern – templomaiba is elzarándokolunk velük, ha ezeket az alkotásokat elmagyarázzuk nekik és rámutatunk jelentőségükre a keresztény életben.

A *temető*k szintén sok lehetőséget tudnának adni a művészből és egyúttal keresztényibb halottkultusz kialakítására. Kínáljuk fel segítségünket híveinknek a megfelelő szimbólumok, feliratok kialakításánál. Ezzel a mai jellegtelen és vásári megoldásokat sokszor elkerülhetnénk, száműzhetnénk.

Itt említjük meg a *kegytárgyakat* is, amelyek szintén jelentős hatással vannak a vallási életre, a lelkesítésre. Híveink számára gondoskodni kellene művészileg és keresztény tartalommal is kielégítő kegytárgyak (képek, érmek stb.) elérhetőségéről, hogy ne legyenek kiszolgáltatva az ízlés és lelkeség-romboló giccсарadatok, mely mögött legtöbbször csak üzleti érdek búvik meg.

A konkrét területek felsorolását lehetne még folytatni. Mindenképpen fontos azonban, hogy a lelkipásztor legyen tudatában: ízlésben, művészi érzékben önmagát és híveit is *folyton nevelni* kell; ebbe a nevelő munkába szükség szerint megfelelő szakembereket, világiakat is vonjon be.

Befejezésül hadd hivatkozzunk a II. Vatikáni zsinat első ülészakájának végén a *zsinati atyák üzenetére*, melyet minden rendű és rangú emberhez intéztek, köztük a *művészekhez* is. Az itt leírtak nekünk, lelkipásztoroknak is szólnak: legyünk a művészek partnerei a világnak Istenhez vezetésében: „Ti vagytok a világban a szépség őrei... Ma éppúgy, mint tegnap, az egyháznak szüksége van rátok... Ne vonakodjatok adottságaitokat az isteni igazság szolgálatába állítani. Ne zárjátok el lelketeket a Szentlélek sugallata elől! Ennek a világnak, amelyben élünk, szüksége van a szépségre, azért, hogy ne ragadja magával a kétségbeesés. A szépség éppúgy mint az igazság, örömet ébreszt az ember szívében...”

Sólymos Szilveszter

LLEKIPÁSZTORKODÁS ÉS A MŰVÉSZET TALÁLKOZÁSA

„Szeresd a múltat; a tiéd!
Vért szívj belőle,
Vért és velőt, tűz-elevent,
Öntözni a sovány jelent
Alomnak a jövőre.

Öleld magadhoz a jövőt:
Tiéd, ne engedd!
Ölelheted, ápolhatod,
Ha életed megáldozod
A pihegő jelennek.

A jelen, a titokzatos,
Tiéd csak mindenestül:
Amit magadból most megélsz,
Annyi vagy, az vagy mindegyes
Örökléten keresztül.”

(Sík Sándor: A jelen a titokzatos)

A mottóként választott költői gondolatok megjelölik azt a nézőpontot, amelyből vizsgáltni szeretném a lelkipásztorokodás és művészet sokrétű kapcsolatát.

Gondolatokat, szempontokat szeretnék adni elsősorban lelkipásztor testvéreimnek, hogy a múltat, jelent hordozó művészet „véréből, velőjéből, tűzéből” minél többet tudjunk meríteni és ezzel öntözni a lelkipásztorokodás egyre „soványodó jelenét.” Szeretnék rávilágítani az egyház és művészet bensőséges kapcsolatára – a művészet tágabb értelmezése révén – a

lelképásztori tevékenység és művészet egybeesésére. Néhány gondolat erejéig szólnék a modern művészetről, majd annak a képzésnek fontosságáról, amely képessé tenné papságunkat arra, hogy előregyártott receptek nélkül, mint jó gazda, egyre több régi és új értéket tudjon előhozni a művészet kincstárából.

Az egyház és a művészet

A II. Vatikáni zsinat Liturgikus konstitúciója külön fejezetet szentel a szakrális (liturgikus) művészetnek (VII. fejt.). Idézzük néhány fontos megállapítását: „Az egyház mindenkor barátosan pártfogolta a szépművészeteket. Különösen akkor, amikor arra törekedett, hogy az istentiszteletekhez tartozó tárgyak méltók, díszesek és szépek, a természetfeletti dolgok igazi jelei és képei legyenek. ... De mindig megengedte a változásokat, mind az anyagban, mind az alakban, mind a díszítésben, ha azokat az idő folyásában így hozta magával a művészi technika és ízlés haladása. ... A mi korunknak és a mai népeknek művészetét is szabadon kell gyakorolni az egyházban.”

E fenti szempontok alapján közelítsünk témánkhoz. A művészet hivatása a szépség megmutatása. Szín, hang, emberi nyelv legyen bár az eszköz, a cél mindig ugyanaz, megmutatni a világban meglévő igazi szépséget. Mivel pedig minden földi szépség „fénykép”, az igazi szépségnek, Istennek fényképe, ezért minden igazi művészet közvetve az Istent ábrázolja. Természetes tehát, hogy a keresztény tanítás elejétől fogva a legnagyobb szeretettel karolta fel a művészetet, és a történelem folyamán a művészet és egyház szent szövetsége mindig sértetlen volt. Az is természetes, hogy a művészetnek nem kell keresetten, erőltetetten az Isten ábrázolására törekednie. Ha a művész igazi szepet alkot, valóban a nemest az értéket keresi és veszi észre, akkor nem kell félnie, hogy összeütközik a keresztény elvekkel. Itt szabadul csak fel igazán az emberi tehetség, ötletesség, intuíció és fantázia. Itt nincs megkötöttség, nincs művészetgyilkos diktatúra. Az egyház szétmutat a széles világon: Minden szépség a tiétek, ábrázoljátok, mutassátok meg a legjobb tudástok szerint.

Amikor a modern francia irodalom vitája zajlott, a század negyvenes éveit körül, a katolikus világnézetű írók, művészek hitvallást tettek, hittani és művészi hitvallást. A megzavart, bizonytalan elvekkel teletömött közvélemény füle belecsengett ebbe a vallomásba: Nincs külön vallásos és külön vallástalan művészet! Csak jó művészet van és rossz! Ami valóban művészi, az nem ütközhet a vallás elveivel, mert minden igazi műalkotás vallásos. Ez az összefüggés érteti meg Pilinszky János írásaiban gyakran visszatérő gondolatot: „Minden igazi műalkotás gyökerében szakrális.”

Lelkipásztorkodás és művészet találkozási pontjai

Szeretnék most eltekinteni a tudományos fejtegetések, a szakirodalom köteteket kitevő tanulmányaitól és a művészetet a lehető legjobban leegyszerűsítve, átfogóan értelmezni. Eszerint, művészet minden olyan tevékenység, mely által az ember kifejezi önmagát, valamely jelenséget ábrázol, alkot, kezdve az első barlangrajztól egészen a képtárak, templomok legkvalitásosabb festményéig, a gyermekdalocskáktól a nagy szimfóniáig, a szerelmes versektől a világirodalom nagy drámai alkotásaiig, az egyszerű imától a szentségekig. Tág értelemben ez mind művészet és így a lelképásztor és a pasztoráció tevékenységi körébe tartozik.

– 1. A művészet segít a diagnózis megállapításában. A lelképásztorokodás homlokterében álló kérdések: Milyen az ember? Mi boldogítja, mi érdekli, hol és miben érzi magát fenyegetve? Ha elvesztette, miben találja meg újra önmagát, hova vezet az útja?

Mennyi hibás gyermeknevelés maradhatott volna el, ha a gyermekek rajzait jobban megértettük, elemeznit tudtuk volna? – Mennyivel eredményesebb lett volna ifjúságpasztorációnk, ha jobban odafigyeltünk volna zenéjükre, táncaikra, mindarra, amiben az ifjúság kifejezi önmagát. – Mennyivel találósabban szólhatnánk az emberekhez, ha hagynánk, hogy előbb ők szólhassanak, saját tetszésükre kialakított lakásuk, szívesen hallgatott zenéjük, filmekre, színházra, kiállításokra való reagálásuk által. – Kevés ember tudja szavakban jól kifejezni magát. Leginkább azzal fejezik ki önmagukat – belső énjüket, érzéseiket – amit formálnak, alkotnak, amit szépnek vagy ellenkezőleg csúnyának, visszataszítóknak találnak. Tehát már ahhoz is szükség van művészetre, hogy felismerjük, megértsük azt, ami az „emberben lakozik”, vagyis kórképéhez.

– 2. A lelképásztorokodás valójában művészi tevékenység. Az egyház a művészetben fejezi ki önmagát. Gondoljunk csak az egyházi építményekre, a nagy misekompozíciókra vagy az egész liturgiára. Mindenhol, ahol az egyház kinyilvánítja önmagát a művészet különféle formáiban, kategóriáiban teszi ezt, a művészet törvényei és törvényeszerűségei szerint. A lelképásztorokodás tehát művészi tevékenység, ábrázolása, formálása, megteremtése valaminek –, egyben mások hozzásegítése a formáláshoz, ábrázoláshoz, teremtéshez.

Ezért az olyan lelkipásztor, akinek semmi belső kapcsolata, vonatkozása sincs a művészethez, csak ügyintéző, de nem teremtő alkotó, sem az események, sem az emberek formálásában. Minden, amit a lelkipásztor tesz, vonatkozásban van a művészettel, abban művészet van akkor is, ha ő ezt nem tudja, vagy nem is akarja tudni. Hiszen a lelkipásztor szól a ruházatával, fellépésével, magatartásával, modorával, lakása berendezésével, az egész plébánia-együttessel. – Az egyház kifejezésre jut a beszéd és a zene nyelvén, a templomter kialakításában és az istentisztelet formáiban, végzésének mikéntjében. Szóhoz jut, megszólal az egyház papjai által így vagy úgy, tiszta vagy hamis hangokkal.

A művészet felmérhetetlen energiák hordozója

A művészet történelmet hordoz, kisugároz és hat. Ahogy egy-egy gótikus katedrális esetenként évszázadokon át épült, úgy hordozza magán több generáció építésének hallatlan szakmai tudását, az építetők töretlen akaraterejét, hitét, rendíthetetlen meggyőződését, világnézetét. Mindezen értékeket a mű nemcsak hordozza, de sugározza és egyfolytában hat.

Ugyanezt teszük viharos történelmünk során megmaradt, az előzőknél szegényebb, sokszor csak töredékes emlékeink is. Bár nagy erőfeszítések történnék ezek feltárására, megőrzésére, mégis ott marad állandó jelleggel, a bennük rejlő energia felszabadításának lehetősége és feladata. A legkisebb templomnak, plébániának is vannak műértékei, melyek elzártan léteznek és bemutatásra, ismertetésre várnak. Például egy monstancia vagy egy értékes kehely stb. kiállítható, a híveknek bemutatható. Ilyen értékes műalkotás ismertetése több szentbeszéd témáját kitevő anyagot jelenthet, melyben nemcsak az elmúlt korok ötvös-művészete elevened meg, hanem annak a hívő közösségnek múltja, elődei, őseik áldozatos élete és hite is. A művészi alkotásokon keresztül, a múlt értékeinek kutatója előtt a lehetőségek eldoradoja nyíthat, a bőséges, egyházi kézen lévő – sokszor érintetlen – levéltári anyag, história-domusok feltárása révén. A művészettörténet tanulmányozása kimeríthetetlen dokumentanyagot nyújt a szentbeszédhez. De nemcsak az elmúlt korok művészei, hanem saját korunk művészei is vallanak.

Miről vallanak? – Arról mindenekelőtt, hogy *van értelmes emberi lélek*. Az állatnak nincs művészete. Lehet káprázatos fészekrakó technikája, de évezredekkel ezelőtt is így csinálta. Lehet színpompás tollazata, de mindig ilyen volt és marad. Lehet csodálatos dala, de nem fog fűgátnak variálni belőle. Csak az értelmes emberi lélek tud észrevenni, meglátni, finomítani, általánosítani, elvonatkoztatni, csak neki van érzéke a széphez.

Minden igazi művészi alkotás arról vall, hogy *van Isten*. Istenérvként használjuk a közmegegyezéses érvét. Nincs és nem is volt nép, amelynek Istene ne lett volna, és amit minden ember hitt és hisz, az nem lehet téves. Nem mondom újat. Nincs és nem is volt művész, akinek ne az lett volna a legszebb álma, hogy az istenit közelítse meg, a vallás témáit gazdagítsa és szépsítse. Miért van az, hogy szinte minden valamirevaló zeneszerző misét és Ave Mariát komponált? Miért fest annyi festő Madonnát és Golgotát? Miért maradt ránk annyi istenszobor a klasszikus ókor művészetéből? Nem használjuk ki eléggé a művészet néma, de félelmetes erejű vallomását Istenről, aki van!

Végül minden igazi műalkotás vallomás a *másvilágról* is. Itt minden szépség csak részlet, csak sejteti a szépség igazi világát. Kell lenni országnak (valóságnak), ahol töretlen, tiszta, teljes a szépség, ahol a legnagyobb Művész „műtermében” ámulva és eltelve áll majd meg az ember szépet szomjózó lelke.

Különálló, egészen egyedi jelenünk egyházművészetének vallomása. Csak a kimagasló mozzanatot említeném. Papságunk zöme teljesen tájékozatlan, – híveink pedig méginkább – arról, amiben oly hatalmas hitbeli erő és vitalitás manifesztálódik: a hazánkban az elmúlt 30 esztendő alatt épült 173 új templomunkban. Ezek között szép számmal vannak, melyek a modern építészet európaszintű mércéjén is mérhető, jóminőségű alkotások. Mindezek létrehozása rendkívüli erőfeszítést, áldozatot kívántak a hívek, az építetők papság, sőt sokszor az építész részéről is. Milyen erőket ébresztő valóság ez a sok ernyált, öntudattal vesztett hívő közösség számára. Kívánatos lenne ezek tudományos feldolgozása és közös kincsé tétele.

A modern művészet

Mivel a modern művészetről nagyon eltérőek a vélemények, ezért a tisztábban látás érdekében legalább általános elvi körvonalat rajzolnánk.

Minden igazi, nagy művészet egy közös, örök dallamban zeng, melyet a művészileg érző emberek minden korban meghallanak. Vajon a modern művészet is részt vesz-e a közös

zengésben? Ma már nem lehet vitatni, hogy igen. Több szélsőséges kísérletezés mellett ma már vannak a modern művészetnek is klasszikusai, kialakult törvényei és stílusjegyei. Egy bizonyos: korunk már kiheverte a historicizmus tragikus korszakát, mely nem ismerte az eredetiséget, hanem csak a lélektelen utánzást (neoromán, neogót, neobarokk stílus). Istennek hála, ma sok művész ismét egészséges alapon áll. Művészi tevékenységük olyan műveket hoz létre, melyeket nagy formaerő és bensőség jellemez. A mai művészek fiatalos lendülettel nyúlnak vissza az ősi, nemegyszer archaikus formákhoz s elgondolásaik eredetisége minden más kor művészetétől megkülönbözteti őket. Munkáikban lényeges vonás az anyagszerűsége, szakszerűsége való törekvés. A mellékes és ráaggatott díszítő elemektől elfordulva, a dolgoknak lényegi mivoltát akarják bemutatni. Sokuknak sikerül az eszmék gazdagságát és mélységét az elgondolható legegyszerűbb formában kifejezni. Korunk művészei e vonásokkal alakították ki a modern művészet jellemvonásait. Ezzel talán a modern művészet legjobbjai, Asszisi Szent Ferenc eszméjének megvalósítói lettek, aki a külső javak nélküli szegénységben a belső, lelki, sőt isteni javak gazdagságát kereste és találta meg. Az ilyen művész a látható, hallható, érezhető feletti világba nyúl és emel bennünket. Így megsejteti az Isten transzcendentális világát, azt a világot, mely után az ember igazi, benső énjében állandóan vágyódik és, melyet keres az igaz, a szép és a jó elvi magaslatainak kerestül.

Amikor szomorúan állítjuk össze a lehangelő statisztikát felnöttek híveink vallási gyakorlatainak megcsappanásáról, és állapítjuk meg a tény, hogy hazánk ifjúságának csak elenyésző százaléka hallgatja egyházunk tanítását, akkor világosan kell tudnunk azt is, hogy a művészet nyelvét, tanítását érti és töretlen odaadással hallgatja. Azok, akik meghasonlottan vagy számtalan más szempont miatt elfordulnak a vallásos beszédől, a művészet hangját, néma igehirdetését, vallomását áhítattal hallgatják. A mélyebb megértésre, átélésre segítesen, sőt a közízlés nevelésében azonban papságunknak óriási szerepe van.

A művészetben rejlő lehetőségek kibontásának feltételei vannak. Az első az, hogy a lelkipásztor a művészzel és művészekkel dialógusban legyen. A művészek gyakran túlfűtött, kreativitással teli, olykor „nehéz” emberek. Ha a lelkipásztor a velük való érintkezést épp ezért is elkerüli, véleményüket nem kéri, ezáltal talán több nyugalma van, talán zavartalanul tevékenykedhet. Az ilyen mentalitású pap azonban a tevékenykedésből is kifogy, mert, aki tilalomfa módjára, madárijesztőként lép fel, az nemcsak a művészeket riasztja el, hanem sok más embert is, akiktől lenne mit tanulni illetve, akikhöz lenne mondanivalója. Annak ellenére, hogy a művészek érzékenyebbek akár az esetben, ügyetlen lelkipásztorkodással vagy éppen a látványos, „pódiumon végzett” pasztorációval és egyéb apróbb diszsonanciákkal szemben is, mégis bennük szövetségest kell látnia a lelkipásztornak. A művészet és a művész sok mindent nem tud eltérni, de a dialógust azt vállalja.

A művészet által felkínált lehetőségek kibontásának másik, az előbbinél is fontosabb feltétele, hogy a pasztorációra készülők, már teológus korukban egy életre szóló élményszerű barátságot kössenek a művészzel. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy azok a papok képesek pl. zenei élménnyel gazdagodni és híveiket is gazdagítani, akik kispap korukban megszerették a gregorián éneklést, a zenét. Nekem is egyik legkedvesebb, legféltettebb kincsem az uzualis. Egy-egy ünnepkör előtt elénekelt introitus, antifona vagy himnusz minden más élménytől különböző zenei erőter sodrását adja. Valami hasonló élményanyagra, az életet átható, aláfestő különös légkörre, a művészet légkörére van szükség ahhoz, hogy előre gyártott formák, képletek nélkül a lelkipásztor megtalálja a lehetőséget a művészet kincsésládájának kinyitására és abból – mint a jó házigazda – régít és újat hozzon elő.

Amikor a művészet pasztorációs szerepéről szólnak, akkor nem holmi érzelmi pótlékról, hanem reális erőforrásokról beszélünk. Olyan energiaforrások kezelői vagyunk, amelyek a Szentlélek új fuvallatára segítik az egyházat, hogy megújuljon és megvalósítsa a hivatásul is benne rejlő örök fiataltságot. Tanulmányom nézőpontjának megjelölésére Sík Sándor gondolatait használtam fel, melyek az Isten felé vezető utunkon arra ösztönöznek, hogy:

„Szeresd a múltat: a tiéd!
Vért szívj belőle,
Vért és velőt, tűz-elevent
Öntözni a sovány jelent...”

E nemes feladat megvalósítása a múlt, jelen nagy értékeit hordozó művészet segítőtársul, barátul választása nélkül aligha lehetséges.

A művészet és lelkipásztorkodás sokrétű kapcsolatának, színes szöttevényének, pár erőter vonalának csak intonációját adhattam. A megvalósítás a kórus együtt lélegzésén, egyenként pedig a lehetőségek felismerésén és megélésén múlik.

„A jelen a titokzatos,
Tied csak mindenestül:
Ami magadból most megélsz,
Annyi vagy, az vagy mindegyes
Örökléten keresztül.”

Zsirai Szabó Zoltán

AZ EGYHÁZI ZENE ÉS A LELKIPÁSZTOR

„A régi görögöktől Comeniusig élt az a felfogás, hogy a zene föltétlenül szükséges az ember fejlődéséhez, a nevelés lényeges része, nem pedig valami nélkülözhető élvezeti cikk, pusztá szórakozás... Teljes lelki élet zene nélkül nincs. Vannak a léleknek régiói, melyekbe csak a zene világít be.” – Ez a Kodály-idézet mintha egyenesen a papokhoz és leendő papokhoz szólna.

A pap lelkekkel foglalkozik. Kell, hogy amikor pasztorációs munkáját megkezdi, saját lelke át legyen itatva a szent zenével. Ha maga nem is műveli, legalább értenie, szeretnie kell a zenét. Felkészületlenül, üres lélekkel hogyan tudná átadni híveinek azt a szentséget, szépséget, megnyugvást, ami az ének és zene útján Istenhez vezet. – Szomorú lenne, ha egy pap alul maradna az átlagos tudású felnőtt, vagy egy jól képzett iskolás gyermek zenei felkészültsége mellett. Sajnos, ez nem ritkaság!

Miért fontos mindez?

Az egyházi zenének általában *pszichológiai jelentősége van*. Az esztétikusok egyértelműen vallják, hogy az összes művészetek között a zeneművészetnek van legközvetlenebb hatása az emberre. A zene bennünk van: a hang saját bensőnkbe hatol, énünkbe válik, átélésünkbe lesz. Innen van olyan nagy hatása benső világunkra, Az ének és zene az ember legősibb természetében gyökerezik, – a Teremtő értékes ajándéka. Talán emlék, talán zálog, talán utáraloval az ember örök hazájából...

A zene a szívnek, az *érzelemnek nyelve* s mint ilyen, elsősorban érzelmeink intenzitását és árnyalatát, egész kedély- és hangulatvilágunkat tudja közvetíteni. Ha az ember boldogságát vagy fájalmát, örömet vagy szomorúságát, Istenhez való vágyódását már nem tudja kifejezni, akkor dalba tör a lelke. Ezt a kivánczó éneklést kell a papnak irányítania, elősegítenie. Természetesen erre csak akkor lesz képes, ha az ő lelkét is betölti a szent zene ismerete és szeretete. Ezen keresztül jobbnak és szebbnek láthatjuk a világot, áhítatra hangolja a lelkeket és Istenhez vezető utat lát a szent zenében.

A szemináriumi énekképzés *önfegyelmre* is nevel. Tudatosan és erős akarattal meg kell tanulnia a számára nehéz, vagy érthetetlen anyagrészt is. Ezzel *edzi akaratát*, tudatosan készül jövőendő élethivatására.

Mi az egyházi énektanulás célja?

Az egyházi zene az ünnepélyes liturgiának szükséges és teljességhez tartozó része (vö. Sac. Conc. 112. p.). Az egyházi zene tehát nem a liturgia díszítője, nem is hozzátoldás, nem is nevezhető egyszerűen a liturgia alázatos szolgálóleányának, hanem része és alkotó eleme. Az egyházi muzsika maga is liturgia, mert célja és rendeltetése is ugyanaz, mint az egész liturgiának: „Isten dicsőítése és a hívek megszentelése.” Az egyházi zene a szertartások szépségét és fényét emeli, díszíti a liturgikus szöveget. Ezáltal a hívek könnyebben gerjednek áhítatra és fogékonyabbak lesznek azokra a kegyelmekre, melyek éppen a szent titkok ünnepléséhez fűződnek. Számos esetben éppen az ének volt az, ami a szertartásokat és imádságokat mostani szép, tökéletes formájukba öltöztette.

Imádságra segíti a lelket. Az imádság a lélek szárnya, amelyen Istenhez emelkedhetünk. De sokszor milyen nehezen mozdítjuk szárnyunkat s milyen alacsonyan maradunk lelki és érzelmi életünk világában! Az egyházi ének lehet a kedvező szélroham, mely küzdő szárnyunk alá kap s nagy lendülettel egyszerre felragad az imádság magasabb régióiba. Szent Tamás szerint az imádság a lélek felemelkedése Istenhez. Ha ez így van, akkor az ének kétszeresen az! Az egyházi zene *mélyebb megértését adja a hit igazságainak* és a liturgikus

szövegeknek. A zene megfogja értelmi világunkat is. A hitigazságokat, misztériumokat közelebb hozza lelkünkhez. Több, színesebb és mélyebb meglátását adja a dalba öltöztetett igazságoknak.

Világhírű költők írták le, hogy milyen nagy hatással volt rájuk az egyházi ének, hogy ennek a hangjainál látták meg legtisztábban az igazság fényét és hallották legerősebben a kegyelem hívó szavát.

Az egyházi zene *nemesíti és finomítja a lelket*. Vagy megrebbenti formájával, vagy lenyűgözi fenséges akkordjaival, de futni nem enged. A művészetek igazí élvezése magasabb szellemi színvonalat és mélyebb lelki kultúrát tételez fel, illetve követel meg, – s ha nincs, lassan bár, de megépíti. Az egyházi zene vallásos dallamai, melyek hitből, reményből és szeretetből fakadnak, – élvezőtől és művelőtől is hitet, reményt és szeretetet követelnek meg és csiszolnak ki. Az egyházi éneket szépen és művésziesen énekelni csak díhatos, finom, vallásos lélek tudja s így az egyházi ének kényszeríti művelőit, hogy ezeket az erényeket magukra öltse.

Melyek az egyházi zene tulajdonságai?

X. Piusz pápa Motu proprio-jából egyetlen mondatral lehet a kérdésre válaszolni: *szent, művészi és egyetemes*. – Nagy különbség van tehát az egyházi és világi zene között. Mind a kettő zeneművészet, mind a kettőre ugyanazok a technikai szabályok állnak, de az egyházi zenéhez hozzájárul egy új követelmény – a *szentség*. A vallásos szöveg és áhítatos érzés még nem okvetlenül szent zene, mint ahogy egy vallásos tárgyú könyv, vagy elbeszélés még nem imádságos könyv. – Az egyházi zenének *művészinek* kell lennie előadásmódjában is. Az Úr házában adjuk mindig a legjobbat, a legszebbet! Ha erőink nem elégségesek valamelyik mű előadására, akkor válasszunk inkább szerényebb igényűt, mintsem hogy a nagyot kevésbé jó előadással agyoncsapjuk. A pap énekére vonatkozólag külön kell hangsúlyoznunk: az előadás lehetőleg olyan teljes és tökéletes legyen, hogy a többiek számára példaképpel szolgáljon. – Az egyházi zene harmadik tulajdonsága az *egyetemesség*. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyházi zenében el kell vonni a nemzeti jelleget. Tulajdonképpen minden igazán nagy művészi alkotás legmélyebb gyökereiben és szálaiban nemzeti és népi eredetű. Ha valamelyik egyházi zene megfelel a szentség és művészet feltételeinek, akkor bizonyára meg lesz egyetemes jellege is, még ha nemzeti alapokra épült is föl.

Mi az egyházi zene anyaga?

A fenti tulajdonságok legnagyobb mértékben a *gregorián énekekben* találhatók meg. A gregorián ének a római egyház sajátos éneke. Általános törvényként mondhatjuk: annál szentebb és annál inkább liturgikus valamely egyházi kompozíció, minél inkább megközelíti menetében és ízlésében a gregorián éneket. A régi, hagyományos gregorián éneket tehát széles körben vissza kell állítani a liturgia szolgálatába. Különösen a nép énekgyakorlatára vonatkozik ez, hogy a hívek ismét tevőlegesen vegyenek részt az istentiszteleteken, mint az régebben szokásban volt. Akik féltik a gregoriánt a mindennapi használattól, azok akaratalanul is elsovadását készítik elő. – Hogy a gregorián szent és egyetemes, az iránt nem lehet kétség. Hiszen az egyház liturgiájával együtt született, zeneileg is teljesen külön műfaj, amelynek csak az a rendeltetése, hogy az egyház imáját ékesítse és semmi közössége nincs a profán zenével. De nemcsak szent és egyetemes a gregorián ének, hanem a legmagasabb fokon művészi is. Művészi értékét azonban nem szabad külső tényezőkkel mérni, sem pedig különböző stílusokkal összehasonlíthatni. Tehát a gregorián művészi értékét is belső, egészen sajátos és különálló világból kell próbálnunk megsejteni, nem pedig a sablonokhoz szokatott fülünk élvezete szerint.

Az egyház liturgiájában ugyancsak szent, egyetemes és művészi a *zoltáréneklés* is. Dal-lama lecsillapítja a kedélyek háborgását. A zoltáréneklés enyhíti a szenvedést, megszelídíti a szenvedélyt, eloszlatja a gondot, vigasztal a bánatban, szelídségre és szeretetre oktat. A zoltár az egyház hangja. Benne van a teljes teológia. Hogy a zoltározás magasabb szférákba emeli a lelket, azt Nagy Szent Vazul így fejezi ki: „A zoltározás az angyalok műve”. A liturgikus ének is legrégebbi eredetében jórészt *népének*, az első századok nép-éneke. De amikor a liturgia nyelve már nem volt többé az élő nép nyelve, mindinkább népi elemekből táplálkozott és mindjobban nemzeti szint és jelleget öltött magára. A népénekre is vonatkoznak az egyházi zene követelményei. Így lesz az egyházi népének a keresztény közösség egyik legszebb megnyilvánulása és legnagyobb összetartó ereje.

Az egyháznak hosszú századokon át megvolt a maga ősi, méltóságos és mégis nemesen egyszerű zenei nyelve: a gregorián. De az emberi lélek örök vágya az új, az is-

meretlen felé vezetett. Új formákkal, új nyelvezettel megalkotta a gregorián mellé a más-
sik zenei birodalmat: a *klasszikus polifóniát*. Ennek a többszólamúságnak a lényege,
hogy minden egyes szólamnak legyen saját mondanivalója önálló melódiával és önálló
ritmikával a gregorián hangnemek alapján. A klasszikus polifónia a karénekeseknek is és
a hallgatóknak is komoly zenei élvezetet jelent.

Ez a világ a hangoknak fényes, gazdag birodalma, a kórusművészet legmagasabb
technikájával, a vallásos érzelmek mélységével és gazdagságával. Amíg a gregoriánban
az elmélkedő áhítat az uralkodó, addig a klasszikus polifónia a vallásos érzelmek kitö-
rése s ünneplő ragyogó öltözete az örvendező vagy bánkódó lélekek. Érintenünk kell
a *modern zenét*, amely napjainkban egyre nagyobb teret hódít az egyházi muzsikában
is. — Az egyház mindig elismerte és elősegítette a művészetek haladását; fölfogadta a
liturgia szolgálatába mindazt a szépet és jót, amit az emberi szellem a századok folya-
mán alkotott, — természetesen a liturgiai előírások keretén belül. Következésképpen a leg-
modernebb zenét is lehet alkalmazni a templomban, ha fel tud mutatni olyan művészi,
komoly kompozíciókat, melyek méltók a szent cselekményekhez. — Minthogy azonban
a modern zene főleg világi célok szolgálatára keletkezett, nagyon kell vigyázni, hogy
a modern stílusú egyházi kompozíciókban ne legyen semmi világias, hogy ne emlékez-
tessenek színházi, tánc és egyéb motívumokra és, hogy külső formájukban se támasz-
kodjanak a világi zeneművek menetére. — Abból, hogy valamely műalkotás régi, nem
következik, hogy jó is; ha viszont modern, az még nem jelenti azt, hogy rossz, vagy ke-
vésbé jó. Egységes szemszögből kell bírálnunk a régit és újat egyaránt: megfelele-e a
„szent, művészi és egyetemes” hármas kritériumának!

Az egyházi zene oktatása a gyakorlatban

Egészen természetes, hogy az eddig elmondottakat az énektanárnak meg kell ismer-
tetnie növendékeivel. Ez azonban nem elég. Kell, hogy lelkük át is itatódjék a szent zene
szépségével, formálja ízlésüket és kedvező irányba alakítsa egyéni tulajdonságaikat is. —
Itt természetesen nagyon szoros kapcsolatnak kell kialakulnia tanár és növendékek kö-
zött és az adott lehetőségeket maximálisan ki kell használni. Sajnos, az oktatás a gy-
akorlatban nem egyszerű, nem problémamentes. Kevés az óraszám. Maguk a növendé-
kek is „melléktantárgy”-ként kezelik az énekkutatást. Tanulásába nem sok energiát fektet-
nek. Sokan az ének és zene általános iskolai alapjait sincsenek tisztában. Néhá-
nyan pedig eleve „botfüleknek” tartják magukat, ezért meg sem próbálnak bele-
kapcsolódni az énekórák munkájába. A fenti nehézségek miatt azonban nem eléged-
hetünk meg alacsonyabb követelményekkel. A tanárnak kell leleményesnek lennie és a
lehetőségen belül minden módszert megragadnia a fiatal lelkek szent zenével való fel-
töltéséhez.

Lebegjen a tanár szeme előtt Kodály ismert megállapítása: „botfül” nincs! A leggyen-
géb hallású tanulónak is meg lehet nyitni a fület hosszú, türelmes, fáradságos mun-
kával. Egy másik Kodály-i idézet: „Meg kell keresni a hamis éneklés okát
és javításának módját”. Ne sajnálja idejét a gyengék külön korrepetálására,
egyéni elbeszélgetésre. Ilyenkor a legtöbb tanuló lelke kitarul, elmondja problémáit. Hi-
szen nem egy esetben idegrendszeri feszültség az okozója, ami alól föltétlenül fel kell
őket oldanunk! Ezek ismeretében szinte mindenkit el lehet indítani a tudás felé vezető
úton. Énekóráinak színvonalát ne engedje csökkenni, de mégse a szigor, keménység jel-
lemezze azokat, hanem bizonyos fokú feloldás: *a szentnek, a szépnek együttes élvezete*,
amelyben mindenkinek öröme telik. Használja okosan és minden lehetséges alkalom-
mal az általában gazdag lemeztárat. *Hallgasson velük sok zenét*. Ez néha minden ma-
gyarázatnál többet ér. Megízleli a zene szépségét, dhiatát.

Ne mulassza el óráin a *rendszeres hangképzést*. Erre nemcsak a gyenge hallásúak-
nak, hanem mindnyájuknak szükségük van. Nagy *gonddal foglalkozzék a kórus mun-
kájával*. Fokozatosan haladjon a könnyűtől a nehéz, az egyszerűtől az igényes művek
betanításáig. Nem egyszer a kórusban való szereplésen keresztül érzi meg a kispap a
művészt, a szépet. — A kevés óraszám miatt természetesen mindezeket nem tudja ma-
radéktalanul megvalósítani egyetlen énektanár sem. Ezért úgy szervezze óráit, hogy egy-
egy anyagrésznél — ahol csak lehet — mutasson rá röviden az elméleti tudnivalókra, vagy
emelje ki a műben rejlő szépséget, gazdagságot. A további feldolgozást, esetleg zene-
irodalmi anyag hozzáolvasását bízza a növendékekre. Ezzel rászoktatja őket az *önkép-
zésre*, amire majdani pasztorációs munkájában nélkülözhetetlenül szüksége lesz. Egy pap
sem elégedhetik meg a szemináriumban magabeszédett elméleti vagy gyakorlati anyag-
gal. Állandóan tanulnia kell, hogy másokat taníthasson! — Az önállóan feldolgozott
anyagrészeiről célszerű időnként beszámoltatni őket. Különbözn fennáll a veszély, hogy az
önképzést semmittevés váltja fel. Utólag pedig ezeket pótolni nem lehet.

Mennyiben pasztorációs tényező az egyházi ének, zene művelése?

Már a szemináriumi években fel kell készülnie minden kispapnak arra, hogy milyen feladatok várnak rá az egyházi zene kialakítása, vagy továbbfejlesztése területén. Biztosan kell tájékozódnia, hogy állomáshelyének templomában alkalmazott énekek megfelelnek-e a szent, művészi és egyetemes feltételeknek, vagy érzelmes giccsek csupán az üres idő kitöltésére. Ez utóbbit semmi esetre sem szabad megtérnie. Noha egyik napról a másikra nem lehet mereven kitiltani, lassú, kitartó munkával és új énekek tanításával átnevelhető a hívők közössége.

A *hívek éneklési stílusának fejlesztése*. Az egyházközösségek kialakult énekgyakorlata a népének, ami elhagyhatatlan a hívő közösség vallási életéből. Biztosítja a gördülékenységet, természetességet, a magyar nép hagyományos énekstílusát. Csak élő hagyományból ismerhetjük meg a helyes éneklési stílust. A templomi ének gazdagsága a népének. Ez sem elhanyagolható pasztorális terület. Idézem nagy egyházzeneszűnk, Werner Alajos mondását: „Legyen gondod arra, hogy amit ajkad énekel, azt szívedben hidd is, amit pedig szívedben hiszel, azt bizonyítsd tetteiddel.”

Segítségül szolgálna – főleg nagyobb templomokban –, ha visszaállítanák a régi énekskolákat. Erre már sok dicséretes példa van szerte az országban. A buzgó papoknak még a kisebb templomokban sem lesz nehéz az ilyen „*schola*” megszervezése. Fiatalok, gyermekek általában szívesen gyűlnek papjuk köré és a közös munka mind a papnak, mind az ifjúságnak javára és örömeére fog szolgálni. Nagy könnyebbséget jelent, ha a pap és kántor szorosan együttműködhetnek. Az istentisztelet zenéjének gondja nagyrésztben a kántoré, – a magas szintű egyházi zenekultúra megismertetése és terjesztése mindenkor a pap dolga marad.

Kiemelkedő szerepe van az egyházi ének tanításának a *hittanórákon is*. Segít a fegyelmezésben. Átlead bizonyos holtponthoz. Szórakoztató változatosságot kínál és felüdülést ad, ha lankad a figyelem. Az ének általában meghatja a gyermek lelkivilágát, szeret énekelni és jobban emlékszik vissza az egyes órák anyagára. A jól irányított énektanítás – a szöveg pontos megértése, megkedvelése – egyúttal liturgiára is nevel.

Osszefoglalva: a leendő és már felszentelt papnak nehéz, olykor göröngyös utat kell végigjárnia a szent muzsika terjesztésének útján, de eredménye „Isten nagyobb dicsősége” lesz. Ez pedig minden fáradságot megér. – Ismét Kodály mondására kell gondolnunk, ami az egyházi zenére is vonatkozik: „... a kultúrát nem lehet örökölni. Csak az a miénk igazán, amiért megdolgoztunk, esetleg megszenvedtünk.”

Soóky István

A HÍVŐ KÖZÖSSÉG ERŐI (Lelkipásztori reflexió)

Az újszövetségi szent iratok elszórt kijelentései is érzékeltetik, hogy a Krisztus által alapított vallási közösség különleges erő hordozója lesz. Ezek az erők főleg azért különlegesek, mert nem igazodnak a természet szokásos rendjéhez, sőt akárhányszor meghazudtolják azt. Elég néhányat említeni. A búzaszemnek meg kell halnia, hogy termést hozzon (Jn 12,24). Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld (Mt 5,5). Aki első akar lenni, legyen mindenki szolgája (Mt 20,27). Aki magát megalázza, azt felmagasztalják (uo. 23,12). Külső relációt tekintve érvényes lesz rá a bárány és a farkas viszonya (Lk 10,3). Aki elhagyja földi támaszait az evangéliumért, százannyit kap (Mk 10,29). Az apostol ki is mondja, hogy itt olyan erőről van szó, amely a gyöngösből nyilvánul meg a maga teljességében (2Kor 12,9). A keresztény közösség tisztában volt azzal is, hogy ez az erő felülről jön, mégpedig úgy, mint megígért valóság, azért már a legelső megpróbáltatás idején is így imádkoztak: Uram, nyújtsd ki kezdet, hogy jógyulások menjenek végbe, jelek mutatkozzanak és csodák történjenek szent szolgád, Jézus nevében” (ApCsel 4,30).

Az utalások eléggé megvilágítják, hogy ez a megígért erő nem lehet földi értelemben vett hatalom alapja. Kétségtelen, hogy az ember tudat alatt és tudatosan megéli esékényességét, azért mindig keres valamilyen támaszt és segítséget. Ha ez hiányzik, eltölti a bizonytalanság, elfogja a kedvetlenség. A mindennapi életben ilyen támasz az egészség, a testi erő, a tudás, az emberi kapcsolat, az anyagi lehetőség, a technikai fölény, az elért hatalom stb. A vallási közösség sem maradhat fenn kellő magabiztosság nélkül. Süllyedő

hajóra senki sem bizza jövőjét és életét. Ma a tudomány eddig nem tapasztalt mértékben az ember rendelkezésére bocsátotta a természet rejtett erőit, sőt az emberben szunnyadó lélektani erőket is igyekszik feltárni és hasznosítani. A hatékonyság és a siker állandó követelménye az életünknek, s ennek következtében folytonos versenyfutásban vagyunk egymással, az idővel, vágyainkkal és eszményeinkkel. Azt senki sem tagadhatja, hogy az egyház belső élete szellemileg sokkal változatosabb, dinamikusabb lett az elmúlt évtizedekben. Az a követelmény, hogy az evangéliumot a mai világban kell hirdetni és megvalósítani, rákényszerített bennünket nemcsak a mai eszmék ismeretére, hanem sok eszköz átvételére is, amelyek hatékonyabbá tették a hit igazolását és a szeretet gyakorlását. Egyre jobban átmegy a hívők tudatába, hogy az egyházat ők maguk alkotják, és egyúttal ők maguk azoknak a természetfölötti javoknak is a hordozói, amelyeket Isten a kinyilatkoztatásban és a megváltásban rendelkezésünkre bocsátott. A hívő közösség egysége, lendülete megmaradása nem képzelhető el anélkül, hogy az egyes tagok a maguk módján át ne vegyék az apostol meggyőződését: „Nem szégyellem az evangéliumot, hiszen Isten üdvösséget hozó ereje az minden hívőnek” (Róm 1,16). Amikor Pál és Barnabás újra meglátogatták a kisázsiai egyházakat, Lukács ebben foglalja össze látogatásuk eredményét: „Erőt öntöttek a tanítványok lelkébe, bátorították őket, hogy tartsanak ki a hitben, mert sok szorongatás közepette kell bejutnunk Isten országába” (ApCsel 11,22). A lelkipásztorkodásban akárhányszor meglepedkezünk erről, s meglepésünk az elméleti tanítással, a törvények kifejtésével, a követelmények felsorolásával. Pedig a hívő embernek is szüksége van vigasztalásra, erősítésre, bátorításra. A kereszténység ígérete nem a betűbe foglalt törvény, hanem az Immanuel, a „veletek vagyok a világ végéig”. Krisztus nem elégedett meg azzal, hogy tanítást, rendelkezést, szervezetet adott, s hogy az apostolokban pásztorokat, tanítókat rendelt, hanem azt is tudta, hogy minden intézkedésének csak akkor lesz valódi hatása, ha maga helyett „másik Vigasztalót” küld, vagyis akinek a személyes hatása éppen a csüggedéstől, a reménytelenségtől és a közönytől óvja meg a közösség tagjait.

Ma számítanunk kell arra, hogy az egyes ember horizontja kitágult, s ennek következtében jobban benne él a társadalom, sőt az egész emberiség örömeiben, fájdalomában, reményében vagy aggodalmában. Gondoljunk arra, hogy korunkban milyen mértékben elharapódzott az élet céltalanságának és a reménytelenségnek az érzése, különösen a fiatalokban, és ezzel kapcsolatban milyen magas százalékra emelkedett az öngyilkosság. Ha a vallás arra van hivatva, hogy az embert egész létében, egész életfelfogásában segítse, akkor hozzá kell segítenie, hogy felismerje létének igazi összefüggéseit, és azokat a biztosítókat, amelyeket éppen csak a teremtő és megváltó Isten személyesen adhat. Szeretnék itt néhány szempontot megemlíteni, amelyek ebből a szempontból az igehirdetést, a katekézist és a vallási vezetést elmélyíthetik.

A hívő közösség

A hit a kinyilatkoztatott vallásban mindig Isten kitarulásának elfogadása volt. Isten szóban és tettben, tanítással és jelekkel adott hírt magáról, illetve üzent az embernek. A teremtésben feltalálható értékek, összefüggések és törvények inkább csak hirdetések, a kinyilatkoztatás ellenben mindig üzenet: van határozott címzettje és közvetítője. A hit csak abban születik meg, aki felismeri az üzenet-jelleget, tehát azt, hogy a szó és a jel neki szól, őt tiszteli meg, őt akarja gazdagítani, őt akarja Istennel fennálló kapcsolatba bevonni. Ezért a kinyilatkoztatás szükségszerűen létrehozza a közösséget. Azoknak a közösségét, akik elfogadták a megszólítást és egymást segíteni akarják a válasz megadásában. Az „Isten népe” mint közösség így jön létre, s ennek a tudatnak lényeges alkotórésze a szövetség élménye: Istennek köze van hozzánk, és nekünk közünk van Istenhez. Ő ránk bízta tanítását, dicsőségének hordozását, mi pedig rábízuk életünket, jövőnket, üdvösségünket. A teológiában jelentkezik a veszély, hogy amikor a hitet elemezzük, akkor elvessz a személyes jellege, vagyis az, hogy itt egy személy szól hozzám, aki egyúttal a mindenség ura, s aki engem hív a maga életközösségébe, ezért a válaszom csak úgy hitelképes, ha hűséggel párosul. Ezért emlegeti annyit az Ószövetség Isten hűségét, mint vigasztalást, és az ember hűségét, mint követelményt. A vallásosság elszemélytelenedése ott következett be, ahol Isten hűségét felcserélték a külső jelek (templom, áldozat, törvény) bálványozásával, az ember hűségét pedig a törvény betűjének a hangoztatásával. Ezért amikor Isten a Messiáson keresztül többet akart mondani, mint amit a régi jelek magukba foglaltak, azt már nem tudták meghallani. A vallásosságnak ilyen leszűkítése és megmerevítése bekövetkezhet a kereszténységben is, ha a tanítás egyes tételeit, az egyes törvényeket, szertartásokat vagy akár a szentségeket úgy abszolutizáljuk, hogy azok nem a hozzánk szóló Isten üzenetének és szeretetének jelei lesznek, hanem önálló nagyságok.

Az újszövetségi kinyilatkoztatásban sokkal inkább biztosítva volt Isten személyes szavá-

nak felismerése, mint a régi szövetség idején. „Azelőtt Isten a próféták útján több alkalommal és többféle módon szólt őseinkhez, Ebben a végső korszakban a Fia által beszélt hozzánk, akít a mindenség örökösévé tett” (Zsid 1,1). Jézusban az emberré lett isteni személy lépett kapcsolatba az emberrel, sőt ő maga volt az Ige, a Szó, akiben az Atya egészen kimondta magát. Amikor az apostolok elkezdték a róla való tanúsokadást, nem a tanítását, a tetteit és követelményeit akarták elfogadtatni, hanem őt magát. A hit tartalma az lett, hogy a názáreti Jézus az Isten Fia, akiben megvalósult üdvösségünk. A hit többet akart jelenteni, mint annak a tudomásul vételét, igaznak tartását, hogy Jézus az Isten Fia. Maga Jézus nem elégedett meg az elméleti hittel, hanem megkövetelte annak tettben való kifejezését a keresztségben. „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül...” A keresztség pedig az apostoli egyházban nem volt más, mint „beöltözés Krisztusba (Gal 3,27). A hit tehát a vele való azonosulás kifejezése. Azért vagyok Isten gyermeke, mert az ő fiúságában részesedem. Itt az Isten népe egyúttal már a teljes Krisztus, a fő és a tagok összessége. Én azért azonosíthatom magamat vele a hitben, mert ő előbb azonosította magát velem. Az azonosítás alapján joga van kérni, hogy az Atya fogadjon el bennünket is. A főpapi imánál ez a nagy kérése: „Megosztottam velük a dicsőséget, amelyben részesítettél, hogy egy legyenek, mint mi egy vagyunk: én bennük, te bennem, hogy így ők is teljesen egy legyenek, s megtudja a világ, hogy te küldtél, s szereted őket, amint engem szeretted!” (Jn 17,22–23). Az „én bennük” kifejezés adja meg az alapot az Atya szeretetéhez. Az apostoli tanítás szerint a hit olyan azonosulás, ami által „Krisztus lakik a szívünkben” (Ef 3,17). Ő maga ilyen figyelmeztetést is ad: „Maradjatok bennem, s akkor én is bennetek maradok” (Jn 15,4). Az ilyen eggyé válás és személyes kapcsolat miatt nevezheti az apostol az egyházat, a hívők közösségét Krisztus testének. Arra is magyarázatot kapunk, hogy ez a szoros egység milyen eszközökkel valósítható meg, illetve, hogy egy kimondottan természetfeletti közösség hogyan jöhet létre földi emberekből. A keresztségben a Szentlélek emeli fel a hívő embert arra a magaslatra, hogy a megdicsőült Krisztus testének tagja lehessen, s ő biztosítja az egységet Krisztussal és a többi taggal: „Mindnyájan egy Lélekben egy testté lettünk a keresztség által... Mindnyájunkat egy Lélek itatott át” (1Kor 12,13).

Kétségtelen, hogy a hitnek értelmes döntésnek kell lennie, s azért szükség van előzményeinek és motívumainak a kifejtésére. De akárhányszor megállunk az elméleti döntés kifejtésénél, vagy elfogadásánál, s nem reflektálunk arra a színes kegyelmi tartalomra amit az igazi hit magába foglal. Nem vitás, hogy Krisztus a hit egységét különlegesen hangsúlyozta, s imádkozott is érte. Ez az egység lesz a bizonyíték a világ előtt, hogy ő az Atyától jött. Tehát nem szabad szem elől téveszteni, hogy nem sokféleképpen magyarázható tételeket tanulunk meg, hanem Krisztusra tekintünk, s őt akarjuk képviselni. Ha nem fogadjuk el, hogy ő bennünk van és azonosítja magát a hívő közösséggel, akkor értelmetlenül állunk az ilyen kijelentés előtt: „Aki hisz bennem, ugyanazokat a tetteket viszi végbe, amelyeket én végbevittem, sőt még nagyobbakat is végbevisz, mert az Atyához megyek, s amit a nevemben kértek, megteszem nektek” (Jn 14,12). Ő tehát elkötözte magát arra, hogy megváltói műve folytatódik, mint bizonyíték és, mint kegyelmi kiadás. De mindezt egyházzán keresztül hajtja végre. Az ő „tettei” mindazok, amelyekkel bűnbánatra hívta fel az embereket, igazolta magát, megdicsőítette az Atyát és tanúsította az Atya irgalmas szeretetének kiadását.

Ha a hitnek ezt a jelentőségét látjuk, fel kell tenni magunkban a kérdést, hogy az igehirdetésben, a keresztyén tanításban, a Szentírás olvasásában megvan-e a kellő módszerünk annak bemutatására, hogy Krisztus üzenete ma is „lélek és élet”. Ha nem őt jelenítjük meg, akkor legfőjebb mondunk róla valamit, de nem őt magát közvetítjük, s ennek nyomán a lélek és élet helyett is csak halvány emlékeket idézünk fel, vagy a belőle kiáradó hatást felcseréljük emberi buzdítással.

A mai karizmatikus mozgalmak megsejtettek valamit a hitnek ebből az elevenségéből. De sok szép kezdeményezés azért torpan meg, mert hiányzik belőle az összkép. Kiragadnak egy-két mondatot a Szentírásból, s azon keresztül próbálnak némi természetfölötti levegőt beszívni. Pedig az apostol szükségesnek tartja a „bölcesség és kinyilatkoztatás lelkét”, s azt a világosságát, amely által megértjük, hogy „milyen reményre hívott meg” az Isten, s „milyen mérhetetlenül nagy az ő hatalma rajtunk, hívőkön” (Ef 1,17–19). Az egyoldalúság érthető emberi gyöngesség, s ettől az őszinte vallásosság sem mentes, legalább a kísértéstől nem. Mindenkinnek lehetnek kedves gondolatai, ájtatosságai, tartozhat valamilyen iskolához vagy mozgalomhoz, teológiai vagy aszkétikus irányzathoz, de legyen tudatában annak, hogy a teljesség egyedül Krisztusban van.

Ha pedig azt kérdezzük, hogy a hívő közösség hol tapasztalhatja meg a benne levő természetfölötti erőket, arra nem találunk található utalást, mint ezt: „Bízatok, én legyőztem a világot” (Jn 16,33). A szöveg összefüggése az, hogy Krisztus megjövendöli az apostolok ijedelmét, elszéledését, de ő tudja, hogy az Atya vele van akkor is, ha barátai magára hagyják. Ahogy ő békességet talált az Atyában, ugyanúgy békességet találnak öben-

ne követői, még a megpróbáltatások között is. János evangéliumában a „világ” mindaz, ami kísértésül szolgál, s ami bezárkózik az isteni hatás előtt. A hívőnek tudnia kell, hogy az Isten országa itt van Krisztus feltámadásában és a Szentlélek kiáradásában. Ezt a természet erői és az ember értelmetlensége vagy ellenszenve nem közömbösíthetik. Csak erre gondolva írhatta az apostol, hogy „Isten a bennünk működő erővel mindent megtehet azon felül, is, amit kérünk vagy megértünk” (Ef 3,20).

Vallásos közösség

Ma már szólamná vált az a megállapítás, hogy egy szervezet, közösség vagy mozgalom csak akkor lehet maradandó, ha megfelel az antropológiai követelményeknek, azaz tud egészen és mélyrehatóan emberi lenni. Itt most nem akarok kitérni a teológiának arra a tételére, amely szerint Jézus Krisztus az az eszmény, akiben az emberi igények egyedül találhatóak meg céljukat és teljességüket. Elsősorban az örök életre és az isteni teljességben való részvételre kell itt gondolni. Néhány vonással csak azt akarom jellemezni, hogy Krisztus a köréje gyűlt vallási közösséget földi viszonylatban is felruházta olyan adottságokkal, amelyek a konkrét történelmi úton életképesé és elfogadhatóvá teszik. A zseniális fordulat az volt, hogy nem a betűt, az előírást, a törvényt hangoztatta, hanem a lelkiületet. Mégpedig azt a lelkiületet, amelyet ő hozott, és amely az Isten Fiának lelkiülete volt. Gyakorlati megvilágítás céljából kiragadok néhány utalást az evangéliumból.

Mt 11,11-ben Jézus Keresztelő János nagyságát azzal jellemzi, hogy „az asszonyok szülőttei között nem volt nagyobb nála”, s utána mintegy a jövőt idézve hozzáfűzi: „De aki az Isten országában (Máténéál a mennyek országa ezt jelenti) a legkisebb, az nagyobb nála”. Vajon miért? Biztos, hogy az egyéni buzgóságban, a küldetés hűségében nehéz őt felülmúlni. Jézus nem is erre gondol, hanem az objektív emberi nagyságra. János még az ószövetségi törvény és lelkiület alapján állt, ahol a „szemet szemért, fogat fogért” elv uralkodott, s ahol a nemzeti partikularizmus korlátot szabott az egyetemes szeretetnek. Jézus az írástudók és a farizeusok vallásosságával szembeállítja a lelkiület kialakítását, amely az Isten és emberszeretet összhangján nyugszik. Isten nem lehet embertársaink megkerülésével elérni vagy megnyerni. Ő nem azt kívánja, hogy aki vétkezett, az bűnhődjék, hanem a bűnöst is el akarja vezetni a gyermek bizalmas szeretetére. Ki meri mondani, hogy addig nincs értéke az áldozatbemutatásnak és az imádságnak, amíg embertársunkkal nem rendeztük félreértéseinket vagy vitás ügyeinket (Mt 5,24). Csak akkor kérhetjük bűneink bocsánatát, ha mi magunk is készek vagyunk megbocsátani az ellenünk vétkezőknek. A tökéletességet abban kell keresni, hogy utánozzuk a mennyei Atya uralmas szeretetét (Mt 5,48). Krisztus nem úgy alakított közösséget, hogy az emberek egyik csoportját állította szembe a másikkal, hanem úgy, hogy ez a közösség egyáltalán ne álljon szembe senkivel, hanem mindenki felé jelképezze Istennek mint atyának a megbocsátó kitérését. Azért ebbe a közösségbe nem lehet érdekből belépni, hanem csak azzal a szándékkal, hogy ott emberségemet hozzámérem az isteni mértékhez, s így akarok a „föld sója” és a „világ világossága” lenni.

A vallásos közösség földi célja nem lehet az érvényesülés, főleg nem mások kárára. A szeretet mint alaptörvény eleve kizárja az önzést. Krisztus maga lett a vallásosság ősmintája. Ő pedig életének feladatát a küldetésben látta: „Az Úr lelke van rajtam, mert föl-kent engem. Elküldött, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek, s hirdessem a foglyoknak a szabadulást, a vakoknak meg a látást; hogy felszabadítsam az elnyomottakat, és hirdessem: elérkezett az Úr esztendeje.” (Lk 4,18). Az üdvtörténet belső törvényszerűségéhez tartozik, hogy Jézus a prófétái jóvondolást alkalmazza magára, illetve annak teljesedésére hivatkozik. De minket itt most küldetésének tartalma érdekel. Ő nem a természet törvényét követi, ahol a létért való küzdelem és a kiválasztódás az élet formája, s ahol a gyöngye áldozatul esik az erősnek. Jézus azért jött, hogy a mi betegségeinket viselje és a mi fájdalmaink nehezedjenek rá (Iz 53,4), s hogy éppen azoknak legyen támasza, akik mostoha sorsban élnek. Azért a közösség azt a parancsot kapja, hogy „hordozzák egymás terhét” (Gal 6,2). Itt nemcsak magát állítja mértéknek, hogy úgy szeressük egymást, ahogy ő szeretett bennünket (Jn 15,12), hanem egyenesen magára vállalja mindazt a jótéteményt, amit az emberek egymásnak tesznek (Mt 25,40).

Itt tehát a vallásosság nem maradhat pusztá befelé fordulás, s nem is az Isten és az ember egyéni kapcsolatának kifejeződése. Csak az a vallásosság maradhat egészséges és vonzó, amely az Isten jótéteményeiből kiindulva tud nagylelkű, megértő és szolgálatkész lenni. Az ilyen magatartásban benne van önmagunk legyőzése és az élet konkrét céljának tisztázása. Amellett a szeretet hangsúlyozása ellenére a vallásosság nem merül ki humanitárius elgondolásokban vagy szolgálatban. Itt a szeretet azért kötelező, mert Istennek tartozunk vele és ő kéri számunk annak megvalósítását. Továbbá a szeretet nemcsak a rész-

vét vonalán kötelező, hanem távolabbi célja Isten országának valósulása. Azért kell jót tenni, hogy annak láttán az emberek dicsőítsék a mennyei Atyát (Mt 5,16). Viszont a rossz-szat is azért kell kerülni, mert azzal mások lelkében, is kárt okozunk. A védtelen kicsinyek lelkének védelmét a legsúlyosabb szankció biztosítja: „Aki egyet is a kicsinyek közül megbotránkozott, jobb volna neki, ha malomkövet kötnének a nyakára és a tengerbe vetnék” (Lk 17,2).

Krisztus elgondolásában tehát a vallásos közösségnek meg kell valósítani egy emelkedett szellemiséget, lelkeséget, amely az emberi személy iránt érzett részvét ellenére is határozottan szembenáll a bűnnel, az erkölcsi rosszal. De ugyanakkor alkalmas arra, hogy kiváltsa az egyéni lélek nemesebb elhatározásait. Éppen ez a vonás az, ahol a vallásos, hívő emberek egymásra találhatnak, s az annyira óhajtott meleg, bizalmas közösséget kialakíthatják. Lélektanilag nem szoktuk elemezni Krisztusnak egy kijelentését, amely azt magyarázza, hogy ő hogyan gondolta el a körje csoportosuló közösséget. Az ószövetségi hívő nép egy családot, egy nemzetet alkotott, tehát az egyének között nemcsak lelki kapcsolatok voltak. Jézus ezzel szemben így nyilatkozik: „Aki teljesíti mennyei Atyám akaratát, az nekem mind testvérem, nővérem és anyám” (Mt 12,50). Barátsgainkat legtöbbször az érdek, rokonszenv és a megszokás határozza meg, s ezért van benne annyi csaldós. Többször kellene arra gondolni, hogy aki megteszi Isten akaratát, az felelősséget érez az emberi kapcsolatok tisztán tartására és a hűségre is. A házastársak, a barátok megválasztásánál és a gyermekek nevelésénél ez nem elhanyagolható szempont. Maradandó, áldozatos szeretetre csak olyanok képesek, akiknek a szeretete mély forrásból táplálkozik, illetve akik gondolnak arra, hogy az is megkapja jutalmát, aki csak egy pohár vizet ad Krisztusban hívő testvérenek (Mk 9,41).

Ebből a szellemi beállítottságból következett, hogy az egymás mellé, illetve az alá-fölrendeltségben is meg lehet találni az egyensúlyt. Ez a jellemzés, hogy „megteszi Atyám akaratát”, mindenkiére egyénileg vonatkozik, s amellett független a származástól, a nyelvi, fajji hovatartozástól, az anyagi helyzetétől, a világi műveltségtől, a férfi és a nő adottságaitól. Ha ebből a szempontból tekintünk egymásra, meg kell látnunk mindenkiben a mennyei Atya képeinek valamilyen tükröződését. Illetve önkéntelenül érzünk valamit abból a tiszteletből, ami a mennyei Atya érdekkörét körülveszi. Biztos, hogy az ösztön, az ellenszenv és az érdekeszeütközés itt is jelentkezik, mint zavaró tényező, de legalább tudjuk, hogy milyen alapon lehet a kísértést leküzdeni. Ugyanaz a helyzet az alá-fölrendelésnél. Csak az emberi személy természetfölötti méltósága alapján lehetett kimondani ezt a követelményt: „Aki első akar lenni köztetek, legyen a szolgátok” (Mt 20,27). A szolgálat indítéka nem romantikus humanizmus, hanem az a meggyőződés, hogy egymásban Istennek szolgálunk. A hatalom gyakorlásának felelőssége, az igazságosság, a személyválogatás elkerülése csak ilyen megfontolások alapján valósítható meg. Közben nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy akár a hatalommal, akár a szeretettel vagy az igazságossággal való visszaélés is a vallásos közösségben ütközik ki leginkább. Itt elméletileg tisztán áll előttünk az eszmény, és azt is tudjuk, hogy megvan a kötelezettség a megvalósításra. Azért a képmutatás, botrány, a bűn az ellentétek szintkülönbségében mutatkozik meg. De az eszmény jelenléte egyben biztosítja a megtérés és a reform lehetőségét is.

A természetfölötti erők

Amikor az ember sorsáról és haladásáról van szó, nem tudunk szabadulni attól a gondolatától, amit Aldous Huxley már 1932-ben keserű iróniával kifejtett a „Szép új világ” című könyvében, s ami igazában Madách, Ember tragédiáján is végigvonul, hogy az ember minden eszméit és minden találmányát saját létének lealacsonyítására és veszélyeztetésére használja fel. Ha mi Isten országáról, felsőbb segítségről, természetfölötti erőkről beszélünk, akkor arányban van azzal a kereszténység története? Nem ugyanaz a lapos mindennapiság és közömbösség kíséri a hívő, vallásos közösségeket is, mint ami minden emberi mozgalmat kikezd? Kétségtelen, hogy itt nem imponáló földi erőkről van szó, hanem olyanokról, amelyek Isten végleges tervét, az ember örök üdvösségét valósítják meg. Hogy pedig ezek más kategóriákba tartoznak, mint amire a földi hatalom épül, arra már Pál apostol felhívta a figyelmet: „Úgy tetszett Istennek, hogy balgaságnak látszó ígéhirdetéssel üdvözítse a hívőket.” De azt is hozzátette, hogy „Istennek a balgasága bölcsőbb az embereké, és Istennek a gyöngegsége erősebb az embereké!” (1Kor 1,21.25). Az emberi bölcsesség és erő az evilági érvényesülést szolgálja, a földi nagyságot. Az isteni bölcsesség és erő az örök cél szempontjait veszi figyelembe. A szembeállítás már ott van ebben a kijelentésben: „Mi hasznára van az embernek, ha az egész világot megszerzi is, de lelke kárát vallja?” (Mt 16,26). Ha tehát egyáltalán működnek isteni erők a világban, azok az embert az örök cél felé vezetnek. Nem automatikusan és nem mechanikusan. Az eddigiekből

is kitűnik, hogy Isten személyes erővel, személyes hatással dolgozik. Olyannal, amely vonz, bátorít, biztat, megvilágosít, de nem veszi el szabadságunkat, hanem személyes állásfoglalásra készítet. Ha ezt figyelembe vesszük, könnyű belátni, hogy az ember lelki irányításához nem elég a parancsok hangoztatása. A törvény csak annak a megfogalmazása, ami már ott van Isten kitárulásában, mint ígéret, mint követelmény és mint szankció. Hogy pedig a Krisztus által teljességre emelt természetfölötti erők itt vannak, annak tapasztalható bizonyítéka az evangélium elevevége. Ma is keressük igazi értelmét, elfogadjuk vonzását, bízunk ígéreteiben és alkalmazzuk magunkra követelményeit. Sőt, hivatkozunk a kritikai szerepére. Minden egyéni és közösségi vállalkozás, minden szellemi áramlat, mozgalom vagy értékélmélet csak annyiban igazán emberi, erkölcsös és ígéretes, ha összhangban van a krisztusi eszménnyel.

De nem akarok történelemfeletti általánosságokba elkalandozni, hanem megmaradok a lelkipásztori reflexióknál. Azért röviden még azt a kérdést érintem, hogy melyek azok az erők, amelyekre egyéni hitünkben, igehirdetésünkben és a keresztyén szellem ápolásában támaszkodhatunk. Ezen a téren alapvetőnek találok azt, hogy Krisztus tanítása és a róla szóló tanítás úgy maradt meg, mint evangélium, mint örömhír. Krisztus maga az Isten országának örömhíréről beszélt. Az ilyen hír felvillanyoz, meglep, elhatározásra készítet. Természetesen tőlünk is függ, hogy mit hallunk meg a Szentírás szavaiból és az egyház tanításából. S akik közvetítik a tanítást, azoktól is függ, hogy a teljes isteni üzenetet adják-e tovább, vagy saját belemagyarázásukat. Ha János evangéliumában az utolsó vacsorán elhangzott beszédet úgy fogjuk fel, mint Jézus búcsúzását és végrendeletét, akkor ott az egyes kijelentéseken különös hangsúly van. Ilyeneket olvasunk ott: „Ezeket azért mondom nektek, hogy az én örömöm legyen bennetek is, és teljes legyen örömötök” (15,11). „Ti most szomorkodtok, de szomorúságtok örömmé változik” (16,20). „Majd viszontlátlak benneteket, és akkor örülni fog a szívetek” (uo. 21). „Kérjétek és kaptok, hogy örömtök teljes legyen” (uo. 24.). „Most visszatérek hozzád, Atyám, ezeket pedig elmondom a világban, hogy örömöm teljesen az övék legyen” (17,13). Vegyük hozzá, hogy mindez akkor hangzott el, amikor ő maga már rálépett a kereszttúra, tanítványairól pedig tudta, hogy gyarló emberek és ijedelmükben nemsokára leperog róluk mindaz, amit szavával, példájával és kegyelmével kialakított bennük. De tudta azt is, hogy megterem, összeszedik magukat, s a megtérő bűnös az Atyának nagyobb csodája, mint a kilencvenkilenc igaz.

Az apostolok, akik megtapasztalták ezt az örömet, küldetésüket úgy fogták fel, mint ennek a felszabadító üzenetnek a továbbadását. Máténál a küldetés tartalma az, hogy az embereket Krisztus tanítványává lehet tenni, mert ő maga kíséri munkájukat. Ő, aki minden hatalom az égből és a földön (Mt 28,19–20). Márk szerint az evangéliumot lehet hirdetni minden teremtménynek, mert aki hisz és megkeresztelkedik, annak az üdvössége biztos. A küldötteket pedig különleges karizmatikus erők fogják kísérni (Mk 16,15–18). Lukácsnál a feladat az, hogy Jézus nevében megtérést és bűnbocsánatot hirdessenek minden népnek (Lk 24,47), s erre meg is lesz a képességük, mert erő tölti el őket a magasságból.” Pál apostol a kiengesztelődés szolgálatát hordozza (2Kor 5,18), János pedig a levelében ezt a vallomást teszi: „Megismertük a szeretetet, amelyet Isten oltott belénk, és hittünk benne. Az Isten szeretet, és aki kitart a szeretetben, az az Istenben marad, s az Isten is benne marad” (1Jn 4,16).

Ennyi is elég annak jelzésére, hogy mire támaszkodtak az apostolok, amikor egyéni életükben vállalták az evangélium megvalósítását, kifelé pedig vállalták annak hirdetését. Mi sokat beszélünk a lelki élet módszereiről, technikájáról, sokat kísérletezünk az igehirdetés formáival. Ezekre szükség van, de hatásuk csak akkor lesz, ha nem pusztán emberi ötletet hordoznak, hanem a felülről jövő erők alkalmas eszközeivé tesszük őket. A hívő közösség ma is meggyőződhet arról, hogy életének van értelme, célja, s a mindenható Isten emberi közelségbe jött hozzá. Mégpedig mindenkihez: egészségesekekhez és betegekhez, erősekhez és gyengékhez, határozottakhoz és ingadozókhöz. Igazi életkedvet csak olyan forrásból meríthetünk, amely nem apad el a reménytelennek látszó helyzetekben sem, sőt a bűn és a halál közelségében sem.

Gál Ferenc

Számunk írói:

Arató Miklós plébános, az Orsz. Egyházművészeti Tanács alelnöke, Budapest – Bánhegyi B. Miksa főiskolai tanár, Pannonhalma – Bellér Béla tanár, a történettudományok kandidátusa, Budapest – Borsos Miklós szobrászművész, Budapest – Cselényi István Gábor paróchus, Nyírszőlős – Gál Ferenc, a Hittudományi Akadémia professzora, Budapest – Gúthy Andor, a Szent István Társulat elnöke, Budapest – Gyulay Endre c. kanonok, spirituális, Szeged – Pálos Frigyes c. prépost, plébános, Hatvan – Sólymos Szilveszter főiskolai tanár, Pannonhalma – Soóky István, a Hittudományi Főiskola tanára, Eger – Sulyok Elemér főiskolai igazgató, Pannonhalma – Széll Margit tanár, szerkesztő, Budapest – Tardy László karagy, Budapest – Vasadi Péter, az Új Ember munkatársa, Budapest – Zsirai Szabó Zoltán káplán, művészettörténész, Budapest

SOMMAIRE

L'art comme expression de la foi (Miklós Borsos)

ETUDES

MIKSA B. BÁNHEGYI: La spiritualité et l'art

MIKLÓS ARATÓ: Le vraiment beau milieu sacré

LÁSZLÓ TARDY: L'Eglise comme sacrement et la musique sacrée

* * *

Deux documents de la musique religieuse (Endre Gyulay)

TOUR D'HORIZON

Le nouveau dialogue de la foi et de l'art (Margit Széll)

PERSPECTIVES

L'actualité de l'héritage de Martin Luther (Elemér Sulyok)

L'espace sacré (Frigyes Pálos)

L'art et l'annonce de la Parole (Péter Vasadi)

La liturgie de la parole, du chant, de l'image et du mouvement (István Gábor Cselényi)

La délectation pleine d'angoisse de l'oeuvre rédemptrice (Andor Gúthy)

Les arts à l'époque de Louis le Grand, roi de Hongrie (Béla Bellér)

QUESTIONS THÉOLOGICO-PASTORALES

Réflexions d'un pasteur sur l'art (Szilveszter Sólymos)

Rencontre de la pastorale et de l'art (Zoltán Zsirai Szabó)

La musique religieuse et le pasteur (István Soóky)

Les forces de la communauté croyante (Ferenc Gál)

30,— Ft

INHALT

Die Kunst als Darstellung des Glaubens (*Miklós Borsos*)

AUFSÄTZE

MIKSA B. BÁNHEGYI: Spiritualität und Kunst

MIKLÓS ARATÓ: Das schöne, sakrale Milieu

LASZLÓ TARDY: Die Kirche als Sakrament und die sakrale Musik

* * *

Zwei Dokumente der Kirchenmusik (*Endre Gyulay*)

DURCHBLICKE

Der neue Dialog zwischen Glauben und Kunst (*Margit Széll*)

UMSCHAU

Das aktuelle Erbe von Martin Luther (*Elemér Sulyok*)

Der sakrale Raum (*Frigyes Pálos*)

Kunst und Verkündigung (*Péter Vasadi*)

Die Liturgie des Wortes, des Gesanges, des Bildes, der Bewegung (*István Gábor Cselényi*)

Die qualvolle Herrlichkeit der Erlösung (*Andor Gúthy*)

Die Kunst im Zeitalter des ungarischen Königs, Ludwig des Grossen (*Béla Bellér*)

THEOLOGISCHE-SEELSORGLICHE FRAGEN

Pastorale Gedanken über die Kunst (*Szilveszter Sólomos*)

Begegnung der Pastoralarbeit und der Kunst (*Zoltán Zsirai Szabó*)

Die Kirchenmusik und der Seelsorger (*István Soóky*)

Kräfte der gläubigen Gemeinschaften (*Ferenc Gál*)

TEOLÓGIA negyedévi folyóirat, megjelenik március, június, szeptember és december közepén. — Laptulajdonos: Actio Catholica Országos Elnöksége. — Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1053 Budapest, Károlyi M. u. 4–8. III. lépcső 1. 8. (A kéziratot kizárólag ide kell küldeni.) — Felelős szerkesztő: dr. Szennay András — Főmunkatárs: dr. Gál Ferenc — Felelős kiadó: Magyar Ferenc — Egyházi jóváhagyással — Előfizetési díj 1 évre 120,— Ft, Egyes szám ára 30,— Ft. Belföldi előfizetés: Actio Catholica Országos Elnöksége TEOLÓGIA folyóirat, Budapest 62. 511–324 számú csekkzámláján. — Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat útján. Külföldi előfizetési díj 1 évre 10.50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024/2 számú számlájára az összeg rendeltetésének (Teológia előfizetés) a feltüntetésével. — Terjeszti a Magyar Posta.

— Minden jog fenntartva. —

83.2843 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató

Index szám

25 821

ISSN 0133–1779

ISBN 963 00 0660 X